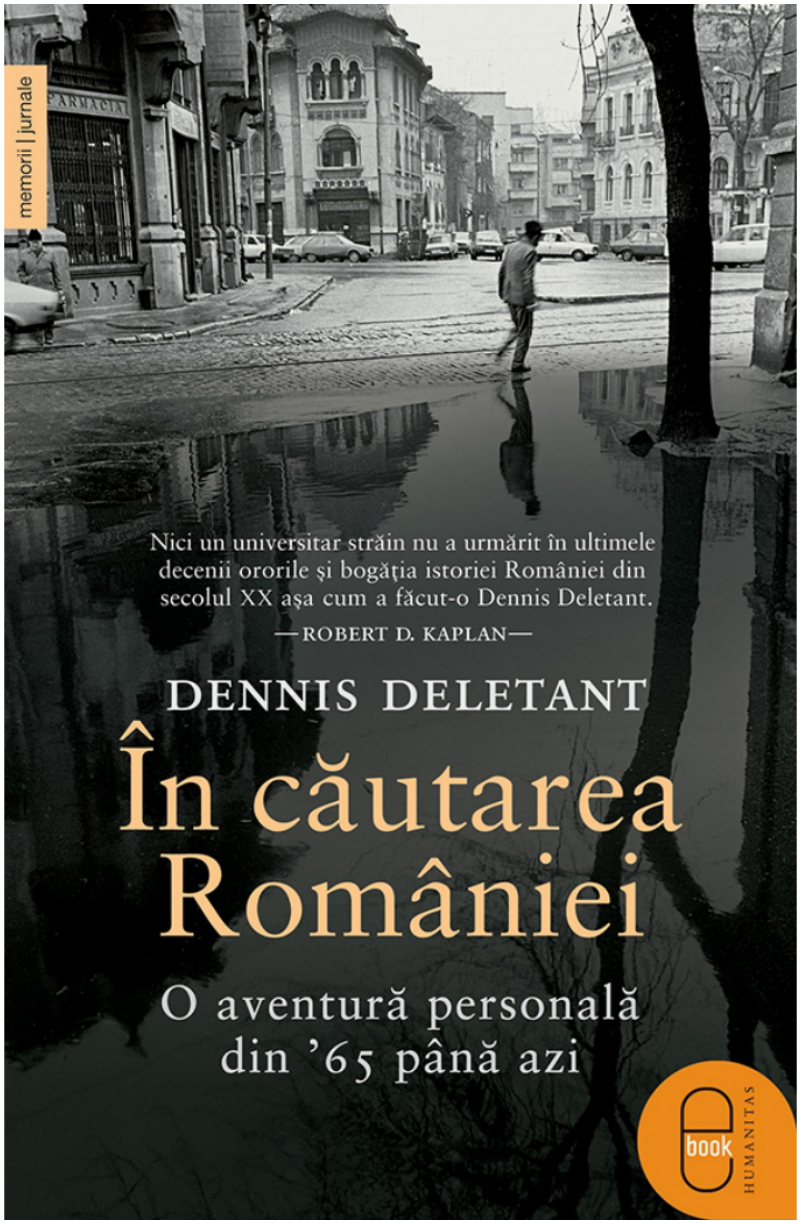
memorii | jurnale
FARMACII
Nici un universitar străin nu a urmărit în ultimele decenii ororile şi bogăţia istoriei României din secolul XX aşa cum a făcut-o Dennis Deletant.
—ROBERT D. KAPLAN—
DENNIS DELETANT
În căutarea României
O aventură personală din ’65 până azi
book
HUMANITAS

Dennis Deletant s-a născut la Norfolk (Anglia) în 1946; este profesor invitat al Catedrei de studii româneşti „Ion Rațiu“ de la Georgetown University, Washington, DC, şi profesor emerit la School of Slavonic and East European Studies, University College, London. Primul contact cu România l-a avut în 1965, când a urmat cursurile Şcolii de vară de la Sinaia, organizate de Universitatea din Bucureşti. A studiat în România în cadrul unei burse postuniversitare acordate de British Council în 1969 şi a vizitat apoi frecvent țara până în 1988, când a fost declarat *persona non grata* ca urmare a comentariilor nefavorabile la adresa regimului Ceauşescu pe care le-a făcut în presa britanică. La sfârşitul lui decembrie 1989, a revenit la Bucureşti în calitate de consultant al televiziunii BBC în perioada revoluției române. În 1990, a fost invitat să facă parte din comitetul consultativ al British Government's Know-How Fund, implicându-se activ în aspectele româneşti ale activității acestuia; pentru această contribuție i s-a decernat Order of the British Empire (OBE) în 1995.

Cele mai importante lucrări: *Historians as Nation Builders: Central and South-East Europe* (coeditor alături de H. Hanak), 1988; *Studies in Romanian History*, 1991; *Ceausescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania*, 1965–1989, 1995 (trad. rom. *Ceauşescu şi Securitatea*, Humanitas, 1998); *România sub regimul comunist*, 1997; *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State*, 1948–1965, 1999 (trad. rom. *Teroarea comunistă în România: Gheorghe Gheorghiu-Dej şi statul polițienesc*, 1948–1965, 2001); *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania* (împreună cu Kieran Williams), 2001; *Romania and the Warsaw Pact:* 1955–1989 (ed. în colab. cu Mihail E. Ionescu), 2004; *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania* 1940–1944, 2006 (trad. rom. *Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu şi regimul său*, Humanitas, 2008); *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, 2016; Nicolae Mărgineanu, *Witnessing Romania's Century of Turmoil: Memoirs of a Political Prisoner* (ed.), 2017; *Romania under Communism: Paradox and Degeneration*, 2019; *British Clandestine Activities* (trad. rom. *Activități britanice clandestine în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Humanitas, 2019), *Romania*, 1916–1941*: A Political History*, 2022.

Dennis Deletant

În căutarea României

O aventură personală din ’65 până azi

Traducere din engleză
de Alina Pavelescu

Dennis Deletant
In Search of Romania
Copyright © Dennis Deletant, 2022
All rights reserved.
Romanian edition published by arrangement with Agentia Literara Livia Stoia

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parțială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziție publică pe internet sau în rețele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informației, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislației privind protecția dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română (ediția digitală)

ISBN: 978-973-50-7987-1 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Pentru Monique, Michael şi Andrea

Cuprins

Mulţumiri
Prefaţă
1958–1969
1970–1980
1981–1988: Moldova, Corneliu Coposu
În preajma revoluţiei
Revoluţia
Mai 1990: alegerile
1991: Moldova
Nucşoara şi Moldova
1993: Vizită la SRI
1994: Moldova
Muzeul Memorialului de la Sighet
1995: Nicolae Militaru şi Traian Borcescu
1996: Alegeri
Coen Stork
2000: Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite
Mircea Răceanu
Dosarul meu de la Securitate
Ion Mihai Pacepa
Şerban Papacostea
România după 1990: reflecţii
Note
Bibliografie selectivă

MULȚUMIRI

Descoperirea României a fost pentru mine o aventură personală. Experiența pe care am avut-o cu țara şi cu oamenii de aici a reprezentat o piatră de temelie pentru părerile pe care le împărtăşesc în aceste amintiri, păreri ce au luat locul ideilor preconcepute pe care le-am avut la primele vizite, de scurtă durată.

Descoperirea mi-a fost ghidată mai presus de toate de soția mea, Andrea, şi de familia ei. Dintre numeroşii prieteni din România, îi datorez foarte mult regretatului Şerban Papacostea. Şerban mi-a oferit o busolă morală şi un model de probitate intelectuală pe toată durata jumătății de secol în care am avut privilegiul să îl cunosc. Aş dori să le mulțumesc lui George Cipăianu şi fratelui său, Enea, pentru ospitalitatea pe care mi-au arătat-o de-a lungul anilor, în Cluj. Colegii lor de la Universitatea Babeş-Bolyai – Ioan Ciupea, Ovidiu Ghitta, Ioan Piso, Marius Bucur, Gheorghe Mândrescu, Michael Shafir, Liviu Țîrău, Ottmar Traşcă de la Institutul de Istorie „Gheorghe Barițiu“ al Academiei Române şi regretatul Ştefan Matei – mi-au oferit ajutor şi încurajări neprețuite de-a lungul acestor ani. Lui Virgiliu Țârău, profesor la Universitatea Babeş-Bolyai, îi datorez în special recunoştință pentru mâna de ajutor călduroasă pe care mi-a dat-o, pentru prietenia colegială şi pentru sfaturile care au trecut dincolo de limitele contactului formal.

În Bucureşti, prietenii de familie Mihaela, Ana şi regretatul Sandu Hodoş merită o mențiune specială. Fără conversația lor stimulatoare despre toate subiectele referitoare la România nu aş fi obținut cunoştințele necesare pentru o mai bună înțelegere a trecutului țării. Prin generozitatea lor, Ana Blandiana, regretatul Romulus Rusan şi Ioana Boca, inima şi sufletul Memorialului de la Sighet şi ale Fundației Academia Civică, m-au ajutat să cunosc mai bine experiența a numeroase victime ale regimului comunist.

La Iaşi, Ovidiu Buruiană, Dorin Dobrincu, Lucian Leuştean, Alexandru Zub şi regretatul Ioan Caproşu m-au introdus în istoria Moldovei şi a Basarabiei, care, altfel, mi-ar fi scăpat.

Pentru cercetările mele asupra naturii coercitive a comunismului românesc îi datorez enorm lui Marius Oprea, care a sondat în mod curajos, vreme de ani întregi, arhivele poliției secrete române şi m-a ajutat să înțeleg mai bine ce rol a avut în istoria României din secolul trecut. Prietenia şi discuțiile cu Viorel Achim, Ioan Chiper, Ştefan Colceriu, Călin Hentea, Andrei Pippidi, Alina Mungiu-Pippidi şi Cristian Vasile şi-au lăsat amprenta asupra acestui studiu. Ştefan Bosomitu, Armand Goşu, Andrei Muraru, Stejărel Olaru şi Cristina Petrescu, Claudiu Secaşiu, Mihai Răzvan Ungureanu, Marius Stan, Dumitru Lăcătuşu şi Alexandra Toader mi-au împărtăşit experiența lor şi pentru asta le mulțumesc tuturor.

În Londra, Dan Brett, Irina Marin, regretatul Trevor Thomas, Martyn Rady, Tom

Lorman, Radu Cinpoeş, Alex Boican, Simon Dixon, Alex Drace-Francis (în vizitele sale de la Amsterdam), Ramona Mitrică, Ramona Gönczöl, Christian Mititelu şi Ioana Raluca Arnăuțoiu m-au ajutat stimulându-mă intelectual. În Washington, DC, Ernest Latham a fost nu doar un ghid pentru studiile americane referitoare la România, dar mi-a înlesnit şi oportunitatea de a-mi continua cercetările în Statele Unite. Lucrările pe care le-am publicat de-a lungul anilor datorează mult agerimii lui intelectuale. Soția mea, Andrea, şi cu mine am avut privilegiul de a ne împrieteni cu Mircea Răceanu şi cu soția lui, Mioara. Mircea a fost o prețioasă sursă de informații despre istoria timpurie a Partidului Comunist Român, informații pe care le avea de la mama lui, Ileana, activistă încă din anii 1920. Vladimir Tismăneanu a avut amabilitatea să discute cu mine, în multe ocazii, despre studiile lui referitoare la natura particulară a comunismului din România. Radu Ioanid a fost o sursă constantă de încurajări pentru strădania mea de a înțelege experiența evreilor din România, oferindu-mi opinii valoroase care se bazau pe propriile lui cercetări, în vreme ce investigațiile meticuloase ale lui Richard Hall, pe care mi le-a împărtăşit, au aruncat o lumină neprețuită asupra aspectelor obscure ale revoluției române. Ruth Sulynn Taylor din Charles Town, West Virginia, şi Mick şi Irene Schubert din Mount Vernon au fost gazde amabile, atente şi plăcute pentru mine şi soția mea. Frances Tyler mi-a rafinat înțelegerea artei româneşti, iar judecătoarea Camelia Bogdan a reprezentat un exemplu instructiv de curaj şi rezistență în conflictele cu unele părți ale sistemului judiciar românesc.

Cea mai mare datorie intelectuală o am față de Maurice Pearton. Opiniile lui pătrunzătoare asupra istoriei politice şi economice a secolului XX îmi oferă un context adecvat pentru abordarea situației româneşti din anii de după al Doilea Război Mondial.

O sursă majoră pentru susținerea cercetărilor mele despre trecutul recent al României a fost fundația familiei Ion Rațiu. După pensionarea mea de la University College, în vara lui 2011, am fost invitat pe neaşteptate de către Charles King[1], cu binecuvântarea Angelei Stent, directoarea Centrului de studii eurasiatice, ruse şi est-europene de la Universitatea din Georgetown, să accept poziția de profesor la catedra Ion Rațiu pentru studii româneşti pe o perioadă de un an, o oportunitate de care am profitat imediat. Ceea ce a început ca o numire pe zece luni a continuat până în iulie 2020. În aceşti nouă ani în care am ocupat acea catedră, am putut profita de resursele ei. Lui Nicolae, Indrei şi Pamela Rațiu le sunt profund recunoscător pentru încurajările lor constante, iar lui Charles şi Angelei pentru sfaturile constructive.

Asocierea Fundației Rațiu cu Centrul Woodrow Wilson din Washington, DC, mi-a întărit legăturile personale cu acea instituție şi cu Christian Ostermann, directorul Programului de Istorie şi Politici Publice, care mi-a înlesnit în mod generos contactul cu cercetători români.

Tuturor celor menționați mai sus le mulțumesc.

Dennis Deletant
Londra, toamna 2021

PREFAȚĂ

Romancierul V.S. Pritchett a vizitat România în 1964 şi a rămas dezamăgit: „România te irită din start. Împreună cu Cehoslovacia, e cea mai rigidă dintre statele satelit. Ca vizitator, eşti obligat să ai un ghid, iar acesta te păzeşte la fiecare pas. Când ieşi din dormitor dimineața, el te aşteaptă. Te plictiseşte pe toată durata zilei. Rolul lui este să ofere informații, dar este lipsit de umor, tinde să fie didactic şi ştie tot. Nu am putut scăpa de impresia că disimularea subtilă şi o mentalitate reacționară sunt larg răspândite“.[1]

Primul meu contact direct cu România a avut loc în iulie 1965. Totul a fost astfel organizat, încât posibilitățile de a întâlni membri ai opiniei publice au fost limitate şi, ca atare, trăsăturile menționate de Pritchett nu mi-erau familiare. O caracteristică inevitabilă a vieții în România sub regimul comunist era omniprezența Securității, cunoscută oficial, în cea mai mare parte a perioadei, ca Departamentul Securității Statului din Ministerul de Interne. Mi-am dat seama de asta în cursul vizitei, iar impresia mi-a fost confirmată de experiențele ulterioare. Preocupările mele profesionale şi personale referitoare la România s-au întins pe întreaga durată a regimului Ceauşescu, din 1965 până în 1989, şi era de aşteptat ca această familiaritate şi prieteniile mele cu istorici şi scriitori să atragă atenția Securității, aşa cum mi s-a confirmat în 2007, când mi-am studiat dosarul de Securitate.

Literatura care tratează istoria României de la impunerea regimului comunist, în 1945, vorbeşte prea puțin despre mecanismul de teroare folosit de Stalin pentru a-şi impune voința în România şi despre organizarea Securității. Această omisiune a fost, la prima vedere, surprinzătoare, poate, dată fiind importanța terorii instituționalizate practicate de Securitate în consolidarea regimului comunist, mai întâi sub conducerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965), iar apoi sub succesorul acestuia, Nicolae Ceauşescu (1918–1989). Totuşi, rămâneau prea puțin cunoscute structura şi personalul organismului abilitat să terorizeze populația pentru a o determina să accepte introducerea legislației comuniste în România, abilitat să aresteze 80.000 de țărani care se opuneau reformei agrare din 1949, să închidă şi să tortureze şase episcopi greco-catolici (uniați) şi şase sute de preoți care au refuzat unirea cu ortodocşii în iarna lui 1848, iar în vremea lui Ceauşescu, să deporteze zeci de mineri din Valea Jiului după revolta acestora din august 1977. Pe tot parcursul epocii Ceauşescu, organizarea Securității şi activitatea acesteia au rămas strict secrete şi, tocmai fiindcă era dificil să verifici informațiile, cercetătorii problemelor româneşti, inclusiv subsemnatul, nu s-au ocupat de instituție.

Mai existau şi alte motive pentru această omisiune. Unele dintre relatările oferite de victime despre tortură, închisori, lagăre de muncă erau atât de îngrozitoare, încât păreau de necrezut, mai ales că românii erau cunoscuți pentru înclinația lor către dramatism. În al doilea rând, nu existau surse oficiale româneşti cu ajutorul cărora să verifici aceste relatări. În fine, cercetătorii se temeau că, folosind materiale necoroborate cu mărturii

independente, riscau să fie acuzați că nu sunt decât nişte propagandişti anticomunişti. Controlul atent al vizitatorilor străini de către regim i-a permis acestuia să restricționeze fluxul de informații care ieşea (şi intra) din țară, şi astfel ceea ce s-a întâmplat în România a rămas, până târziu în anii 1960, aproape deloc cunoscut în afara granițelor. Până în 1990, în Vest a apărut foarte puțin material, de orice tip, referitor la lagărele de muncă şi la închisori, şi, în general, în publicațiile emigrației româneşti.

Această lacună, alături de propria-mi experiență din România şi de ocazia de a consulta unele dosare ale Securității m-au convins ca, după 1990, să îmi redirecționez activitatea de cercetare către Securitate. Totuşi, cele mai importante două studii ale mele, *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania 1965–1989* (1995)[1] şi *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (1999)[2], ambele publicate la Hurst, nu sunt doar nişte istorii ale Securității, ci încearcă să analizeze, în egală măsură, ce rol a jucat folosirea de către regimul comunist a fricii şi constrângerii pentru menținerea sa la putere şi cum a fost suprimată orice fel de opoziție şi disidență. Au mai existat şi alte strategii folosite de Ceauşescu pentru a-şi menține puterea. Acestea au constat în apelul la naționalism şi dezvoltarea unei politici externe autonome. Fiindcă aceste practici au avut succes, Ceauşescu a reuşit să câştige susținerea majorității elitei intelectuale şi obediența restului populației. În cazurile în care disidența şi-a făcut apariția, i-am descris evoluția şi paşii făcuți pentru eliminarea ei şi, procedând astfel, am testat afirmația disidentului rus Andrei Amalrik, potrivit căruia „nici o opresiune nu poate avea succes fără aceia care sunt gata să i se supună“. Ca şi în cazul altor maşinării ale terorii politice, cea mai puternică armă a Securității a fost frica, iar profunzimea la care aceasta a fost inculcată în rândul populației româneşti reprezintă principalul motiv al succesului său. Frica induce obedienț şi de aceea este un extraordinar mijloc de a economisi eforturi.

Ca lingvist de formație, interesele mele de cercetare mergeau inițial către istoria limbii române şi către manifestările timpurii ale scrierii ei. Asta presupune operele cronicarilor din secolele al XVII-lea şi al Xviii-lea, a căror principală motivație de a scrie era dorința mărturisită de a-şi afirma identitatea națională. Principala mea inspirație pentru aceste amintiri au fost contactele cu românii şi experiența din regimul Ceauşescu. Pentru mine, acea experiență s-a întins pe perioade relativ scurte de timp, totuşi a fost suficient pentru a aprecia presiunea sub care trăiau prietenii români şi rudele mele prin alianță. Lecțiile primite prin educația mea, în sensul larg al cuvântului, în calitate de cetățean britanic, precum şi conştiința faptului că lucrul cel mai rău care mi s-ar fi putut întâmpla pentru orice ofensă adusă regimului era eventuala mea expulzare din țară mi-au dat o anumită libertate de comportament ce le era interzisă românilor. Nu trebuie uitată îndrăzneala acelor români care au avut curajul să conteste regimul, un curaj cu atât mai demn de admirație cu cât ştim că ei nu aveau siguranța unui paşaport occidental. De la această constatare ar trebui să pornească toate judecățile referitoare la comportamentul populației sub Ceauşescu.

Prietenii mei români erau numeroşi, de diferite formații şi vârste. Se aflau printre ei scriitori, istorici, ingineri, doctori, oameni de la țară, oficiali ai partidului, studenți, pensionari, unguri, saşi şi evrei. Cei mai mulți erau figuri luminoase, câțiva, figuri diabolice, dar consider un privilegiu faptul că i-am cunoscut. Prietenia cu ei mi-a

confirmat că nu trebuie să mă încred în generalizările despre România, generalizări care continuă să se regăsească în parte în media occidentală cu referire la România lui Ceauşescu şi care, dacă sunt acceptate, conduc la judecăți false. Pe măsură ce excesele despotice ale lui Ceauşescu s-au intensificat în anii ’80, românii erau caracterizați din ce în ce mai des ca fiind „slabi“ şi „timorați“. Astfel de acuze se bazau pe ceea ce părea să fie absența contestării regimului Ceauşescu în România, prin comparație cu revoltele din Polonia şi din Germania de Est la începutul anilor ’50, cu insurecția maghiară din 1956, cu Primăvara de la Praga din 1968 şi cu mişcarea Solidaritatea din anii ’80. Acceptarea indiscutabilă a unor asemenea acuzații este prin ea însăşi o dovadă a succesului Securității în a suprima orice informație despre rezistența față de regim. Spre exemplu, nu se ştia practic nimic în Vest, nici măcar în cercurile emigrației, despre curajoasa luptă din Munții Carpați a două mici grupuri de autointitulați partizani, conduse de doi foşti ofițeri, Gheorghe Arsenescu şi Toma Arnăuțoiu, care au rezistat fără a fi arestați vreme de nouă ani, între 1949 şi 1958.

Aceste amintiri încearcă să pună în lumină unele ambiguități şi contradicții induse în comportamentul uman de statele totalitare. Recurgând la prieteni şi la familie sau pur şi simplu la egoism, oamenii puteau să ocolească rigorile regimului. Aceleaşi calități stăteau şi la baza disimulării pe care o menționa anterior V.S. Pritchett, căci în societatea românească din vremea lui Ceauşescu, oamenii duceau o existență duplicitară. Erau obligați în fiecare zi să realizeze un echilibru între exigențele vieții „oficiale“ şi încercarea de a avea o viață „neoficială“. Acest joc dublu practicat în relația cu regimul era evident în strategiile adoptate de mulți români pentru a supraviețui regimului. Ele făceau parte din atitudinea multor români, aşa cum mi-a fost descrisă de un tânăr regizor de teatru în 1988:

> Majoritatea oamenilor care trăiesc într-o dictatură vor să uite de ea, să-şi vadă de viețile lor şi să se distreze cât de mult pot. Aşa că, atunci când programul televiziunii române s-a redus la două ore de transmisie pe zi, în 1984, mulți cetățeni din Bucureşti şi din oraşele mari şi-au procurat aparate video şi casete cu filme occidentale. Importul acestor produse nu a fost interzis, probabil fiindcă printre cei care le foloseau erau şi oficiali ai partidului şi ai Securității, care nu l-au alertat pe Ceauşescu despre această modă.[2]

Disimularea e postura esențială pentru înțelegerea obedienței, şi cercetarea mea asupra României o ia permanent în calcul.

---

1. Dennis Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea: Constrângere şi disidență în România anilor 1965–1989*, Humanitas, Bucureşti, 1998 (n. red.).

2. Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România: Gheorghe Gheorghiu-Dej şi statul polițienesc, 1948–1965*, Polirom, Iaşi, 2001 (n. red.).

1958–1969

Nu am privit niciodată experiența mea comunistă, ca spectator din exterior, ca pe un ghinion. Introducerea în subiect ne-a făcut-o, mie şi colegilor mei, George Rudé (1910–1993), care, în 1958, a venit să predea istoria la Holloway Comprehensive School din Londra. Am fost unul dintre studenții lui din anul doi. A rămas doar douăsprezece luni, până când Universitatea din Adelaide i-a oferit o poziție de conferențiar, dar atitudinea lui atentă şi empatică de la cursuri ne-a cucerit, mai ales atunci când ne-a vorbit cu entuziasm despre vizita de şase săptămâni pe care o făcuse în 1932 în Uniunea Sovietică, despre participarea sa la demonstrația antifascistă („Bătălia de pe Cable Street“) şi despre arestarea sa în 1936. Abia după ce a plecat în Australia am aflat că, la acea epocă, se alăturase Partidului Comunist Britanic, o decizie care i-a barat drumul către un post de profesor într-o universitate britanică. În schimb, a predat limbi străine la St Paul's School din Londra până în 1949, când a petrecut un an la Paris documentându-se despre populația din timpul Revoluției Franceze, un subiect pe care l-a tratat în teza sa de doctorat de la Universitatea din Londra. Interesul lui pentru ceea ce avea să fie cunoscut ulterior ca „istoria mică“ şi dorința lui de a readuce „poporul fără nume şi fără chip în istorie“[1] au adăugat studiului nostru dimensiunea de istorie socială, în special prin John Wilkes[2] şi prin lucrările lui Asa Briggs.[3] Rudé nu-şi lăsa convingerile politice să-i influențeze modul în care preda şi a sădit în mine conştiința față de însemnătatea acțiunii politice, fie ea de „stânga“ sau de „dreapta“, şi față de impactul acesteia asupra oamenilor obişnuiți.

Relatarea lui Rudé despre vizita lui în Uniunea Sovietică mi-a făcut o impresie puternică la acea vreme şi m-a determinat, alături de pasiunea mea pentru limbile romanice şi fascinația pentru comunism, să mă înscriu, în 1964, ca student la limba română la Şcoala de Studii Slavone şi Est-Europene (SSEES) a Universității din Londra.[4] Am fost captivat de prima mea vizită în România, în iulie 1965, iar de atunci această țară nu a încetat să mă surprindă. Acea vizită presupunea participarea la o şcoală de vară de limba română sub auspiciile British Council. Veneau profesori şi studenți din mai mult de treizeci de țări, iar puternicul nostru contingent de zece britanici a aterizat la Bucureşti pe aeroportul Băneasa într-o seară caniculară. Un autobuz trebuia să ne ducă direct la centrul şcolar din Sinaia, o stațiune montană situată la 150 de kilometri nord de capitală. Pe măsură ce se înnopta şi înaintam către destinație, iar neliniştea noastră creştea la vederea maşinilor care îşi stingeau luminile când se apropiau una de alta. Simțindu-ne neliniştea, ghidul ne-a explicat că multe vehicule de fabricație sovietică aflate pe drumurile din România la acea vreme nu aveau fază mică şi stingeau farurile pentru a evita să-i orbească pe cei care veneau din față. Mi-am dat seama în curând că erau probleme cu iluminatul în țară, căci, în timp ce străbăteam oraşul Ploieşti, am zărit un slogan luminos al comitetului local de partid, amplasat pe acoperişul unei clădiri, proclamând „Comunismul este viitorul

luminos al omenirii“, care avea însă o defecțiune ce lăsa adjectivul „luminos“ în întuneric.

Am fost cazați, împreună cu alți aproximativ optzeci de studenți din diferite țări, în nişte foste barăci din Sinaia, folosite anterior, între 1944 şi 1958, de unitățile Armatei Roşii. Accesul în barăci, situate vizavi de un restaurant numit *Furnica* şi în apropiere de fostul cazinou, unde aveau loc cursurile, le era permis numai persoanelor autorizate. Dinspre partea română, aceştia erau oficiali din Ministerul Educației, profesorii noştri de limba română şi „liderii de grup“, desemnați pentru fiecare grup de studenți în funcție de limbă. Astfel, studenții americani şi britanici se aflau în grija lui Nicolae Lupu, un jurnalist vorbitor de engleză de la *Scânteia*, cotidianul Partidului Comunist, care avea misiunea să se asigure că nu evadam din campusul şcolii. Cei din afară erau ținuți la distanță de gărzi înarmate îmbrăcate în haine civile, purtând puşti şi patrulând regulat la punctele de acces în aria şcolii, care, pe lângă barăci şi cazinou, mai includea şi fostul castel regal Pelişor, aflat în vecinătate.

Curiozitatea mea naturală, întărită de cunoaşterea rudimentară a limbii române pe care o studiasem vreme de şase luni la SSEES, sub îndrumarea lui Eric Tappe[5], şi pe care eram nerăbdător să o exersez cu un vorbitor nativ, m-a făcut să inițiez o conversație cu unul dintre cei care ne păzeau. Purta ceea ce ulterior am învățat să recunosc ca fiind uniforma regulamentară a unui angajat al Securității: o jachetă din piele neagră (iar în anotimpul rece, o haină din piele neagră, lungă până la genunchi). Întrebat de ce purta atât de ostentativ o puşcă, mi-a răspuns că trebuia să descurajeze pe oricine ar fi vrut să ne tulbure intimitatea, deoarece eram studenți oaspeți ai guvernului român. I-am spus că unul dintre motivele pentru care venisem la acea şcoală era că speram să întâlnesc români de vârsta mea şi că, în astfel de condiții de securitate, acest lucru era imposibil. A zâmbit şi mi-a spus că încă mai erau „elemente fasciste“ în țară, al căror scop era acela de a răspândi o propagandă dăunătoare despre „realitățile româneşti“ şi că ar fi fost mai instructiv pentru mine să stau în campusul şcolii de vară decât să mă aventurez pe afară.

Perseverent, în cea de-a doua duminică a cursului – duminica se organizau excursii în locurile de interes istoric şi cultural aflate în apropiere – am profitat de afabilitatea liderului nostru de grup şi l-am întrebat dacă nu aş putea merge în oraş, într-o librărie, ca să cumpăr câteva romane româneşti contemporane. Cererea mea i-a plăcut, în mod evident, şi mi-a recomandat o serie de autori. Trebuia, totuşi, să se consulte cu responsabilul cursului pentru a-mi da un răspuns. Acesta a fost de acord, aşa că m-am aventurat singur în oraş. Când ieşeam din campus, paznicul m-a sfătuit să mă întorc până la ora şase după-amiază.

În Sinaia, am fost imediat intrigat de faptul că oameni de toate vârstele se uitau la hainele mele şi, în mod special, la pantofii mei, nişte mocasini din piele neagră, de fabricație italiană. Am aflat că erau marca distinctivă a unui occidental, deoarece hainele româneşti erau toate la fel, *STAS* sau produse „standard de stat“. O singură dată un trio de tineri români din Sinaia m-a întrebat de unde eram. Când au aflat că sunt britanic m-au invitat la o cafea. Am mers împreună către o cabană din lemn ascunsă în vârful unul deal printre copaci şi, de cum m-am apropiat, am auzit acordurile cunoscute ale melodiei *Norwegian Wood* a formației Beatles. Înăuntru era plin de adolescenți care discutau animat pe fundalul muzical al unui tonomat. Cântecele care se auzeau erau de pe unul

dintre albumele aceleiaşi trupe, iar prietenii mei m-au rugat nerăbdători să-i ajut să înţeleagă versurile. Asta am şi făcut, traducând, acolo unde era necesar, în româna mea defectuoasă. În cele din urmă, simţind că îmi erau datori, i-am întrebat de ce nici un român obişnuit nu venea în campusul şcolii de vară. Au râs, s-au uitat în jur şi m-au invitat să mă plimb cu ei. „Vezi tu, mi-au explicat, noi trăim într-o ţară socialistă, iar aici statul îţi trasează drumul în viaţă încă de la naştere. Eşti trimis la şcoală, primeşti o slujbă şi ţi se dă un spaţiu în care să locuieşti. Conformismul este regula, faci ce ţi se spune, iar întâlnirile cu străini sunt interzise. Dacă nu ai aşteptări mari şi dacă nu ieşi din rând, atunci eşti mulţumit. Şi, ca să fie siguri că nu ieşi din rând, au Securitatea.“

A fost prima şi singura dată când am auzit menţionată poliţia secretă pe durata şederii mele atent organizate, dar, împreună cu ceea ce observasem în oraş, a fost de ajuns pentru a dezumfla balonul realizărilor socialiste de care era vorba din plin la cursurile practice ale şcolii de vară în limba română şi la lecţiile de istoria României şi literatură română. Scurta întâlnire cu cei trei şi precizarea „au Securitatea“ mi-au arătat că, chiar dacă faptul că oamenii se îmbrăcau toţi la fel putea fi interpretat ca un simbol al atitudinii supuse pe care regimul comunist dorea să i-o impună poporului, existau şi oameni care vedeau autorităţile ca pe ceva străin şi care nu le împărtăşeau valorile. Abia în 2006, când am citit un raport din februarie 1966 din dosarul meu de la Securitate, mi-am dat seama că atrăsesem atenţia poliţiei politice. Era o verificare făcută la cererea Securităţii din Braşov asupra a două adolescente romînce pe care le întâlnisem cu un an înainte, în iulie, într-una dintre excursiile de duminică ale şcolii de vară. Fetele erau membre ale unui ansamblu de dansuri folclorice din Sălişte, o localitate în apropiere de Braşov. La cererea lor, am devenit prieteni prin corespondenţă, dar un astfel de contact a născut în mod evident suspiciuni. În urma verificării nu s-a observat nimic suspect sau potenţial suspect, de aceea rezoluţia de pe raport era să nu se întreprindă nici o acţiune împotriva fetelor sau a părinţilor lor.

Participarea la cea de-a doua şcoală de vară de la Sinaia, ţinută în 1967, a fost urmată de o excursie de o săptămână prin Transilvania. Printre oraşele vizitate s-a aflat şi Sibiul, în germană Hermannstadt, situat în centrul regiunii, iar în timpul şederii noastre acolo ne-au dus la Sarmizegetusa, locul unde se afla capitala Daciei, în Munţii Orăştiei, construită în primul secol înainte de Hristos, la o altitudine de 1200 de metri şi ale cărei ruine cuprind o fortăreaţă, locuinţe şi o zonă sacră. Călătoria până acolo am făcut-o cu Mocăniţa, care ducea din satul Costeşti către o localitate cunoscută ca Grădiştea Muncelului. Trenul nostru, format din vagoane deschise prevăzute cu bănci de lemn, era tras de o mică locomotivă cu aburi model 0-6-0, care scuipa un fum negru. Stăteam faţă în faţă cu un tip cu înfăţişare de intelectual de vârstă mijlocie, care purta ochelari cu rame închise la culoare. Când trenul a început să urce, m-a întrebat în franceză din ce ţară eram. I-am răspuns în română şi a zâmbit. „Cum de ştiţi româneşte?“, m-a întrebat. I-am spus că studiam limba română la Londra şi m-a întrebat dacă am citit vreo carte de literatură în română.

— Poeziile lui Eminescu m-au impresionat prin sensibilitatea gândirii şi a expresiei.

— Dar vreun autor român contemporan?

— *Morometii* lui Marin Preda fac un portret impresionant al psihologiei țăranului român şi mi s-a părut o mărturie valoroasă a strategiei folosite pentru a face față vieții rurale din România acelor vremuri.

— Îmi face mare plăcere că apreciezi romanul, căci stai de vorbă cu autorul lui.

Am fost şocat. Să stau de vorbă cu cel mai cunoscut romancier din țară la acel moment era un privilegiu pe care nu mi-l imaginasem. Când am ajuns la ruine, Preda s-a amestecat printre ceilalți studenți, dar la întoarcere m-a invitat să stau lângă el într-un vagon deschis. După ce am sosit în hotelul din Sibiu am mers să ne spălăm pe mâini în toaleta restaurantului şi, privindu-ne în oglinda mare de pe perete, am râs la vederea fețelor noastre înnegrite. Preda a fost şi mai amuzat când şi-a scos ochelarii şi a văzut că îi rămăseseră două cercuri albe. Câțiva ani mai târziu, aveam să-i amintesc de întâlnirea noastră.

Abia în ianuarie 1969, când am obținut o bursă postuniversitară dată de British Council în termenii acordului cultural Marea Britanie–România, am putut să călătoresc prin țară fără escortă, deşi eram supravegheat, aşa cum am constatat din dosarul de la Securitate. În fiecare bar şi cafenea frecventate de studenți exista un informator, care se aşeza la o masă izolată cu ziarul deschis la pagina de anunțuri. Dar, în climatul de relaxare şi optimism din acel an, în care Nicolae Ceauşescu se bucura de cea mai mare încredere internațională după ce, în august 1968, condamnase în mod curajos invazia din Cehoslovacia, m-am împrietenit cu câțiva studenți români ai căror părinți, în intimitatea caselor lor, s-au simțit destul de încrezători încât să-mi vorbească despre unele nedreptăți din trecutul comunist.[6] Ceea ce aflasem numai la mâna a doua, din sfâşietoarele amintiri publicate în Occident despre perioada comunismului în România, mi-era acum descris sugestiv de victimele terorii din epoca Gheorghe Gheorghiu-Dej, predecesorul lui Ceauşescu în funcția de secretar general al Partidului Comunist Român: arestarea celor care nici nu ştiau să fi comis vreo infracțiune, înfățişările în fața instanței, ale cărei proceduri erau agresive, şi prezentarea unor acuzații inventate.

Pe durata bursei mele postuniversitare, pentru care redactasem un proiect de cercetare a literaturii şi limbii române din secolele XVI–XVII, mi s-a repartizat o cameră în Căminul 5, fostul hotel Opera, pe strada Brezoianu din Bucureşti. Printre cei de acolo care făceau studii postuniversitare, în afară de mine, singurii străini erau patru americani, care studiau toți aspecte ale istoriei României. Administratorul căminului era un cascador de la circ, Domnul Alexandru, un tip oacheş şi musculos, de vreo douăzeci şi ceva de ani, care atunci când nu apărea pe scenă îşi petrecea ziua în biroul lui de la parter, bârfind cu prietenii şi bând țuică. Nivelul meu de cunoaştere a limbii române – el vorbea foarte puțin engleza – mi-a permis să-i răspund la întrebările frecvente despre viața în Anglia, salariile muncitorilor, natura serviciilor medicale, costul şi disponibilitatea alimentelor, iar relația noastră s-a dezvoltat în timp atât de mult, încât am ajuns la o înțelegere. În schimbul sticlelor de whisky pe care i le aduceam ocazional de la magazinul din subsolul ambasadei britanice, Alexandru urma să mă avertizeze despre iminența unei percheziții făcute în camera mea, atunci când lipseam, de către Securitate, o practică obişnuită care îi viza în egală măsură şi pe colegii mei americani. Mi s-a spus că obiectul de interes îl reprezenta

literatura disidentă sau religioasă, în engleză sau în română. Faptul că mi-a fost percheziționată camera în timpul vizitei preşedintelui Nixon la Bucureşti, în august 1969, când mi s-a cerut să fiu translator şi asistent pentru canalul american de ştiri ABC, nu a fost aşadar o surpriză, nici dispariția Noului Testament în limba română, tipărit în Anglia de Foreign Bible Society, pe care îl adusesem de la Londra. A fost singurul obiect pe care l-am pierdut pe toată durata şederii mele.

Bursa mea lunară era una generoasă, 1100 de lei (rata oficială de schimb era de doisprezece lei la un dolar, treizeci pe piața neagră), în vreme ce salariul mediu lunar era de 900 de lei. Prin comparație, colegii mei americani primeau 1400 de lei. Pentru a da un exemplu de putere de cumpărare, prețul unei pâini de 300 de grame era de treizeci de bani (1 leu = 100 de bani), iar o omletă mică, trei lei. Chiria lunară a apartamentului cu trei camere, proprietate de stat, pe care îl avea unul dintre prietenii mei era de 400 de lei. Colegii mei americani şi cu mine ne cheltuiam bursa în cea mai mare parte pe cărți, pe filme occidentale care rulau la câteva cinematografe din centrul oraşului, iar în serile de weekend, la restaurant, deşi aveam acces la o cantină rezervată studenților străini. Aici plata se făcea sub formă de cupoane, cumpărate lunar, iar diversitatea şi calitatea mâncării erau superioare celor servite la cantina pentru români, unde pastele şi mămăliga erau alimentele de bază. Studenții străini în schimb, la cantina rezervată lor, aveau la alegere carne de vită, de porc sau de pui şi legume. În serile în care mergeam la restaurant îi dădeam tichetul meu de cantină unui coleg român, gest răsplătit frumos, prin introducerea în cercul familiei sale, care trăia în afara capitalei, şi prin evaluarea vieții în provincie. Una dintre cele mai mari plăceri ale mele la Bucureşti a fost abonamentul la concertele de la Ateneu, unde, pentru un bilet de doisprezece lei, am avut privilegiul să ascult artişti ruşi precum Sviatoslav Richter şi David Oistrakh.

O figură memorabilă, cu care am stabilit o legătură strânsă, a fost Alice Magheru (1892–1983). Microbiolog de formație, s-a căsătorit în 1920 cu doctorul George Magheru, strănepotul lui Gheorghe Magheru, unul dintre liderii revoluției de la 1848 din Bucureşti. Alice a fost numită profesor asistent la Facultatea de Medicină a Universității din Bucureşti în 1942, iar acolo s-a specializat în bolile infecțioase ale intestinului. Ea şi soțul ei s-au izolat după venirea la putere a comuniştilor, în 1945, iar soțul ei nu şi-a putut publica piesele de teatru şi poeziile. El a murit în august 1952, însă Alice a continuat să lucreze şi să fie apreciată ca biolog la Institutul Cantacuzino din Bucureşti până la începutul anilor ’60.

Am ajuns la Alice prin intermediul lui John Drew, prim-secretarul ambasadei britanice, în martie 1969. Mi s-a dat numărul ei de telefon şi mi s-a spus să trec pe la ea, locuia pe Strada Justiției nr. 36. Era într-o duminică după-amiaza atunci când am mers acolo, dar nu am reuşit să găsesc soneria la impunătoarea poartă din fier, care era acoperită de iederă. Încercarea mea de a fi discret s-a lovit de nevoia de a-mi semnala prezența strigând de câteva ori. În cele din urmă, o femeie în vârstă, gârbovită, îmbrăcată cu un pulover şi o fustă jerpelite, a apărut în curte şi a deschis poarta. Fără nici un cuvânt, m-a condus prin holul întunecat până într-o cameră lipsită de mobilier, cu excepția unui pat de spital cu lenjeria şifonată. Apoi a ieşit, închizând uşa în urma ei. După ce am aşteptat vreo douăzeci de minute, m-am hotărât să mă aventurez pe coridor. Nu am văzut nici un semn

de viață, aşa că am urcat scările şi am bătut sfios la o uşă. O voce slabă mi-a răspuns „Intraţi“. În faţa mea, într-un salon slab luminat, întinsă pe un pat şi cu capul sprijinit pe pernă, o doamnă cu părul alb, purtând un halat înflorat, m-a salutat cu un zâmbet larg şi mi-a spus: „Tu trebuie să fii Dennis. Îmi cer scuze că te-am lăsat singur în camera de oaspeţi, dar Erji, menajera mea unguroaică, ce vorbeşte doar puţin româna, a crezut că eşti de la Securitate şi ne-am gândit că e mai bine să te lăsăm să aştepţi“. „Ce v-a făcut să credeţi asta?“ am întrebat. „Păi porţi costum negru şi cravată.“

A fost prima dintre numeroasele mele vizite în acea cameră. Celelalte părţi ale vilei au rămas un mister pentru mine. Fusese construită de tatăl ei, George Focşeneanu, guvernatorul Băncii Naţionale a României, în 1912, iar de atunci Alice locuise în ea. Bună povestitoare, mi-a descris in detaliu efervescenţa culturală care îi animase casa în anii ’30. În fiecare duminică după-amiaza, ea şi soţul ei erau gazdele generoase ale unor artişti şi muzicieni celebri. Compozitorul George Enescu (1881–1955), pianistul Dinu Lipatti (1917–1950) şi artistul Jean Steriadi (1880–1956) le erau oaspeţi, iar concertele durau până noaptea târziu. Germanii i-au propus lui Enescu să-i pună în scenă *Oedip* în Germania, dar, fiind un antinazist declarat, acesta a refuzat oferta. Din acest motiv, mi-a spus Alice, Enescu a stat ascuns în casă în timpul războiului şi după aceea, până la plecarea lui din România, în 1946.

Deşi în camera aceea părea să plutească umbra Domnişoarei Havisham[3], ea adăpostea şi emana şi efervescenţa culturală a lui Alice – rafturi cu cărţi, birouri de scris, comode cu sertare, o măsuţă acoperită de scrisori, mese mai mari încărcate cu cărţi, picturi pe pereţi, fotografii împrăştiate peste tot, o peşteră a lui Aladin care mi-a stârnit admiraţia pentru talentul ei artistic şi explorările ei culturale. Poveştile lui Alice despre prietenii săi dragi erau legate de acea casă; era locul în care Steriadi îi pictase portretul, Enescu cântase la vioară, iar Lipatti la pian. Când a venit în vizită la Londra, în noiembrie 1972, m-a invitat la National Gallery, unde mi-a ţinut, vreme de trei ore, o adevărată lecţie despre valoarea a nenumărate tablouri. Pentru ea, aşa cum mi-a spus-o de multe ori, şi prietenia era o artă ce trebuia preţuită.

*

Alegerile pentru Marea Adunare Naţională, desfăşurate în vara lui 1969, mi-au arătat lipsa de fundament a democraţiei practicate de regim. În ziua alegerilor – într-o duminică –, doi civili cu haine de piele negre au bătut la uşa camerei mele de cămin şi m-au întrebat dacă am fost să votez, la care eu am răspuns că nu. „De ce nu?“, a venit replica. „Fiindcă partidul pe care l-aş vota nu apare pe listele de vot“, am răspuns. S-au uitat întrebători la mine, apoi şi-au dat seama după accent că nu eram român. Mi-au spus „Nu fi obraznic“ şi au plecat.

La începutul lui august 1969, vizita preşedintelui Richard Nixon la Bucureşti mi-a dat posibilitatea neaşteptată să văd locuri din România pe care nu le cunoşteam şi, de asemenea, să cunosc din interior protocolul unui mare eveniment de diplomaţie internaţională. Faptul că Ceauşescu era recunoscut de tot mai mulţi drept un ghimpe în

carnea Uniunii Sovietice a impulsionat pentru o vreme avansurile pe care i le făcea Occidentul. Decizia lui Nixon de a se întâlni cu preşedintele României era nu doar un exemplu elocvent al politicii diferenţiate a preşedintelui faţă de membrii blocului comunist, dar trimitea şi un semnal că Statele Unite îşi doreau să devină partener. Nixon era recunoscător şi pentru generoasa ceremonie de primire pe care i-o organizase Ceauşescu în 1967 – singurul din Pactul de la Varşovia care organizase o recepţie –, când se pregătea să candideze pentru preşedinţie. La întâlnirea cu Ceauşescu, Nixon s-a arătat interesat în mod special de China şi a vrut să ştie opinia liderului român despre liderul sovietic, Leonid Brejnev.[7]

Cu două săptămâni înainte de venirea lui Nixon, care era programată pentru 2 august, am primit o telegramă din partea televiziunii ABC din New York prin care mi se propunea să lucrez ca translator pentru o echipă care pregătea reportaje zilnice, de treizeci de minute, pentru a fi transmise ulterior în fiecare seară, după buletinul de ştiri. Compania de televiziune le făcuse propuneri similare studenţilor americani aflaţi la studii postuniversitare, dar bursa lor se terminase în iunie, spre deosebire de a mea, care se termina în septembrie. Am acceptat entuziasmat. Trebuia să mă întâlnesc cu o echipă formată din patru oameni – doi americani, un reporter de ştiri, John, şi un regizor, Ken, un sunetist italian, Alfredo, şi un cameraman australian, Kevin –, după ce au aterizat pe aeroportul Băneasa în seara de 18 iulie. ABC închiriase trei maşini cu şoferi de la agenţia de turism ONT, iar Mercedesurile lor negre erau aliniate în faţa intrării de la Sosiri. Şoferii vorbeau o engleză aproximativă, de aceea au avut nevoie imediat de serviciile mele. I-am spus regizorului că hotelul Lido, la care li se rezervaseră camere, era un hotel confortabil din centrul oraşului, aproape de sediul Comitetului Central şi de ambasada SUA. La sosire, eram aşteptaţi de două tinere studente, care aveau rolul de „asistente“ şi care ştiau la nivel conversaţional limba engleză. La capătul săptămânii ce a urmat, mi-au mărturisit care era situaţia lor personală, din care am dedus că se aştepta din partea lor să ne şi supravegheze pe parcursul săptămânii. În duminica următoare, pe 20 iulie, ne-am întors dimineaţa devreme la aeroportul Băneasa, unde ne aştepta un DC-3 al companiei Tarom. Echipa ABC şi cu mine eram singurii pasageri, dar mai erau şi alţi doi bărbaţi, despre care am presupus că erau personalul de securitate. Două stewardese ne-au urat bun venit la bord şi ne-au servit cu răcoritoare şi biscuiţi. Dornic să aflu destinaţia, l-am întrebat pe regizor, iar el mi-a răspuns pur şi simplu că mergeam la o adunare folclorică în Transilvania. De la una din stewardese am aflat că evenimentul era Târgul de fete, care avea loc în jurul datei de 20 iulie în cea mai apropiată duminică pe vârful Muntelui Găina, la vreo treizeci de kilometri de oraşul Câmpeni. Potrivit tradiţiei, târgul era un prilej pentru tinerii păstori, care stăteau opt luni pe an în munţi, să întâlnească tinere din localităţile înconjurătoare în vederea căsătoriei. Fetele veneau îmbrăcate în cele mai bune haine ale lor şi aduceau pânzeturi, vase şi chiar mobilă în chip de zestre.

La aterizare, John, care stătea lângă mine, a început să se uite în jur după pistă. Fiindcă nu reuşea să vadă vreuna, a devenit neliniştit pe măsură ce ne apropiam de pământ. Apoi, dintr-odată, am văzut sute de oi care se împrăştiau în toate direcţiile şi mi-am dat seama că urma să aterizăm pe un câmp. John a înjurat. Cei doi oameni de pază au zâmbit, apoi s-au dus la ieşirea din avion şi au deschis uşa. Nu se montase nici o scară pe

care să coborâm, dar lângă avion fusese adus un camion, iar noi şi stewardesele am sărit în el. Acelaşi camion ne-a dus până aproape de intrarea la festival, iar ultimii cinci sute de metri i-am parcurs pe jos. Kevin şi-a montat camera şi a filmat culorile şi agitația din târg. Conversații animate şi dansuri folclorice punctau interviurile luate de John – şi traduse de mine – participanților. Din când în când, toată echipa se retrăgea la marginea târgului şi se pierdea în contemplarea priveliştii spectaculoase pe care, din vârful muntelui, o aveai asupra acelei zone din Transilvania centrală. În aceeaşi seară ne-am întors la Bucureşti. Zborul nostru de treizeci de minute măsura distanța dintre tradiție şi modernitate. Când am intrat în holul hotelului Lido am văzut la televizor transmisia live a primilor paşi ai lui Neil Armstrong pe Lună. Era evident că, în acea zi, văzurăm două lumi diferite ca timp şi spațiu.

A doua zi ni s-a permis să ne alăturăm convoiului care îl însoțea pe Ceauşescu într-una dintre obişnuitele lui „vizite de lucru", de data asta la fabrica de automobile de la Piteşti. Acesta şi-a continuat drumul către o podgorie renumită de lângă Ştefăneşti, unde jurnaliştii au consumat cantități considerabile de vin, inclusiv cameramanul nostru, dar nu şi Ceauşescu, care era abstinent. La sfârşitul săptămânii am mers la Constanța, unde am filmat şi am făcut interviuri cu personalul fabricii de îmbuteliere Pepsi-Cola, deschisă în urmă cu doi ani. Am fost cazați într-o vilă a Partidului Comunist, în stațiunea învecinată, Mamaia. Am avut parte de o zi de înot şi de mâncăruri fine, inclusiv caviar, din peştii din Delta Dunării.

Cu doar douăzeci şi patru de ore înainte de sosirea preşedintelui Nixon am văzut cum deținuții de drept comun, în uniformele lor vărgate, completau stratul de beton de pe pista aeroportului Otopeni. Un salon VIP fusese construit lângă pistă special pentru acea ocazie şi acolo s-a strâns pentru o scurtă întâlnire presa națională şi internațională, din care făceau parte echipe de la NBC şi CBS. Din câte mi-am dat seama, eram singurul vorbitor nativ de engleză dintre translatori şi de aceea eram capabil să fac o traducere mai rapidă. Şeful echipei de la CBS a remarcat asta şi, în auzul lui Ken, mi-a spus că ar putea dubla suma pe care mi-o plătea ABC. Am refuzat politicos, după care Ken a venit la mine şi, impresionat de loialitatea mea, mi-a spus că îmi va plăti suma oferită de CBS.

Nixon a aterizat cu Air Force One în jurul orei 13, după Boeingul care aducea presa americană. Mi s-a spus că cele două avioane veneau din Pakistan. Sute de jurnalişti, cameramani şi fotografi se înghesuiau pentru a ocupa poziții bune, iar Ken m-a împins în rândul întâi, explicându-mi că, dată fiind înălțimea mea, voi obstrucționa imaginea cameramanilor rivali. Deloc surprinzător, unii dintre aceştia m-au bombardat cu proteste, iar eu, timid, mi-am coborât capul chiar când cineva îmi scutura mâna. Am ridicat privirea şi, spre uimirea mea, am dat cu ochii de Nixon, care trecea de-a lungul unui şir despre care aveam să aflu că era format din angajați ai ambasadei SUA. În vreme ce preşedintele trecea mai departe, un tip masiv şi îndesat s-a apropiat de mine şi m-a întrebat ce rol aveam. Am arătat către Ken şi am spus că lucram pentru ABC ca translator. După ce a vorbit cu Ken, m-a invitat să-l însoțesc către o flotă de limuzine negre, apoi s-a prezentat ca fiind membru al Serviciului Secret. Voia să-l ajut în ce priveşte topografiei Bucureştiului, în special localizarea ambasadei SUA de pe strada Tudor Arghezi şi distanța de acolo până la casa de oaspeți unde urma să fie cazat preşedintele Nixon. A

întins o hartă, iar eu i-am arătat cu degetul ruta pe care ar fi trebuit să o urmeze limuzina preşedintelui. M-a condus apoi către una dintre limuzine şi am mers împreună cu convoiul către ambasadă.

Pe toată lungimea drumului de la aeroport către ambasadă erau sute de mii de români care fluturau steagurile României şi ale SUA şi ale căror strigăte de entuziasm ne răsunau în urechi. Ofițerul de la Serviciul Secret era evident mişcat de entuziasmul şi intensitatea strigătelor de bun venit ale mulțimii. Nu se aştepta la asta din partea unui popor care trăia sub un regim represiv şi am făcut călătoria până la ambasadă povestindu-i concis istoria a ceea ce eu credeam că era vocația occidentală a României. Drumul pietruit care ducea către ambasadă fusese, am remarcat, asfaltat cu câteva zile înainte. Ofițerul şi şoferul lui au coborât din maşină, iar mie mi s-a cerut să rămân înăuntru. După cam treizeci de minute, ofițerul s-a întors. În timp ce-l aşteptam pe şofer, am prins curaj şi l-am întrebat care erau măsurile pentru securitatea preşedintelui în Bucureşti. Care era rolul Securității şi care al Serviciului Secret? Mi-a explicat că rolul principal în asigurarea securității preşedintelui îl avea Securitatea, şi de aceea ofițerii Serviciului Secret fuseseră de acord să-şi lase armele la ambasadă. „Câte arme sunt?“, m-am aventurat să întreb. „Treizeci şi două“ mi-a răspuns. După ce s-a întors şi şoferul, l-am însoțit pe preşedinte către casa de oaspeți. O altă limuzină s-a oprit lângă a noastră. Din ea a ieşit un ofițer cu o cutie neagră legată de încheietura mâinii. Întrebând dacă „este ceea ce cred eu?“, însoțitorul meu de la Serviciul Secret a răspuns scurt: „Da“. „Aş putea să pun mâna pe ea, numai două secunde?“ Din nou „Da“.

Din acest episod, cititorul poate să înțeleagă una dintre opiniile mele asupra României, anume aceea că îți rezervă întotdeauna surprize. În acea seară am fost invitat de ofițerul de la Serviciul Secret la recepția oficială în onoarea preşedintelui Nixon, găzduită de Ceauşescu în clădirea Consiliului de Miniştri, la ora 10 seara. Acolo m-am reîntâlnit cu echipa mea de la ABC. Au fost încântați de ce le-am povestit că mi se întâmplase în acea după-amiază. În ziua următoare, liderii au avut convorbiri oficiale la palatul Consiliului de Stat, după care Nixon a vizitat cartierul bucureştean Titan şi Muzeul Satului. La 4 după-amiază, Nixon, soția lui şi delegația SUA au părăsit țara, urmați de reprezentanții presei.

Ultima lună a bursei mele de la British Council a fost mai puțin încărcată de evenimente. Cel mai important a fost o excursie la mănăstirile pictate din nordul Moldovei, împreună cu capelanul Bisericii Anglicane din Bucureşti, într-o maşinuță britanică, Morris Minor. Preotul care deținea această funcție era, la acea vreme, şi reprezentantul oficial al arhiepiscopului de Canterbury pe lângă patriarhiile ortodoxe ale României, Serbiei şi Bulgariei, iar numărul mare al îndatoririlor sale ne-a lăsat numai puțin timp pentru a explora bijuteriile cultului ortodox din România şi diversitatea credințelor şi a arhitecturii religioase. Partidul Comunist Român, care condamna oficial devoțiunea religioasă, a tolerat-o totuşi, în anumite limite prevăzute de lege. Din acest punct de vedere a fost mai permisiv decât regimul sovietic. Cifre publicate în 1973 arată că 85% din populația țării încă se considera creştin-ortodoxă, o cifră care i-a arătat lui Ceauşescu cât de importantă era Biserica pentru promovarea identității naționale aşa cum o dorea regimul. La rândul lor, prelații ortodocşi validau des şi zgomotos politicile partidului, în plan intern şi internațional. Această conviețuire a Bisericii cu Partidul era

evidentă la mănăstirea Sucevița, unde maica stareță ne-a invitat în biroul ei la o cafea. Pe peretele din spatele biroului ei era portretul oficial al lui Ceauşescu, iar alături de acesta, deşi aşezată uşor mai sus, o icoană cu Maica Domnului. Am felicitat-o pe maica stareță pentru simțul proporțiilor pe care îl avea, iar ea a schițat un zâmbet.

La începutul lui octombrie mă aştepta un post de lector asistent de studii româneşti la Şcoala de Studii Slavone a Universității din Londra, aşa că am închis paranteza formatoare oferită de British Council. Viața mea academică presupunea predarea limbii române la nivel elementar şi cercetări asupra literaturii române vechi, datând din secolul al XVI-lea. Ieşeam din această rutină pentru scurte excursii cu maşina, străbătând Europa către Bucureşti, unde îmi făcusem o mulțime de prieteni.

---

3. Personaj din romanul *Marile speranțe* al lui Charles Dickens (n. red.).

Prima dintre aceste vizite mi-a dat ocazia să transform asocierea mea cu Biserica Anglicană din Bucureşti în asistență practică. Dr. Anne Pennington, colaboratoare a Universității Lady Margaret Hall din Londra şi cercetătoare a muzicii slavone timpurii, şi-a extins cercetările şi în România, unde a copiat partituri şi a înregistrat cântece. La întoarcerea sa din țară, în primăvara lui 1971, m-a contactat la Londra. I-am spus că intenționam să călătoresc cu maşina spre România şi m-a întrebat dacă eram dispus să transport „o mică Fecioară Maria din ipsos“ pe care colegii ei doreau să o doneze Bisericii Anglicane din Bucureşti. Capelanul, reverendul Hugh Whybrew, acceptase cu bucurie statuia oferită, dar nu avea fonduri să o aducă în România. Am fost de acord să ajut – dubița mea Austin avea mult spațiu de depozitare – şi am preluat statuia, înfăşurată cu grijă în pânză, de la colegi. Am călătorit de-a lungul Europei fără probleme, până la granița cu România. La granița dintre Austria şi Ungaria nici un ofițer vamal nu mi-a pus întrebări despre prezența Fecioarei în portbagajul meu, deşi ungurii erau amuzați că destinația mea era România. Ajungând la Episcopia Bihorului, punctul de trecere din Ungaria, târziu, spre dimineață, ofițerul român de la paşapoarte m-a întrebat, reprimându-şi un căscat, dacă aveam ceva de declarat. „Am o Fecioară Maria în portbagaj.“ „Lasă glumele“, mi-a spus. Eu am insistat. Mi-a cerut să deschid portiera din spate şi a început să sufle greu, uluit, când m-a văzut despachetând statuia. „Dumnezeule!“ a exclamat. „Nu, e Fecioara Maria“, i-am răspuns. A urmat conversația de mai jos:

— Nu poți să introduci asta în țară. Unde o duci?
— La Biserica Anglicană din Bucureşti.
— Dă-mi paşaportul, trebuie să sun la Bucureşti.
A urmat o aşteptare de aproximativ treizeci de minute. Ofițerul s-a întors cu paşaportul meu în mână:
— Bagă de seamă! Bucureştiul a dat permisiunea să intri cu statuia, dar să nu te mai opreşti şi să nu arăți statuia înainte de a o preda bisericii. S-a înțeles?

I-am mulțumit pentru înțelegere şi am plecat mai departe în noapte. Singura oprire în călătoria de 600 de kilometri către Bucureşti a fost la Cluj, unde am mâncat o binemeritată omletă într-o cafenea cu program non-stop, stând cu ochii pe dubița mea parcată la intrare. La sosirea în Bucureşti, am mers direct la biserică şi, spre încântarea capelanului, i-am predat statuia. Mi-am continuat drumul către vechiul meu cămin din strada Brezoianu. Mă înarmasem cu trei sticle de whisky cumpărate la trecerea cu feribotul de la Dover la Ostend şi am avut norocul să-l găsesc pe Alexandru în biroul lui. S-a ridicat de pe scaun cu un zâmbet larg, m-a îmbrățişat călduros şi m-a poftit să mă aşez. În acel moment am

scos o sticlă de whisky. I s-au aprins ochii şi a pus pe masă două pahare rotunde cu picior lung. Pe când turna câte o porţie generoasă pentru fiecare, i-am cerut sfatul pentru o cameră de hotel. „Stai aici, bineînţeles. Nici nu vreau să aud că te duci în altă parte.“ Şi aşa, după ce am mai băut un pahar, mi-am trecut paşaportul şi detaliile de pe viză în registrul căminului şi am plătit pe două săptămâni, am primit cheia unei camere spartane, dar curate, cu baie proprie. Uşurat, m-am prăbuşit cu capul pe pernă.

Pe lângă faptul că voiam să-mi văd prietenii, mi-am propus să-mi înlesnesc vizitele viitoare cerând o viză cu alt statut. Intrasem cu o viză turistică de treizeci de zile, pe care o puteam extinde printr-o cerere la biroul de paşapoarte din centrul oraşului. O opţiune mai bună pentru mine era să obţin o viză anuală cu intrări multiple, care îţi permitea să stai câte şaizeci de zile o dată. Cu această intenţie m-am dus la biroul care oferea servicii pe loc. Asta prezenta, totuşi, un neajuns, căci cererea de vize din partea cetăţenilor străini era mare şi nu erau alocate decât două ghişee pentru această activitate, prin urmare se formau cozi lungi şi dezordonate. Având în faţă perspectiva unei lungi aşteptări, m-am uitat în jur ca să văd ce alte ghişee erau deschise şi ce servicii ofereau. În acelaşi timp, privirea mi-a fost atrasă de lista tarifelor, lipită pe un stâlp. Cea mai mare taxă era pentru viza cu intrări multiple, apoi pentru extinderea vizei turistice şi, în fine, cea mai ieftină era taxa pentru cetăţenia română. Am descoperit că ghişeul destinat acestei operaţiuni era deschis şi că nu existau solicitanţi. M-am înfiinţat imediat în faţa ghişeului şi i-am explicat funcţionarului că intenţia mea iniţială fusese să obţin o viză cu intrări multiple, dar, văzând lista de tarife, am simţit că, în cazul meu, ca student cu mulţi prieteni în România, ar fi mai bine să cer cetăţenia română. S-a uitat contrariat la mine şi mi-a cerut paşaportul. L-a examinat şi m-a întrebat fără ocolişuri: „Sigur nu sunteţi nebun?“ M-a sfătuit să aplic pentru o viză cu intrări multiple, şi acesta a fost statutul cu care am venit, de mai multe ori, în vizite cu maşina.

Mai mult de cincizeci de pagini din dosarul meu de la Securitate – care se întinde pe cinci volume – sunt dedicate relaţiei cu cea care avea să-mi devină soţie, Andrea. Ne-am întâlnit pentru prima dată în vara lui 1971, prin intermediul unui prieten apropiat de-al meu, Ingo, cu origini săseşti. Amândoi studiau germana şi engleza la Universitatea din Bucureşti. Ingo, prietena lui, Manuela, Andrea şi cu mine ne întâlneam des şi uneori mergeam împreună în scurte excursii în afara Bucureştiului. Relaţia unei fete din România cu un cetăţean străin era tolerată de autorităţi şi, deşi viitorul meu socru, profesor universitar, şi câţiva dintre vecinii lui mi-au spus că erau întrebaţi periodic de ofiţerii de Securitate despre deplasările mele, nu s-a făcut nici o încercare de a ne descuraja, pe Andrea şi pe mine, să avem o relaţie. De la Andrea şi de la părinţii ei am aflat despre suferinţele familiei lor sub regimul comunist, o experienţă tipică pentru cei cu originile lor. Tatăl socrului meu, Dumitru Caracostea, primul titular, în 1920, al Catedrei de literatura română de la Universitatea din Bucureşti, fusese arestat la Bucureşti, la vârsta de şaptezeci şi unu de ani, în mai 1950, ca membru al grupului de miniştri cu simpatii pro-germane dinainte de comunism. A fost luat de acasă pe timpul nopţii de o echipă de agenţi ai Securităţii, băgat într-o dubă neagră şi dus la 650 de kilometri depărtare, la Sighet, într-o închisoare aleasă special de regim – deoarece era aproape de Uniunea Sovietică –, pentru cei pe care îi considerau cei mai periculoşi opozanţi. Caracostea s-a alăturat altor

aproximativ 180 de membri ai elitei conducătoare dinainte de comunism, printre care se aflau foşti prim-miniştri şi arhiepiscopi ai Bisericii Greco-Catolice. Asemeni lui, cei mai mulți dintre aceşti prizonieri erau oameni în vârstă şi nu au fost niciodată puşi sub acuzare sau judecați de un tribunal.

Soacra mea, care a avut grijă de Dumitru Caracostea după eliberarea lui de la Sighet, în 1955 – era nora lui –, mi-a povestit detalii despre experiența lui din închisoare. Deținuții erau puşi, de obicei, câte doi într-o celulă şi erau obligați să facă muncile cele mai umilitoare, precum tăiatul lemnelor, curățenia pe coridoare, căratul găleților cu mâncare, căratul apei de la pompa aflată în curte la etajele superioare, golirea găleților cu excremente din celule. Toaleta era o gaură în cimentul podelei. Nu exista apă curentă. Deținuții erau cei care curățau toaleta. Obligațiile deținuților, deşi nu erau grele în sine, deveneau astfel din cauza disciplinei feroce la care erau supuşi. Erau pedepsiți pentru cea mai mică abatere de la regulile închisorii, precum interdicția de a vorbi în timp ce lucrau. Cei care încălcau regula erau biciuiți şi puşi să facă pe „caii“ în timp ce temnicerii îi călăreau sau erau izolați la *neagra*, o celulă fără ferestre. Cei astfel pedepsiți erau băgați acolo doar în cămaşă sau uneori complet dezbrăcați. O trăsătură a perioadei de încarcerare era foamea permanentă. Dimineața, deținuții primeau o cană de apă care avea „un vag miros de lămâie“. Arpacaşul era principalul fel de mâncare din închisoare, servit la prânz şi la cină. Cina consta într-o supă de arpacaş, în realitate un fel de apă în care se spălaseră vasele.

Caracostea a fost eliberat în cele din urmă, pe 6 iulie 1955. Rubricile din certificatul lui de eliberare nu au fost completate cu numărul mandatului de arestare şi motivul detenției, dovadă oferită de autoritățile însele că nu aveau o bază legală pentru arestarea lui şi pentru cei cinci ani de detenție. În vreme ce el se afla în închisoare, socrul meu, Andrei Caracostea, profesor universitar de inginerie, a fost şi el arestat, în aprilie 1952, şi trimis în lagărul de muncă de la Borzeşti, în estul României, pentru optsprezece luni. Nici el nu a fost judecat niciodată şi singurul motiv al ridicării sale de acasă, tot în timpul nopții, a fost că era „fiu de ministru din fostul regim“. A aflat mai târziu că Ministerul Afacerilor Interne primise instrucțiuni să aresteze, într-o noapte, doisprezece fii şi fiice de foşti miniştri; cei care s-au nimerit să fie acasă când au venit să-i ia au fost arestați.[1]

În ziua în care a fost eliberat, i-au fost returnate bunurile confiscate în momentul arestării, un ceas şi câteva obiecte de toaletă. Nu avea nici un ban. Nici transport. A mers pe jos până la gara cea mai apropiată, aflată la vreo zece kilometri distanță. Când a ajuns acolo, a rămas pe peron, ponosit şi nebărbierit. Un necunoscut s-a apropiat de el şi i-a dat biletul său, spunându-i „Ştiu de unde vii, e mai important pentru tine să ajungi acasă decât pentru mine“. Apoi a dispărut repede, în vreme ce socrul meu îi mulțumea.

Cu soțul aflat în lagăr, soacra mea a fost nevoită să-şi caute de lucru pentru a-şi întreține cele două fetițe. Nu a fost o treabă uşoară, deoarece instituțiilor le era interzis să angajeze persoane cu „origine nesănătoasă“, jargonul folosit pentru a-i desemna pe cei care avuseseră proprietăți şi avere înainte de război. Ca fiică a unuia dintre cei mai mari producători de vin din România dinainte de preluarea puterii de către comuniști, soacrei mele i-a fost foarte greu să-şi găsească o slujbă, fiind refuzată de multe ori din cauza originii sale. Nu doar că podgoriile familiei fuseseră confiscate fără despăgubiri în 1948,

dar şi apartamentul ei fusese „naționalizat“ şi era obligată să plătească chirie statului pentru proprietatea care fusese construită de familia ei. În cele din urmă, unui director i s-a făcut milă de ea şi, trecând peste educația ei, a angajat-o ca lucrător manual într-o fabrică de măşti de gaze a Ministerului Apărării. Din fericire, după ce socrul meu a fost eliberat, la capătul a optsprezece luni de lagăr, şi-a recăpătat postul de la Institutul de Construcții, iar ea a renunțat la acea slujbă.

Experiența din lagărul de muncă din vremea lui Gheorghiu-Dej şi aceea a brutalității ofițerilor şi temnicerilor Securității i-au dat socrului meu curajul de a mă pregăti să abordez birocrația labirintică de la Ministerul Afacerilor Interne, căci de bunăvoința ministerului depindea şansa ca Andrea să aibă un viitor alături de mine. Pentru căsătoria unui cetățean român cu un străin era nevoie de semnătura lui Nicolae Ceauşescu personal, în calitatea lui de preşedinte al Consiliului de Stat. Către acest organ trebuia înaintată cererea de căsătorie cu un cetățean străin. Cererile erau ulterior verificate de un ofițer al Departamentului de Informații Externe al Securității, sub acoperirea că solicitarea venea din partea Consiliului de Miniştri – un organism similar, într-un sens foarte larg, cu un Senat – pentru a stabili dacă partenerul străin lucra, la el sau la ea în țară, într-un domeniu de interes pentru serviciile româneşti. În acest caz, un ofițer al Securității îl contacta pe solicitant şi îl întreba dacă era dispus să ofere informații după ce se stabilea în țara respectivă. I se punea în vedere solicitantului că refuzul de a coopera ar fi putut determina respingerea cererii de căsătorie. Andrea mi-a spus că a fost hărțuită astfel, iar rapoartele din dosarul meu de la Securitate, referitoare la întâlnirile cu ea, o dovedesc, dar, poate că a fost doar noroc, ulterior a fost scutită de întrebări, fiindcă aprobarea a venit înainte de a fi terminată verificarea. Fără ca Securitatea să o ştie, un cercetător de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, care ştia despre dorința mea de a mă căsători, a intervenit în sprijinul soției mele pe lângă secretarul Consiliului de Stat, Constantin Stătescu, care-i fusese prieten din anii de şcoală. Cercetătorul mi-a povestit ulterior că Stătescu a aşezat cererea soției mele printre cele treizeci şi ceva care erau amestecate cu alte lucrări pentru care i se cereau aprobarea şi semnătura lui Ceauşescu la sfârşitul fiecărei şedințe a Consiliului de Stat, care se țineau o dată la trei sau patru luni. În loc să fie nevoită să aştepte cele şase luni cum se obişnuia pentru a primi aprobarea de a se căsători cu un străin, în cazul soției mele, aprobarea a venit după patru luni, mai precis la sfârşitul lui decembrie 1972. Furia Securității în fața acestei situații se vede în dosarul meu.

Într-o țară în care anormalul era normal, am fost nesăbuit să cred că, odată căsătoriți, soția mea va primi automat un paşaport pentru a mă însoți în Marea Britanie. După ce a obținut de la serviciul de paşapoarte un formular pentru solicitarea de paşaport, în ianuarie 1973, Andrea a descoperit că ofițerul de serviciu refuză să accepte documentul completat de ea. Socrul meu m-a sfătuit atunci să scriu un memoriu către comandantul serviciului, spunând cine sunt şi de ce soția mea avea nevoie de un paşaport, să îl depun şi să cer număr de înregistrare. El m-a ajutat să compun textul care menționa că eram des solicitat să țin conferințe în Marea Britanie pe subiecte referitoare la România şi că, dacă soția mea nu primea paşaport, dezamăgirea mea se va reflecta inevitabil în acestea. Andrea, dată fiind experiența familiei ei cu Securitatea, era prea nervoasă pentru a mă însoți la serviciul de paşapoarte, aşa că m-am dus singur, intrând vijelios pe lângă santinela înarmată de la

intrare, căreia i-am spus că eram de la ambasada britanică şi cer să-l văd pe comandant. Am fost îndrumat să merg într-o cameră plină de români cu feţele împietrite care stăteau pe bănci de lemn. Pe pereţi erau lipite afişe scrise cu litere negre, care avertizau asupra pedepselor aplicate pentru încercarea de a trece frontiera fără paşaport, iar sub acestea, pentru a întări mesajul, erau fotografii cu aceia care fuseseră prinşi făcând asta; sub fotografii erau scrise pedepsele pe care le primiseră (în general, doi ani). După aproximativ o jumătate de oră, în timpul căreia nu s-a rostit nici un cuvânt, un maior scund, corpolent şi cu chelie a ieşit din biroul pe care scria „comandant“ şi a început să întrebe pe fiecare ce problemă avea. Folosind formula familiară şi condescendentă „tu“, a respins scurt pe fiecare dintre solicitanţi, cerându-le să vină altădată. Când toţi ceilalţi au plecat s-a întors către mine. M-am ridicat cât eram de înalt şi mi s-a adresat întrebându-mă morocănos: „Ce problemă ai?“ I-am răspuns că eram de la ambasada britanică şi că doream să depun un memoriu în sprijinul cererii de paşaport a soţiei mele. I-am arătat plicul, dar nici măcar nu s-a uitat la el, spunându-mi în schimb că nu-l putea primi. Am insistat, răspunzându-i că, dacă nu va fi primit, voi pune problema în altă parte. Aceasta a părut să aibă efect asupra lui şi a luat memoriul. A intrat în biroul pe care scria „comandant“ şi, după cinci minute, a ieşit din nou spunându-mi să mă întorc cu soţia mea a doua zi dimineaţa, la ora şase.

La ora fixată, într-un început de ianuarie cu temperaturi sub zero grade, Andrea şi cu mine am mers din nou acolo. În afara santinelei de la intrare, nu mai era nici ţipenie. Ne-am îndreptat cu băgare de seamă către camera de aşteptare. După câteva minute, a apărut maiorul şi ne-a introdus în biroul comandantului. Apoi s-a retras. Singura lumină din încăpere venea de la o lampă cu bec puternic, care era îndreptată către cele două scaune din faţa biroului. În spatele mesei am putut vedea un bărbat în jur de cincizeci de ani, în costum negru, cu cravată neagră şi ochelari negri. Ne-a invitat să luăm loc şi, în mod demonstrativ, s-a apucat să cerceteze cu atenţie un document despre care am presupus că era memoriul meu. Ignorându-mi total prezenţa, i-a spus soţiei mele să meargă la camera 15 din clădirea adiacentă, de unde îşi putea ridica paşaportul. Andrea a mulţumit scurt şi, după câteva minute, întrevederea a luat sfârşit.

Era prea frumos ca să fie adevărat şi aşa a şi fost. Când am ajuns la camera 15, am fost primiţi de o femeie cu aer sever, având în jur de cincizeci de ani, cu părul cărunt strâns într-un coc la spate. În mod evident, fusese prevenită de sosirea noastră, căci i-a dat soţiei mele o foaie de hârtie cu lista documentelor pe care trebuia să le depună pentru a i se elibera paşaportul. „Acestea sunt hârtiile pe care trebuie să le obţineţi. Sunt treizeci şi cinci, toate adeverinţele că nu aveţi datorii la nici o instituţie de stat, cum ar fi compania de gaze, de electricitate, chirie etc. Pentru fiecare adeverinţă va trebui să faceţi o cerere către instituţia respectivă, legalizată la notariat.“ Ni s-au oprit inimile când ne-am dat seama ce munte de birocraţie aveam de urcat.

Aici a intrat în scenă familia extinsă pentru a ne ajuta să trecem peste obstacolele ridicate de stat. Unchi şi mătuşi, veri şi prieteni care aveau cunoştinţe în fiecare dintre acele instituţii şi agenţii de la care aveam nevoie de adeverinţe au trecut la acţiune. I-am dat unei notăriţe o mită consistentă în ţigări străine, iar aceasta ne-a redactat şi certificat imediat toate cererile necesare. După trei zile reuşiserăm să obţinem toate cele treizeci şi

cinci de documente, iar într-o sâmbătă dimineața ne-am întors triumfători la femeia de la camera 15. Ne-a felicitat pentru sârguință, dar, după ce a aruncat o privire peste listă, ne-a privit cu regret.

— Îmi pare rău. Mai e nevoie de un document care nu e pe listă.
Ne-a picat fața.
— E chiar atât de important, chiar e necesar? am întrebat amândoi deodată.
— Mă tem că da. E vorba de o adeverință de la universitate care să ateste că nu aveți pantofi de sport împrumutați de la sala de sport a universității.
— Dar n-am fost niciodată la sala de sport, a protestat Andrea.
— Îmi pare rău, dar am nevoie de hârtie.

Eram sigur că acesta era felul ei de a-şi arăta importanța, inventând un pretext pentru a ne face dependenți de bunăvoința ei. Soția mea avea să plece în Occident, dar mai înainte trebuia să se supună autorității acestei femei în vârstă, care, din cauza poziției sale în minister, nu avea dreptul să călătorească în străinătate. Invidia se exprima printr-o nevoie de a-şi demonstra puterea, şi acest sentiment a alimentat multe conflicte pe care urma să le am mai târziu cu persoane din birocrația românească. Andrea şi cu mine am alergat la universitate, unde un decan înțelegător şi-a exprimat uimirea față de cererea noastră şi ne-a dat hârtia solicitată.

Într-o oră eram înapoi la serviciul de paşapoarte. Într-un ultim moment de suspans teatral, funcționara noastră a căutat într-un sertar plin cu paşapoarte şi ne-a spus că acela al Andreei nu era acolo. Atunci am avut prezența de spirit să-i spun: „Sunt sigur că un minister ca al dumneavoastră, lăudat pentru eficiența sa, nu poate să rătăcească un paşaport“. S-a întors către mine şi mi-a zâmbit: „Văd, tovarăşe – s-a corectat –, domnule... Deletant că ați învățat multe în țara noastră“. S-a întors la biroul ei, a deschis un sertar şi i-a dat paşaportul soției mele. Andrea a fost atât de copleşită de emoție, încât a pupat-o pe această femeie, luată prin surprindere, pe amândoi obrajii, iar eu, după ce i-am sărutat mâna, mi-am condus soția afară din cameră. Pe coridor am descoperit că viza de ieşire de pe paşaport era valabilă numai pentru o plecare pe calea aerului – eu venisem în România cu dubița mea Austin. Ne-am întors şi i-am spus asta, la care ea ne-a replicat: „Va trebui să vă întoarceți luni să o schimbați. Azi e zi scurtă. Aveți aici numele ofițerului la care trebuie să mergeți“.

Luni, la ora 7 dimineața, eram la ofițerul – un maior – care răspundea de vizele de ieşire. A fost foarte înțelegător când i-am explicat că intenționam să părăsim țara cu maşina şi, într-un sfert de oră, a adăugat Stamora–Moravița, punctul de frontieră cu Iugoslavia. A scris pe viză numărul maşinii mele şi, în aceeaşi dimineață, ne-am pregătit de plecare, înainte ca, aşa cum se temea Andrea, autoritățile să ne mai poată pune vreun obstacol în cale. Nerăbdători să părăsim țara şi să ajungem la frontiera iugoslavă, am luat-o la un moment dat pe o scurtătură, în sudul Transilvaniei, care apărea pe harta mea. „Drumul“ abia dacă era o cărare care şerpuia printre arbuşti, dincolo de care am văzut, de la distanță, un tanc. Scotea fum alb pe turelă, ceea ce ne-a făcut să ne oprim. În acel moment, o maşină militară a venit cu mare viteză din spatele nostru şi ni s-a strigat să oprim. Din maşină au sărit doi ofițeri care ne-au cerut actele de identitate. Le-am explicat

cum am ajuns acolo şi le-am arătat harta, tipărită în România. S-au arătat uimiți că drumul era pe hartă şi ne-au explicat că nimeriserăm în mijlocul unui poligon de tragere al unei brigăzi de artilerie. Unul dintre ofițeri s-a întors la jeep şi a dat ordin să înceteze focul. Le-am oferit câte un pachet de țigări englezeşti, pe care le-au acceptat cu plăcere, apoi ne-au condus la drumul principal.

Am condus fără să ne oprim şi am ajuns la frontiera cu Iugoslavia la ora 11 dimineața. Postul de control era pustiu, cu excepția unui soldat care a ieşit din clădirea vămii şi ne-a făcut semn să tragem pe dreapta. Deja începuse să ningă încet când, din aceeaşi clădire, a apărut un ofițer, ne-a cerut paşapoartele, apoi a vrut să-i deschid portbagajul maşinii. I-am spus că eram proaspăt căsătoriți şi, după ce a aruncat o privire la cutiile cu cărți, vase şi haine, mi-a făcut semn cu mâna să închid portbagajul. Ninsoarea se îndesise, iar ofițerul ne-a invitat în clădire în vreme ce el s-a îndreptat către gheretă. L-am urmărit din ochi pe când ridica telefonul, voia probabil să verifice la Bucureşti dacă viza Andreei era valabilă. Preocupați să nu dăm vreun semn de nervozitate, ne-am întors privirile şi am hotărât să profităm de toaleta din clădire. După vreo jumătate de oră, ofițerul a revenit şi ne-a înapoiat paşapoartele. „Drum bun, să trăiți!“, ne-a spus în jargonul militar şi a salutat. Când ne-am întors la dubiță, am remarcat câteva cuvinte desenate pe zăpada care acoperea geamul din spate. „Casă de piatră.“ Ne-am uitat la santinela care aştepta să ne escorteze până la barieră. I-am zâmbit larg. Aceasta era adevărata față a României, sufletul cald care țâşnea din spatele fațadei împietrite a oficialităților. În atitudinea acelui soldat nu era nici urmă de invidie, doar duioşie.

Dosarul meu îmi aminteşte despre consecvența cu care regimul refuza anumite drepturi fundamentale. La începutul lui februarie 1975, soacra mea a făcut cerere de paşaport pentru a călători în Marea Britanie, ca să fie alături de soția mea, care era însărcinată cu primul nostru copil. Anexase la cerere şi un certificat emis de doctor, în care se spunea că era de dorit ca soacra mea să fie prezentă la momentul naşterii. Soacrei mele i s-a răspuns abia la sfârşitul lui aprilie – i se respinsese cererea. Pe 28 aprilie, fiind în Bucureşti, i-am scris o scrisoare lui Ceauşescu în care îi ceream să intervină pentru a se aproba emiterea paşaportului. Când m-am dus cu scrisoarea la un oficiu poştal, pentru a o trimite, funcționara de la ghişeu a pălit şi a dispărut în biroul din spate. A reapărut cu un superior care, destul de politicos, mi-a cerut paşaportul şi mi-a notat datele personale. Scrisoarea a fost apoi ştampilată şi înregistrată. Nu se ştie dacă a ajuns vreodată la destinatarul ei, dar nu s-a întreprins nici o acțiune. În iunie, la două săptămâni după ce Andrea născuse, i-am scris deputatului nostru local, Tony Newton, care a abordat problema cu Roy Hattersley, la acea vreme ministru de stat la Ministerul Afacerilor Externe britanic [FCO – Foreign and Commonwealth Office]. Domnul Hattersley a abordat problema cu ambasadorul României în Marea Britanie şi, în două săptămâni, soacra mea a fost chemată la serviciul de paşapoarte din Bucureşti, unde i s-a înmânat paşaportul. La nici două luni după aceea, Ceauşescu îşi punea semnătura pe Actul Final de la Helsinki, care, la secțiunea „Cooperarea în domeniul umanitar şi în alte domenii“, 1: Contactele personale (a), statua:

Pentru a promova dezvoltarea contactelor bazate pe legăturile de familie, Statele participante

vor trata favorabil cererile pentru vize de călătorie, în scopul de a le permite cetățenilor să intre sau să iasă temporar de pe teritoriul lor şi, dacă se doreşte, pentru călătorii regulate, pentru vizitarea membrilor de familie.

Din experiența mea proprie, semnătura lui Ceauşescu pe acel act nu a însemnat nimic. În februarie 1979, mi-am invitat ambii socri, care erau pensionari, să-şi petreacă vara cu familia noastră, căci Andrea era însărcinată cu al doilea copil. Soacra mea a primit paşaport în iunie, dar cererea socrului meu a fost respinsă fără nici o explicație. L-am contactat din nou pe deputatul local, John Loveridge, care l-a abordat pe Douglas Hurd, pe atunci ministru de stat la Ministerul Afacerilor Externe britanic, care i-a cerut ambasadorului britanic la Bucureşti să preia cazul. Deputatul meu local i-a scris şi ambasadorului român la Londra. În noiembrie, ambasadorul român l-a informat pe domnul Loveridge că autoritățile române nu aprobaseră cererea socrului meu de a călători în Marea Britanie. Ministerul Afacerilor Externe britanic a continuat diligențele la Bucureşti şi, în cele din urmă, în februarie 1980, la un an după ce invitația fusese trimisă, socrul meu a primit paşaport. În primăvara lui 1983 m-am confruntat cu exact aceeaşi problemă şi a trebuit să trec printr-o procedură identică înainte ca autoritățile de la Bucureşti să accepte să le elibereze paşapoartele socrilor mei.

Vizita de stat a lui Ceauşescu, însoțit de soția lui, Elena, în Marea Britanie, între 13 şi 16 iunie 1978, mi-a oferit o a doua oportunitate de a mă implica într-un astfel de eveniment, după vizita preşedintelui Nixon în România, din august 1969. Andrea şi cu mine am fost invitați la Ministerul Afacerilor Externe britanic pentru a face parte din echipa de zece translatori pe durata evenimentului, dat fiind că Ceauşescu era însoțit de o delegație numeroasă. În nota de informare generală, pregătită de Ministerul Afacerilor Externe britanic şi înmânată fiecăruia dintre translatori, se spunea că Ceauşescu „va fi primul şef de stat al unei țări membre a Tratatului de la Varşovia care va efectua o vizită în Regatul Unit. Invitația reflectă poziția României în lume, ca țară care menține strânse legături cu toate grupurile geografice. Se speră că vizita va reprezenta un stimul pentru companiile britanice pentru a profita de oportunitățile de a-şi vinde produsele în România. Vizita a fost adusă în discuție pentru prima dată în 1973, iar invitația a fost confirmată în principiu în 1975“[2].

În pregătirea vizitei, ambasada română de la Londra a făcut mari eforturi pe lângă unele instituții academice britanice să recunoască „realizările ştiințifice“ ale Elenei – în presa română se trâmbița că este „savant de renume mondial“, deşi doctoratul ei fusese scris, o ştiam din surse româneşti de încredere, de un profesor universitar din Iaşi. Deoarece româna era predată atât la Londra, cât şi la Bradford (Andrea preda româna la Bradford pe atunci), ambele universități au fost abordate de ambasadă. Am fost invitat de preşedintele Universității din Londra pentru a discuta motivațiile acordării unui doctorat onorific Elenei Ceauşescu. Mi-am exprimat energic opoziția față de un astfel de pas şi i-am relatat discuția pe care preşedintele Royal Society, profesorul Alexander R. Todd, o avusese la începutul acelei săptămâni cu un delegat al Academiei Române, trimis de instituție să pledeze pentru recunoaşterea Elenei. Andrea fusese prezentă la întâlnire ca translator, la cererea profesorului Todd. După ce s-a arătat ospitalier față de delegat,

alcoolul jucând un rol important, profesorul Todd l-a întrebat „cu toată franchețea“ dacă Elena merita un titlu onorific din partea Royal Society. Răspunsul primit a fost „nu“. Preşedintele mi-a mulţumit pentru această informaţie. Atât Londra, cât şi Bradford au refuzat solicitările româneşti. Atunci, ambasada României s-a îndreptat către Societatea Regală de Chimie, care a făcut-o pe Elena membru de onoare, şi către Polytechnic of Central London, care i-a conferit titlul de „profesor onorific“.

Am ajuns la palatul Buckingham cu câteva ore înainte de banchetul oficial, unde am primit ajutor ca să îmbrac o redingotă şi papion. Şeful administraţiei regale m-a dus într-o cameră de la etajul de sus şi m-a ajutat la îmbrăcarea ţinutei. În acest timp, mi-a spus că, în urmă cu o zi, preşedintele francez, Valéry Giscard d'Estaing, telefonase la palatul Buckingham pentru a o preveni pe regină că, într-o vizită recentă la Paris, garda de corp a familiei Ceauşescu sfâşiase tapetul din apartamentul lui Ceauşescu de la palatul Elysée, aparent încercând să descopere microfoane. Giscard fusese, fireşte, îngrozit. Din câte ştiu, garda de corp a lui Ceauşescu a fost avertizată politicos să evite acest comportament.

Înaintea banchetului oferit de Regină, toţi translatori au fost duşi la subsol, unde li s-a oferit aceeaşi masă cu cinci feluri ca pentru oaspeţii de la banchet, cu mai puţin alcool însă, fiindcă eram la lucru. Ne-a cântat un ansamblu format din membrii ai Gărzii galeze, în uniformă completă, care ni s-au alăturat şi ei la masă după ce au cântat. Aceeaşi orchestră a cântat şi la banchet. În schimb, în ziua următoare (14 iunie), pe Downing Street 10, translatorilor li s-a spus că nu vor primi mâncare înaintea prânzului oferit de prim-ministru, James Callaghan. După masă, unii dintre noi au traversat Whitehall ca să mănânce ceva şi să bea câteva beri la taverna din colţul New Scotland Yard.

La recepţia găzduită de Ceauşescu în onoarea Reginei, la Claridge's, pe 15 iunie, mi s-a refuzat intrarea de către şeful protocolului lui Ceauşescu (mi s-a spus că era generalul Ion Mihai Pacepa, care, ca o ironie a sorţii, la o lună după aceea avea să dezerteze în Statele Unite). Andreea era binevenită, i s-a spus, dar a refuzat să participe fără mine. Fiindcă fusesem angajat să traduc de către Ministerul Afacerilor Externe britanic, i-am raportat imediat situaţia lui Sir Charles Maclean (ulterior, baronul Maclean), Lordul Şambelan al Reginei, în faţa căruia răspundeam la palatul Buckingham. Acesta şi-a cerut scuze, mi-a mulţumit că venisem şi ne-a recomandat, mie şi Andreei, să ne bucurăm de o masă bună. I-am urmat sfatul. La plecare, am fost aplaudaţi de un număr de protestatari care se adunaseră în jurul lui Ion Raţiu, un cunoscut activist român pentru drepturile omului şi critic acerb al regimului Ceauşescu. Raţiu tocmai fusese arestat în urmă cu câteva minute în faţa hotelului pentru încălcarea liniştii publice. La scurtă vreme după vizita de stat, Andrea şi cu mine am primit o scrisoare de la castelul Windsor, în numele Majestăţii Sale, care ne mulţumea pentru serviciile aduse.

În vara următoare am avut privilegiul să reiau legătura cu romancierul Marin Preda. Întâlnirea noastră a fost aranjată de Dan Duţescu, profesor de engleză la Universitatea din Bucureşti, un traducător de succes şi prieten apropiat, care fusese lector invitat de română la Şcoala de Studii Slavone şi Est-Europene de la Cambridge între 1964 şi 1966, în termenii acordului cultural anglo-român, apoi din nou între 1971 şi 1973.[3] A fost, efectiv, profesorul meu de română, o persoană sensibilă şi discretă care îl cunoscuse pe Preda la casa de creaţie a scriitorilor de la palatul Mogoşoaia. În vecinătatea castelului, o clădire

fusese transformată în camere individuale pentru scriitori şi artişti, şi într-una dintre aceste camere mi l-a prezentat Dan Duțescu pe Preda pentru a doua oară. Romancierul a scos două sticle de vodcă, le-a deschis şi, până la finalul discuției, au fost băute.

Am discutat despre cartea la care lucra, căreia îi dăduse titlul *Cel mai iubit dintre pământeni*, şi care avea să fie publicată în 1980.[4] Această mărturie despre primii cincisprezece ani ai puterii comuniste (adică perioada dinainte de Ceauşescu) nu doar că reprezenta o provocare în raport cu anumite aspecte ale teoriei marxiste, precum colectivizarea agriculturii şi naționalizarea tuturor mijloacelor de producție, dar lua la țintă şi pervertirea legii în scopuri politice şi abuzurile comise de Securitate.[5] Descrierea făcută de Preda a condițiilor din lagărele de muncă de la o mină de plumb şi de la Canalul Dunăre–Marea Neagră surprinde suferințele şi mizeria unei societăți aflate la bunul plac al unei puteri arbitrare. La fel de izbitoare este şi evaluarea făcută de Preda cu privire la efectul moral contrar pe care acest regim totalitar îl are asupra cetățenilor săi. Pervertirea valorilor tradiționale într-o societate care a fost cucerită de „troglodiți“ e văzută ca o consecință a destinului politic al României în timpul, aşa cum o numeşte eroul lui Preda, Victor Petrini, „erei ticăloşilor“.[6]

Romanul are în centru experiența lui Petrini. În vreme ce îşi aşteaptă sentința pentru o crimă pe care o comisese pentru a se apăra, Petrini povesteşte la persoana întâi istoria vieții sale adulte şi a şanselor lui în dragoste. Într-un interviu publicat în ziarul partidului, *Scânteia*, autorul îşi descrie lucrarea ca fiind un roman realist care vorbeşte despre un mit: „iubire, nu în sensul biblic al iubirii aproapelui, ci în acela al împlinirii prin iubire, care este un mit etern uman“[7]. În roman, dragostea pare singura posibilitate de salvare şi aceasta este semnificația citatului din Sfântul Pavel cu care se încheie romanul: „Dacă dragoste nu e, nimic nu e“. Accentul pus pe dragoste este întărit şi de porecla dată în mod ironic lui Petrini, *cel mai iubit dintre pământeni*, o formulă cvasi-sinonimă cu aceea folosită de adulatorii lui Ceauşescu, care îl numeau *cel mai iubit fiu al poporului*. Asemănarea a alimentat speculațiile despre circumstanțele adevărate ale morții lui Preda, dată fiind şi înclinația românească de a vedea o mână neagră în spatele oricărei morți neaşteptate ce ar putea fi interpretată ca benefică pentru regim. S-a considerat drept o dovadă a morții violente faptul că, înainte cu un an, Preda trimisese o scrisoare unui prieten, poetul Cezar Ivănescu, rugându-l să-i păstreze o copie a manuscrisului romanului, în cazul în care avea să se întâmple ceva cu el. O astfel de precauție nu era ceva neobişnuit printre scriitorii români care spuneau ce gândesc şi care se bucurau de succes la public. Aşa cum am menționat mai sus, Preda bea foarte multă vodcă şi, potrivit lui Duțescu, care stătea, la acea vreme, la Mogoşoaia, într-o cameră alăturară de cea a lui Marin Preda, acesta din urmă s-a înecat cu propria vomă în zorii zilei de 16 mai 1980.[8]

1981–1988:
MOLDOVA, CORNELIU COPOSU

Vizitele internaţionale ale lui Ceauşescu la nivel înalt din această perioadă erau însoţite de o intensă campanie de propagandă din care făcea parte şi publicarea unor lucrări hagiografice în limbile engleză şi franceză. Una dintre cele mai importante a fost aceea a lui Robert Maxwell, publicată la Pergamon Press în 1983, sub titlul *Ceauşescu. Builder of Modern Romania. International Statesman* [„Ceauşescu. Făuritor al României moderne. Om de stat de anvergură internaţională“]. O parte din acest efort a fost şi publicarea în mai multe volume a discursurilor lui Ceauşescu, traduse în engleză, de către editura românească Meridiane. În vara lui 1981, un reprezentant al Partidului Comunist Român, care era la Londra ca urmare a acordului cultural anglo-român, m-a căutat la Universitatea din Londra şi mi-a cerut să-l ajut cu verificarea traducerii pentru volumul al şaselea, intitulat *Ceauşescu. Un om pentru oameni*. O traducere corectă ar fi fost *Ceauşescu. A Man for the People*, dar volumul care mi-a fost trimis purta titlul *Ceauşescu. A Man for Men*. I-am spus oaspetelui meu că varianta propusă de mine nu ar fi lăsat loc unor interpretări greşite, dar el s-a încăpăţânat să păstreze titlul iniţial. Drumul meu obişnuit către facultate, de la staţia de metrou Kings Cross, trecea de-a lungul Store Street, prin faţa câtorva librării. Printre ele, şi una care vindea literatură pentru gay şi lesbiene. La câteva luni după acea întrevedere, pe când mergeam spre serviciu, privirea mi-a fost atrasă de o vitrină în care era expusă cartea *Ceauşescu. A Man for Men.*

Interesul profesional faţă de România îl cuprindea, în mod natural, şi pe acela faţă de Moldova, un vast teritoriu care se aflase anterior sub stăpânire românească. În 1982 am depus o cerere la British Council pentru o excursie de studii de două săptămâni în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, în baza acordului de cooperare culturală anglo-sovietic. Cererea mea a fost acceptată. Nu fără o oarecare nelinişte, căci lucrurile pe care le ştiam despre republică aveau un caracter negativ, în luna septembrie coboram din avionul care mă aducea de la Moscova pe aeroportul din Chişinău. Basarabia, teritoriul din care republica era formată în cea mai mare parte, era cea mai înapoiată provincie estică a Rusiei europene şi, când se unise cu România, în 1918, a fost provincia cea mai dezavantajată din noul stat. Potrivit datelor ruseşti, în 1897 doar 19,4% dintre locuitorii cu vârsta peste şase ani ştiau să citească, în vreme ce, în 1930, procentul crescuse la 38,1, în condiţiile în care procentul total în România era de 57%. Populaţia urbană a provinciei scăzuse de la 15,2% în 1897 la 12,9% în 1930, în vreme ce rata mortalităţii din Basarabia era, în 1930, cea mai mare dintre toate provinciile României.

În pofida faptului că Sovietele recunoscuseră *de facto* suveranitatea României asupra Basarabiei, regele Carol II a primit, în iunie 1940, un ultimatum pentru cedarea

Basarabiei.[1] Majoritatea miniştrilor s-au înclinat în faţa ameninţării sovietice, iar Carol a cedat. După anexarea Basarabiei de către URSS, pe 2 august 1940, a fost creată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Pentru a recâştiga provincia pierdută, România s-a alăturat Germaniei împotriva URSS-ului, pe 22 iunie 1941, iar într-o lună acest obiectiv a fost atins. Însă înfrângerea germanilor la Stalingrad a marcat începutul înaintării sovietice către vest, iar la sfârşitul verii lui 1944, Armata Roşie a ocupat întreaga regiune dintre Prut şi Nistru. RSS Moldovenească a fost reinstituită, iar anexarea ei la URSS a fost confirmată prin Tratatul de pace cu România, din februarie 1947.

Călătoria mea de la aeroport către recent construitul hotel *Inturist* din centrul Chişinăului a fost o revelaţie plăcută. Din ruinele unui oraş care fusese aproape complet distrus în timpul războiului, crescuseră şiruri de noi blocuri de apartamente şi magazine, înconjurate în mod fericit de mici parcuri şi de copaci bătrâni aliniaţi de-a lungul bulevardelor. Însoţitorii mei moldoveni de la Universitatea de Stat din Chişinău erau aşa cum mă aşteptam să fie – păr negru, piele măslinie, umor sănătos – o imagine a fraţilor şi surorilor lor români de dincolo de Prut.

Din populaţia de aproape 4 milioane a republicii, potrivit recensământului din 1979, 2,5 milioane de locuitori erau moldoveni. Restul erau ucraineni (14,2%), ruşi (12,8%), găgăuzi (3,5%), evrei (2%) şi bulgari (2%). Dintre toate naţionalităţile din Uniunea Sovietică, cea moldovenească era cea mai artificială. Din punct de vedere etnic, lingvistic şi cultural nu se deosebeau de români. În pofida unei creşteri rapide a instituţiilor de educaţie, RSS Moldovenească ocupa penultima poziţie din URSS în privinţa numărului de locuitori care, în 1971, absolviseră studii liceale şi superioare (39,7%). E corect totuşi să interpretăm aceste cifre în contextul în care, până în 1946, nu a existat o universitate în republică, iar mulţi profesori şi intelectuali români se refugiaseră, în 1944, în România fugind din faţa ocupaţiei sovietice. O consecinţă a acestui fapt a fost aceea că limba moldovenească (română) avusese de suferit, în vreme ce rusa era limba folosită de profesorii aduşi aici din alte republici ale Uniunii.

Situaţia se reflecta parţial şi în numărul de studenţi despre care mi s-a spus că erau admişi anual la Universitatea din Chişinău: 100 de studenţi la studii de limba rusă, 50 la studii de limba moldovenească. Cursurile de istorie şi lingvistică generală se ţineau atât în rusă, cât şi în moldovenească, dar limba în care se desfăşurau cursurile de limbi străine şi cele de ştiinţe era rusa. Directorii de muzee, biblioteci, companii de dans şi edituri cărora le-am fost prezentat erau moldoveni a căror limbă secundară era rusa. Spectacolul dat de compania de stat moldovenească de dansuri *Joc*, la care am participat, a constat mai ales în dansuri şi cântece româneşti. O notă uşor supărătoare a fost, totuşi, că dansurile erau prezentate în ruseşte.

Devoţiunea religioasă nu era, în mod evident, încurajată. Singura mănăstire care funcţiona, mi-au mărturisit colegii mei moldoveni, era aceea de maici de la Jalca. În Chişinău erau deschise numai câteva biserici. O excepţie o reprezenta biserica episcopală ortodoxă, din centrul oraşului, unde slujbele de duminică erau ţinute în limba moldovenească şi în rusă, iar rugăciunile pentru morţi se făceau sâmbăta şi duminica în ambele limbi. Acest bilingvism se vedea mai ales în afişajele magazinelor şi în anunţurile oficiale din clădirile publice, însă, la centrala telefonică, o convorbire cu străinătatea putea

fi cerută doar în limba rusă. Cu toate acestea, din hotelul *Inturist*, am aşteptat doar treizeci de minute pentru a putea vorbi cu socrii mei în România, în comparaţie cu cele trei zile de aşteptare de la Londra.

În programul meu oficial aveam numai o zi în care puteam călători în afara Chişinăului, iar cererea mea de a vizita o podgorie a fost aprobată de autorităţi. Duminica era ziua stabilită şi, la 8 dimineaţa, o dubiţă a venit să mă ia de la hotel. Spre surpriza mea, era plină de pasageri. Ghidul şi translatorul meu, Ion, un simpatic profesor de limbi străine, cu origini ucrainene şi moldoveneşti, a explicat că se dusese vorba în facultate despre faptul că doream să văd o podgorie, iar colegii lui s-au înscris să mă însoţească. M-a întrebat dacă mă deranja acest lucru, adăugând că era o ocazie rară pentru ei să părăsească Chişinăul fără aprobarea poliţiei şi fireşte că am fost de acord. Pe drumul către podgorie am trecut printr-un orăşel în centrul căruia se afla o biserică impozantă. În faţa bisericii era o statuie a domnitorului Moldovei, Vasile Lupu (1634–1653) şi i-am cerut şoferului să oprească. Ion a devenit agitat, arătând către doi poliţişti care se uitau spre dubiţă. I-am amintit lui Ion că eram oaspete oficial al Uniunii Sovietice şi i-am arătat camera foto, aşa că a fost de acord să fac o fotografie, iar eu am coborât. În timpul ăsta, el i-a sfătuit pe însoţitorii noştri să rămână în maşină. După ce am fotografiat statuia, m-am îndreptat către intrarea în biserică. Uşa era încuiată cu un lanţ prins cu lacăt. Dezamăgit, m-am întors la dubiţă. Ion m-a întrebat dacă reuşisem să intru în biserică şi, când i-am povestit despre lacătul de pe uşă, a exclamat: „Ah, presupun că credincioşii nu vor să fie deranjaţi!“

În drumul către podgorie, am oprit la Orheiul Vechi, o mică mănăstire săpată în stâncă, într-o zonă de roci calcaroase, deasupra râului Răut. Se spune că a fost construită de călugării ortodocşi în secolul al XIII-lea, iar chiliile strâmte, spălate de ape, decorate doar cu icoane, inspiră la meditaţie ascetică şi la contemplaţie. Când am plecat de la mănăstire, am remarcat că o Volga neagră era parcată vizavi de dubiţa noastră, iar şoferul ei, în costum negru, s-a apropiat de mine şi m-a invitat, vorbind în română, să mă alătur unei persoane care stătea pe locul din spate. Deconcertat, m-am uitat spre Ion, care mi-a făcut semn că totul era în ordine. Am urcat în Volga, unde personajul s-a prezentat ca fiind secretarul de partid local. Era nerăbdător să afle cum era viaţa în România, despre experienţa mea acolo şi, în special, despre nivelul de trai. Pe drumul spre podgorie, am fost atât de surprins de cât de mult semănau casele ţărăneşti de aici cu cele din estul României – multe dintre ele cu acoperişuri de paie şi zidurile vopsite în albastru –, încât l-am întrebat pe secretarul de partid dacă ne puteam opri puţin ca să fotografiez casele. „Să le arăt studenţilor mei de la Londra cât de mult seamănă cu casele ţărăneşti din România“, i-am explicat. „Atunci puteţi“ şi i-a ordonat şoferului să oprească pe marginea drumului. Când m-am întors în maşină am scos trei pachete de ţigări *John Player* din rucsac şi le-am oferit, două secretarului de partid şi unul şoferului. Amândoi s-au arătat încântaţi. Când am ajuns la cramele de la Cricova, situate la vreo cincisprezece kilometri distanţă de Chişinău, în nord, am fost conduşi către biroul directorului. Tovarăşii noştri de călătorie de la universitate luaseră deja loc, aşteptau, inclusiv un profesor rus, care, înainte de a fi prezentaţi unul celuilalt, m-a mustrat că „întârziasem“. Ştia motivul, mi-a spus, oprisem ca să fac fotografii în sate, să le arăt oamenilor din Londra cât de înapoiată era republica

Moldova. L-am pus la punct, spunându-i că mă născusem într-o casă de lucrător la căile ferate dintr-un sat din estul Angliei şi că nu-mi era ruşine cu originile mele. S-a înroşit ca racul, iar secretarul de partid mi-a făcut cu ochiul.

Primirea la Cricova a fost plăcută. Crama cuprinde 120 de kilometri de tuneluri şi este a doua cea mai mare cramă din Moldova. Echipa noastră a fost introdusă într-o serie de camere de degustare, în fiecare încercând un anume tip de vin, ciocnind pentru „prietenia anglo-sovietică". Din fericire, un adevărat festin cu fripturi ne-a fost servit după a doua degustare, aşa că am reuşit să-mi păstrez cât de cât mintea limpede până la cel de-al zecelea tip de vin. Amintirile despre restul turului sunt confuze, dar Ion mi-a spus a doua zi dimineaţa, când a venit să mă ia către hotel, că a trebuit să fiu ajutat să urc în dubiţă, însă nu mă făcusem de râs. Menajera de la hotel, o moldoveancă de vârstă mijlocie, a confirmat râzând că ea şi colega ei mă ajutaseră să mă pun în pat.

Când nu eram invitat la gazdele mele de la universitate luam cina la hotel. Acolo, directorul restaurantului mi-a spus că nu aveam voie să stau alături de cetăţenii sovietici şi că îmi rezervaseră o masă doar pentru mine. Într-o seară, la o masă alăturată, am auzit conversaţia unui cuplu în limba finlandeză, am ghicit eu, şi, după ce m-am prezentat, m-au invitat să mănânc cu ei. Intrigat de prezenţa lor la Chişinău, i-am întrebat ce îi atrăgea la acel oraş. „Venim aici în fiecare toamnă fiindcă aşa putem aprecia ce norocoşi suntem că locuim în Finlanda."

În dimineaţa zilei în care mă întorceam la Moscova, menajera m-a întrebat dacă nu voiam să-i vând blugii şi cămaşa cu care îi asortasem. Erau obiecte dorite fiindcă arătau statutul social şi erau dificil de obţinut în Moldova. Le voia pentru fiul ei adolescent. Mă puteam lipsi de ele, aşa că i le-am făcut cadou. Drept mulţumire, m-a dus jos, pe coridor, într-o nişă unde putea să-şi facă un ceai şi să se odihnească. După ce mi-a arătat un panou de pe perete, l-a descuiat. În interior erau înşirate numerele camerelor cu beculeţe roşii şi verzi sub ele. „Astea sunt pentru KGB, mi-a spus, să ştie dacă o cameră e ocupată sau nu atunci când vor să facă o percheziţie."

Pe la începutul anilor 1980, faptul că vesticii l-au cultivat pe Ceauşescu a dat naştere unui paradox. S-a întâmplat în acelaşi timp în care el cobora către ceea ce un analist a descris drept „neostalinism fără teroare".[2] În vreme ce românii considerau la sfârşitul anilor '60 că Ceauşescu făcea paşi înainte, la începutul anilor '80 considerau că mergea înapoi. Abia după ce importanţa lui Ceauşescu pe scena internaţională a fost minimizată de venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov, în martie 1985, sprijinul occidental pentru el a luat sfârşit. În septembrie 1983, imaginea publică a lui Ceauşescu în Occident, de personaj pozitiv, era încă perpetuată de lideri ca vicepreşedintele George Bush, care îl descria drept „unul dintre comuniştii buni din Europa". Odată cu ascensiunea lui Gorbaciov, utilitatea lui Ceauşescu ca punte de legătură între Est şi Vest s-a evaporat repede, căci chiar unele dintre poziţiile pe care liderul român le adoptase în politica externă şi care îi construiseră în Occident imaginea de lider autonom deveniseră acum caracteristici ale politicii sovietice: retragerea din Afganistan, îndepărtarea armelor nucleare cu rază medie de acţiune din Europa şi reducerea arsenalului nuclear. Când refuzul lui Ceauşescu de a adopta *perestroika* şi *glasnost* a început să atragă critici din partea conducerii sovietice, unii dintre ambasadorii occidentali, deşi în nici un caz toţi, au primit instrucţiuni să facă

un gest simbolic invitând disidenți la recepțiile oficiale, iar acestea au fost onorate de unii dintre prietenii mei, printre care Ana Blandiana şi Mircea Dinescu.

Alt contact apropiat pe care îl aveam în România, Andrei Pippidi, mi-a cerut ajutorul cu ocazia examinării doctoratului său în filozofie la Oxford. Andrei se înscrisese la universitate în septembrie 1981 şi petrecuse un an acolo, după care se întorsese în Bucureşti. După ce Andrei şi-a depus teza, unul dintre examinatori, Dimitrie Obolensky (cel de-al doilea era Hugh Trevor-Roper), ştiind că eu călătoream frecvent în capitala României, mi-a cerut să iau teza de la ambasada britanică şi să i-o duc lui Andrei. Am făcut-o cu plăcere. Apoi Andrei a găsit o cale de a înapoia teza corectată la ambasadă. Autoritățile române au refuzat să-i dea un paşaport lui Andrei pentru a-şi susține examenul oral la Oxford, de aceea universitatea a fost de acord să-i acorde titlul de doctor fără să aibă loc o examinare orală. Andrei a aflat despre acest final fericit în primăvara lui 1985.

Un an mai târziu, în august, am revenit la Bucureşti. Andrei Pippidi trimisese o scrisoare la Radio Europa Liberă protestând împotriva demolării casei bunicului său, eminentul istoric Nicolae Iorga, de pe strada Ilie Pintilie. Fusese informat despre demolarea casei abia când se întorsese de la Cluj, unde ținuse o prelegere. Ceauşescu dăduse ordinul într-o vineri, cerând „să fie gata până luni!“[3]. Andrei mi-a dat o copie a scrisorii, iar pe a doua i-a dat-o antropologului român Paul H. Stahl, care se stabilise în Franța. În acelaşi timp, a trimis scrisoarea la ziarul *România liberă*, care, deloc surprinzător, nu a publicat-o, dar a păstrat-o în arhiva sa. Putea astfel să demonstreze că se adresase mai întâi unui ziar românesc. I-am trimis copia primită de mine lui Vlad Georgescu, directorul secției române de la Radio Europa Liberă, la München, iar el mi-a telefonat la Londra pentru a-mi confirma că Andrei dorea ca scrisoarea să fie citită la radio. A fost, în octombrie. „Vine o vreme când învățăm să exprimăm cu voce tare un protest gândit mult timp, dar nerostit înainte. Mutilarea oarbă a oraşului nostru trebuie oprită“, scria Pippidi.[4]

În dosarul meu de la Securitate nu există nici o mențiune a episodului de mai sus, nici vreuna referitoare la legăturile mele cu Corneliu Coposu, care, după revoluția din 1989, avea să devină preşedintele Partidului Național Țărănesc, deşi un raport despre vizita mea la el apare în dosarul lui Coposu.[5] Venisem la Bucureşti în acelaşi august 1986, cu cei doi copii, pe care i-am lăsat la bunici, iar eu mi-am continuat cercetarea despre contactele britanice ale lui Iuliu Maniu, şeful Partidului Național Țărănesc, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Prietenii români mi-au spus că personajul-cheie cu care trebuia să vorbesc despre acest subiect era Corneliu Coposu, asistentul personal al lui Maniu. Mi s-a dat un număr de telefon, dar am fost avertizat că avea casa supravegheată de Securitate deoarece serile de poker pe care Coposu le organiza cu prietenii lui septuagenari erau considerate drept acoperire pentru reînvierea Partidului Național Țărănesc. L-am sunat pe domnul Coposu, i-am explicat pe scurt cine sunt şi am convenit împreună asupra unei ore la care să mă duc la el. M-a avertizat că vizitele la el acasă erau monitorizate. Mulțumindu-i, i-am spus că, dacă dorea să mă primească, atunci nu-mi făceam griji despre ce ar fi putut crede alții.

Apropiindu-mă de casa lui din strada Mămulari nr. 19, în ziua de 12 august, la ora convenită, mi-am dat seama că orice încercare de a face ca vizita mea să treacă

neobservată era imposibilă. Clădirea cu două etaje era singura rămasă în picioare într-o zonă care fusese demolată pentru a pregăti construirea noului complex civic al lui Ceauşescu. Am apăsat pe soneria de la uşă şi mi-a deschis un domn înalt, impozant, cu părul încărunțit tuns scurt şi o țigară spânzurată în colțul gurii. Uşa dădea direct către zona de demolare, unde buldozere mari scurmau pământul şi pe unde treceau camioane încărcate cu cărămizi şi moloz, iar când am fost poftit în casă, odată cu mine a intrat neinvitat şi un nor de praf. Camera în care am mers era întunecoasă, cu obloanele trase pentru a ascunde zgomotul şi praful de afară, şi singura lumină venea de la o lampă de birou, care avea un bec economic de 40 de wați. Prezența fantomatică a unei persoane care trecea pe coridor înspre bucătărie făcea ca atmosfera să pară şi mai conspirativă. Domnul Coposu mi-a prezentat persoana ca fiind sora lui, iar aceasta a zâmbit şi s-a retras în bucătărie. A apărut după vreo două ore, prin fumul de la țigara domnului Coposu, aducând o ceaşcă de cafea turcească, pe care am savurat-o. În ciuda suferințelor din închisoare, Coposu nu arăta nici decrepit, nici resemnat. Dacă exista vreun român care să întruchipeze triumful conştiinței asupra represiunii, al demnității asupra umilinței, al sincerității asupra servilității, atunci acela era Corneliu Coposu.

Istoria lui era o paradigmă a sorții opozanților în comunism. Arestat în iulie 1947, ca membru al Partidului Național Țărănesc, a petrecut şaptesprezece ani prin diferite închisori, îndurând bătăile şi izolarea. Avea o memorie remarcabilă şi, pe parcursul a trei ore, am trecut în revistă împreună cu el detaliile legăturilor clandestine ale lui Maniu cu britanicii în perioada războiului şi a dictaturii lui Antonescu. Îi plăcea să-şi amintească trecutul şi, dacă nu aş fi pus capăt convorbirii, de teamă ca sora lui să nu mă considere lipsit de bun-simț, el ar fi continuat să vorbească. I-am cerut un al doilea interviu, iar el a acceptat imediat, propunându-mi să ne reîntâlnim peste o săptămână. Când am revenit, primul lucru pe care mi l-a spus a fost că primise vizita unui colonel de la Securitate. Nu era ceva neobişnuit, căci, de când fusese eliberat din închisoare, era întrebat regulat despre ce face şi ce vizitatori primeşte. Colonelul era, se pare, îngrijorat, de faptul că Coposu ar fi discutat cu mine despre situația actuală din România şi că aş fi putut fi folosit de el drept mesager pentru a cere ajutor ca să reînvie Partidul Național Țărănesc. Coposu m-a avertizat că puteam fi percheziționat la plecare şi că însemnările pe care le făcusem, deşi inofensive, ar trebui puse într-un loc sigur.

Nu a fost singura persoană care m-a avertizat. Dan Ghibernea, unul dintre şefii de la Academia de Ştiințe Sociale şi Politice, sub auspiciile căreia se desfăşura partea oficială a programului meu, m-a invitat la prânz cu o zi înainte de plecare. Mi-a spus că fusese informat despre vizita mea la Coposu şi că am pus instituția, care era o creație a Partidului Comunist Român, într-o poziție supărătoare. I-am spus că vizita a fost una privată, că eu îl contactasem pe Corneliu Coposu şi că, din moment ce acesta era pensionar şi nu avea nici o legătură cu regimul, nu vedeam care era motivul încurcăturii. „Ați atras atenția Securității şi, implicit, asupra instituției noastre, deoarece noi ar fi trebuit să-i informăm despre intențiile dumitale“, mi-a replicat. „Ca să evităm o încurcătură şi mai mare, te rog să te asiguri că, atunci când pleci, nu ai asupra dumitale nici o hârtie compromițătoare, fiindcă ştim că te vor percheziționa la aeroport.“ I-am mulțumit că m-a avertizat şi nici unul dintre noi nu a mai vorbit despre asta.

Am fost, într-adevăr, percheziționat la plecare. După ce mi-am depus bagajul şi am completat, împreună cu copiii, formalitățile vamale, am fost opriți la controlul paşapoartelor şi luați deoparte. Un maior de miliție m-a rugat politicos să mă îndrept către un colț prost iluminat al holului vămii, unde o femeie ofițer vamal trebuia să-mi controleze bagajele şi să scoată toate hârtiile pe care le găseşte. Maiorul mi-a cerut să arăt bagajele, dar i-am spus că le predasem deja. Cu un gest de resemnare, mi-a spus să-i arăt ofițerului vamal tot ce aveam asupra mea şi a plecat. Copiii m-au întrebat în română de ce fuseserăm luați deoparte pentru control, iar asta a impresionat-o în mod vizibil pe femeia ofițer vamal. Şi-a exprimat admirația că ei, străini fiind, au învățat limba şi a fost şi mai plăcut impresionată când i-am spus că soția mea era din Bucureşti. Aveam geanta plină de însemnări pe diferite subiecte, inclusiv despre un librar evreu de la Iaşi, din secolul al XIX-lea şi, răsfoind cu degetul paginile scrise, m-a sfătuit să aleg materialul pe care voiam să i-l ducă maiorului. I-am dat notițele şi a plecat cu ele. După o jumătate de oră s-a întors cu ele şi mi-a spus că putem pleca – fotocopiile paginilor sunt în dosarul meu.

Copiii i-au făcut cu mâna şi ne-am dus în sala de aşteptare de la plecări, fără a avea însă paşapoartele şi cărțile de îmbarcare, pe care le luase maiorul. Se făcea îmbarcarea pentru zbor şi, în vreme ce alți pasageri erau conduşi în avion, noi aşteptam. Copiii începuseră să devină neliniştiți, dar i-am calmat explicându-le că, dacă avionul pleca fără noi, ne-am fi întors pur şi simplu la bunici. M-am aşteptat ca avionul să decoleze, dar a rămas pe pistă, cu motoarele oprite. După vreo douăzeci de minute a apărut în sfârşit maiorul, cu actele noastre în mână. Şi-a cerut scuze, a explicat că el doar urma ordinele şi a spus că spera că nu-mi voi face o impresie proastă despre țară. Eram prea preocupat să alerg cu copiii către poarta de îmbarcare şi să urc în autobuz ca să-i mai răspund. Un autobuz ne aştepta ca să ne ducă la avion, iar pe scara avionului am fost întâmpinați de căpitanul de la British Airways şi de stewardese. Fusese avertizat de problema noastră şi m-a asigurat că nu ne-ar fi lăsat acolo – cuvinte liniştitoare, contrastând cu atitudinea câtorva pasageri, ale căror priviri chiorâşe şi şoapte despre „unii oameni care nu se pot aduna“ ne-au însoțit până la locurile noastre.

Nu l-am mai văzut pe Coposu decât după înlăturarea lui Ceauşescu, dar, după această experiență din 1986, nici soția, nici copiii mei nu au mai venit în țară decât după revoluție. Andrea era deja îngrozită de distrugerea centrului Bucureştiului şi de mizeria vieții cotidiene, de cozile la mâncare, de restricțiile la căldură şi curent electric, iar vizitele o deprimau pur şi simplu. Eu am continuat să vin dintr-un sentiment de solidaritate cu prietenii mei, mai ales cu aceia care căutau cu disperare contacte cu Marea Britanie (şi cu secția română a BBC!). Socrul meu nu făcea un secret din opiniile lui despre Ceauşescu, numindu-l adesea, în convorbirile telefonice pe care le avea cu noi în Marea Britanie, nerod şi folosind trei epitete pentru Elena: rea, ambițioasă şi incultă. Imprecațiile lui l-au determinat pe un vecin, locotenent-colonel în Securitate, să-i spună prieteneşte că ar trebui să fie atent, dar n-a avut nici un efect. Comportamentul lui şi faptul că eram prieten cu istoricii Andrei Pippidi şi Dinu Giurescu, care îşi exprimaseră public dezaprobarea față de proiectul lui Ceauşescu de reconstrucție a Bucureştiului, precum şi cu poeții disidenți Ana Blandiana şi Mircea Dinescu, toate acestea însemnau că trebuia să fiu precaut când mă

aflam în Bucureşti.

M-am întrebat adesea, după 1986, dacă ar fi trebuit să ies din anonimat şi să trag un semnal public de alarmă referitor la România, căci singurele mele materiale publicate care atrăgeau atenţia asupra situaţiei în care se aflau românii fuseseră anonime, din dorinţa de a-i proteja pe socrii mei. Dar chiar şi acest argument îşi pierduse mult din validitate, date fiind izbucnirile socrului meu la telefon. Când, în 1987, mi s-a cerut pentru prima dată să comentez politicile lui Ceauşescu la BBC, am făcut-o cu precauţie, dar în interviurile care au urmat am fost mult mai direct.

Al cincilea colocviu de istorie româno-britanic, organizat potrivit prevederilor acordului bilateral dintre Academia britanică şi Academia Română de Ştiinţe Sociale şi Politice, mi-a dat o nouă ocazie să reînnoiesc contactele cu prietenii români. Lucrările au avut loc la Cluj, în perioada 31 august–5 septembrie 1987. Echipa britanică era condusă de Richard Clogg de la King's College din Londra. Ceilalţi membri erau Richard Crampton de la Universitatea din Kent, David Turnock de la Universitatea din Leicester, Harry Hanak de la Şcoala de Studii Slavone a Universităţii din Londra şi eu. Am zburat spre Bucureşti într-o seară caniculară şi am fost întâmpinaţi pe aeroportul Otopeni de Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice. După ce s-a consultat cu mine, Richard i-a explicat doctorului Gheorghiu că, deşi fusese numit şeful delegaţiei, m-a desemnat pe mine să vorbesc în numele lui deoarece româna mea era mult mai bună decât a lui. Doctorul Gheorghiu a dat din cap în semn că înţelegea, iar rezultatul a fost că, în vreme ce colegii mei erau duşi la hotel, eu am mers direct la biroul dr. Gheorghiu. Acolo, în faţa unui pahar de ţuică, mi-a spus că mi-ar fi recunoscător dacă, în cuvântul de deschidere a lucrărilor colocviului, i-aş mulţumi mai întâi lui şi abia după aceea profesorului Ştefan Pascu, directorul Institutului de Istorie al Academiei Române din Cluj-Napoca, care avea să fie gazda noastră în oraş. Acea dovadă de rivalitate între istoricii din Cluj şi cei din Bucureşti, unii dintre ei având şi atribuţii pe lângă Securitate, nu era de bun augur, şi, în practică, a fost exacerbată de deficienţele organizatorice de la Cluj. Acestea se reflectă într-un raport întocmit după eveniment, pe care l-am găsit în dosarul meu de Securitate şi de aceea îl reproduc aici:

1
Notă
312/NS
'Alexandru'
FN/00
Strict secret 9.09.1987

În perioada 31 aug–5 sept a.c. s-au desfăşurat la Cluj lucrările celui de-al V-lea colocviu româno-englez de istorie [1987 – *nota mea*].

La Cluj organizarea a fost destul de slabă (nu au fost aşteptaţi la aeroport, neconcordanţe în orele de începere a lucrărilor etc.), discuţiile s-au desfăşurat însă bine, neridicându-se probleme deosebite. Voi preda o copie după nota către secţia de propaganda în legătură cu conţinutul lucrărilor imediat după ce se va întocmi.

În tot timpul şederii de la Cluj membrii delegaţiei [britanice – *nota mea*] au fost foarte rezervaţi în comentarii si aprecieri.

Miercuri după-amiază au plecat în excursie documentară pe ruta Cluj-Alba Iulia-Densuş-Sarmisegetuza-Sibiu.

Pe drumul Cluj-Alba Iulia s-a defectat maşina (s-a rupt arcul cardanic – de fapt microbuzul închiriat de la OJT-Cluj se afla într-o stare jalnică, total inadecvat pentru transportarea unei delegaţii străine).

Oaspeţii englezi au fost deosebit de impresionaţi de biserica de la Densuş – sec. XIII – element deosebit de atestare a continuităţii noastre. Richard Clogg, şeful delegaţiei engleze, mi-a spus că 100 de articole în favoarea continuităţii nu valorează cât această bisericuţă, iar Dennis Deletant, care predă la Universitatea Londra un curs de limbă şi civilizaţie română, a fotografiat-o pentru a o arăta studenţilor (are o grupă de 10 studenţi care învaţă limba română).

2
Ministerul de Interne
Inspectoratul Judeţean Alba
Serviciul III
Nr. 32/CI/008983 din 04.09.1987
Către Ministerul de Interne
Departamentul Securităţii Statului
Direcţia a III-a Bucureşti
Serviciul VI
La ordinul d-voastră telefonic din 1 septembrie 1987, raportăm următoarele:

În data de 2 septembrie 1987, orele 18.00, cu microbuzul nr. 35-B-4661, a sosit delegaţia de istorici englezi la hotelul Cetate din Alba Iulia. Delegaţia a fost formată din Richard Clogg, preşedintele delegaţiei din cadrul Colegiului Regal – Londra; prof. dr. [la aceea vreme, eram, în realitate, conferenţiar] Dennis Deletant de la Institutul de studii slave şi sud-est europene – Londra, prof. Harry Hanak de la Universitatea din Londra; Prof. Richard Crampton de la Universitatea din [Kent] Canterbury şi prof. David Turnock de la Universitatea din Leicester, fiind însoţiţi de istoricii români (*numele lor au fost anonimizate*).

S-au luat măsuri informative-operative de cunoaştere a activităţii grupului (folosirea mijloacelor t.o. la cazare şi masă, filaj pe raza de competenţă, interpunerea surselor „FLORINA“, „COSTEA“ şi „APULUM“), rezultând următoarele:

Cu ocazia vizitării muzeului şi a monumentelor istorice au întrebat unde se află catedrala romano-catolică, câţi locuitori are municipiul Alba Iulia, câţi dintre aceştia sunt de naţionalitate maghiară. La catedrala ortodoxă, unde au şi servit masa, s-au interesat cine aprobă fondurile de investiţii pentru renovarea şi construirea de biserici.

Prin interpunerea surselor „COSTEA“ şi „APULUM“, care au explicat şi au insistat asupra problemei continuităţii poporului român, s-a efectuat influenţarea pozitivă a delegaţiei pe baza argumentelor istorice (laice şi religioase) aduse. Reacţia s-a materializat prin aprecierile de moment, cât şi în consemnările din jurnalul complexului turistic „Cetate“.

Când am încercat să intrăm la hotelul Continental din Cluj a trebuit să trecem printr-o coadă lungă, uriaşă, formată lângă hotel, în faţa unui magazin alimentar care era aproape gol. Această confirmare a situaţiei economice îngrozitoare prevestea protestul anti-

Ceauşescu ce avea să izbucnească la Braşov, în noiembrie. Dovezile despre măsurile de securitate impuse de regim se reflectau în limitarea numărului de participanți – în jur de cincizeci – cărora li s-a permis să intre în sala de conferințe a Institutului de Istorie rezervată pentru lucrări. Tema colocviului era „Relațiile româno-britanice între 1930 şi 1945“. Echipa britanică a adus un număr mare de cópii ale lucrărilor membrilor ei şi le-a distribuit. De partea română, circulația lucrărilor lor a fost viciată de faptul că folosirea maşinilor de fotocopiat era strict supravegheată de autorități. Singurul xerox veteran care funcționa pentru întreaga Universitate din Cluj putea fi folosit doar cu semnătura prorectorului şi a luat ceva timp până când acesta a fost găsit.

Prăpastia între „cei care au“ şi „cei care nu au“ în societatea socialistă şi egalitaristă a României a fost şi mai evidentă în urma experienței pe care am avut-o luând micul dejun la hotelul Continental. Eram aşezați la o masă mare, alături de o masă ocupată de doi români. Chelnerul a venit şi ne-a spus că nu avea altceva decât chifle, unt, gem şi ceai. Le-a repetat asta şi celor doi români. Resemnați cu meniul fix, am comandat. Imediat după ce am făcut comanda a intrat în restaurant unul dintre membrii echipei române, Ion Pătroiu, ținând în brațe opt sticle de vin roşu. S-a dus după chelner şi am fost imediat duşi într-o parte a restaurantului ferită de priviri cu ajutorul unei draperii, astfel încât să nu ne mai poată vedea cei doi români. Acolo ni s-au servit şuncă, ouă, cafea şi fructe. Sticlele de vin fuseseră puse pe masă de Pătroiu ca „dar din partea Academiei de Ştiințe Sociale şi Politice“.

Aşa cum aveam să aflăm, Pătroiu nu era doar istoric, ci avea şi o poziție politică. După cum menționa raportul despre colocviu aflat în dosarul meu de la Securitate, la sfârşitul lucrărilor, pe drumul către Sibiu, axul cardanic al microbuzului s-a rupt. Şoferul a făcut o reparație improvizată pe marginea drumului şi, pentru a recupera întârzierea, a depăşit limita de viteză, încălcând legea şi atrăgând atenția unei maşini de miliție, care ne-a tras pe dreapta. Lângă şofer stătea Pătroiu, care i-a spus să rămână pe loc în vreme ce el a coborât din microbuz. Stăteam în spatele şoferului, care avea geamul coborât şi am auzit discuția dintre Pătroiu şi unul din milițieni. Pătroiu şi-a fluturat actul de identitate în fața milițienilor şi le-a spus: „Această maşină circulă cu aprobarea conducerii de stat. Bună ziua!“ Milițianul a salutat, iar noi am plecat în viteză.

George Cipăianu, cercetător la Institutul de Istorie din Cluj, căruia profesorul Pascu îi ceruse să fie translator din engleză în română şi viceversa în timpul colocviului, a scris propria relatare despre eveniment.[6] El nu a primit nici o recunoaştere din partea organizatorilor români pentru contribuția lui impresionantă şi nu a fost invitat la dineul final. Faptul că-l apreciam m-a determinat să-i trimit o invitație oficială la Londra, să susțină o prelegere, în martie 1988, despre Iluminismul românesc, spre marea iritare a secretarului de partid de la facultatea de istorie a Universității Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, acesta făcându-i greutăți lui Cipăianu în legătură cu aprobarea eliberării unui paşaport pentru călătoria în Marea Britanie. Contactat de ambasada britanică de la Bucureşti – trimisesem acolo o copie a invitației – şi întrebat de ce nu se prezentase să-şi ia viza pentru Regatul Unit, Cipăianu a explicat că nu îi fusese eliberat paşaportul. Apoi mi-a telefonat la Londra pentru a-şi cere scuze că nu va putea să onoreze invitația, cu cuvintele „nu mă lasă ăştia să vin“[7].

Următoarea mea întâlnire de după colocviul de la Cluj ilustrează gradul în care crescuse represiunea. Cu o zi înainte să plec din Bucureşti am fost contactat de profesorul Dinu Giurescu, istoric al culturii şi opozant al programului de „sistematizare“. Fusese unul dintre cei trei semnatari ai scrisorii trimise la secția de presă şi propagandă a Comitetului Central al Partidului pe 14 decembrie 1984, prin care se cerea oprirea demolării mănăstirii Văcăreşti din Bucureşti. Mai fuseseră trimise alte două scrisori, dar în zadar. În 1987, Giurescu a primit o înştiinţare cu privire la demolarea casei lui din Strada Berzei, ca parte a planului de modernizare a Bucureştiului. Hărţuit de regim, profesorul Giurescu voia să emigreze în Statele Unite, împreună cu soția şi cea de-a doua fiică, fiica mai mare aflându-se deja acolo. Mi-a cerut să depun o cerere scrisă în acest sens la ambasada SUA, căci el, fiind cetățean român, nu ar fi fost lăsat de miliție să intre în sediul ambasadei fără autorizație. De aceea îmi cerea mie să depun scrisoarea. Am luat-o de la el într-o stație de autobuz de lângă parcul Cişmigiu şi m-am dus direct la ambasadă, unde paşaportul meu britanic îmi asigura intrarea. Mai târziu, la Londra, am aflat că Giurescu şi familia lui fuseseră primiți în Statele Unite ca refugiați, pe 12 aprilie 1988.

Un bun prilej de a da frâu liber preocupării mele pentru rapida deteriorare a situației economice din România a fost marele protest din 15 noiembrie de la Braşov, al doilea cel mai mare centru industrial al țării, împotriva introducerii de către Ceauşescu a unor măsuri draconice menite să reducă consumul de mâncare şi de energie, precum şi a unor reduceri salariale. Semn că paharul lipsurilor se umpluse până la refuz, muncitorii din fabrică au ieşit în stradă, devastând sediul local al Partidului Comunist. În urma tulburărilor s-au făcut arestări. Vestea despre aceste evenimente abia dacă a trecut dincolo de Braşov la acea vreme, cu atât mai puțin dincolo de granițele României. Ca şi în cazul grevei minerilor din Valea Jiului, cu zece ani în urmă, presa din România nu a scris nimic. Doar presa şi televiziunile străine au alertat lumea – prin secția română a Radio Europa Liberă şi prin cea a BBC – şi pe românii înşişi despre ruptura dintre Partidul Comunist Român şi clasa muncitoare. La acel moment, am fost intervievat de televiziunea BBC. De la BBC aflasem despre tulburări, iar informațiile lor proveneau din surse indirecte. Nu existau corespondenți BBC la Bucureşti – şi cu atât mai puțin la Braşov –, iar oraşul fusese practic închis după 16 noiembrie. Amploarea protestelor şi urmările lor îmi erau necunoscute, la fel şi soarta protestatarilor. Când reporterul BBC şi-a dat seama, dintr-o discuție preliminară în spatele camerelor, că nu puteam da informații pe acest subiect, m-a întrebat despre posibilele consecințe asupra regimului.

Fără precedent în reacțiile interne din România față de evenimentele din Braşov a fost intervenția lui Silviu Brucan (1916–2006), director adjunct al cotidianului de partid *Scânteia* între 1944 şi 1956 şi ambasador în SUA (1956–1959) şi la ONU (1959–1962). În seara de 26 noiembrie, Brucan a invitat doi jurnalişti occidentali, Nick Thorpe de la BBC şi Patricia Koza de la UPI (United Press International) în casa lui din Bucureşti şi le-a înmânat o declarație, făcând apel la autoritatea partidului şi informându-l pe Ceauşescu că „o perioadă de criză s-a deschis în relația dintre Partidul Comunist Român şi clasa muncitoare“. După o creştere a nivelului de trai în anii ’60 şi ’70, „situația muncitorilor a mers din rău în mai rău, şi erupția de la Braşov semnalează că cupa mâniei s-a umplut şi clasa muncitoare nu mai acceptă să fie tratată ca un servitor ascultător“. El avertiza că

„represiunea poate rezulta numai în izolarea totală, de data aceasta nu numai de Vest, ci şi de Est“.[8] Extrase din declarația lui Brucan au fost difuzate în seara următoare de BBC World Service News, iar textul complet în română a fost transmis la BBC secția română, Radio Europa Liberă şi Vocea Americii, ceea ce le-a permis milioanelor de români să afle pentru prima dată despre un avertisment transmis lui Ceauşescu de o figură importantă a partidului.

Mă aşteptam, ca o consecință a interviurilor mele despre deteriorarea situației economice şi despre încălcarea tot mai flagrantă a drepturilor omului, să mi se refuze viza de intrare în România. Spre surprinderea mea, mi s-a dat una pe loc, în septembrie 1988, de către ambasada română de la Londra şi am profitat de călătorie pentru a-i vedea, printre alții, pe Pippidi şi pe Dinescu. Interesul Securității față de vizita mea este înregistrat în dosar:

Ministerul de Interne
Departamentul Securității Statului
Direcția a III-a
Nr. 361/CV/00349 din 9 sept. 1988
Notă de măsuri privind pe cetățeanul britanic Dennis Deletant, legătura suspectă a obiectivului „GRAUR“[9]

În perioada 19 septembrie – 3 octombrie 1988, Dennis Deletant, şeful catedrei de limba română din cadrul Şcolii de Studii Slavone şi Sud-Est Europene va efectua o vizită în țara noastră sub egida Consiliului britanic. Scopul declarat al deplasării sale este definitivarea, în vederea publicării, a materialelor discutate la cel de-al V-lea colocviu de istorie româno-britanic din septembrie 1987, care a avut loc la Cluj-Napoca şi a fost organizat de Academia de Ştiințe Sociale şi Politice. În programul acestuia sunt incluse, până în prezent, o vizită la Cluj-Napoca, o deplasare în Moldova în scop de documentare şi întrevederi cu (*nume anonimizate*). Sunt previzibile, având în vedere vizitele anterioare, contacte cu istorici români din centrele universitare Bucureşti, Iaşi şi Cluj-Napoca, precum şi întâlniri cu socrul său şi cu obiectivul „NICANOR“.

În scopul asigurării cunoaşterii activității lui DENNIS DELETANT în România şi prevenirii unor acțiuni cu caracter ostil la care ar putea angrena pe unele legături din rândul cetățenilor români, propunem luarea următoarelor măsuri:

1. (*notat alături „DA“*) Pe perioada şederii la Bucureşti va fi supravegheat de sursele „ADAM“ (*apare suprascris* 361*/I.M.*), „VALI“, „ALEXANDRU“ (*suprascris* 311*N./S.*) „SIMONA“, „PARASCHIV“ şi „VIOLETA“ la obiectivele vizitate, luând măsuri de cunoaştere a programului lui DENNIS DELETANT pe zile, funcție de care vom orienta acțiunile noastre.

Sursele folosite vor fi instruite diversificat pentru a stabili motivul real al prezenței în țara noastră, persoanele vizate şi conținutul discuțiilor purtate.

TERMEN: Pe perioada vizitei.

2. (*notat alături „DA“*). Va fi dirijat cu sarcini pe lângă DENNIS DELETANT sursa „ADAM“ pentru a stabili situația acestuia în Anglia, intențiile relativ la persoanele pe care le contactează, natura relațiilor cu diplomații spioni din ambasadă, scopul real al vizitei sale în România. Răspunde: Cpt IONITA MARIN.

(*Notat alături „F“ din* 19-22.09 *are lucrare specială. Nu sunt posibilități.* Semnătura indescifrabilă) Pe perioada şederii sale în România va fi supravegheat cu mijloace „F“.

(*Notat alături „NU“*).

Obiectivele „CARLOS“ şi „NICANOR“ vor fi supravegheate cu mijloacele t.o. in perioada 15 septembrie-10 octombrie. Răspunde: Mr. MOLDOVEANU F.

(*Nu a fost „F“*) Contactele suspecte ale străinului vor fi controlate cu mijloace speciale IDEB, îndeosebi la restaurantul „DOINA“ unde obişnuieşte să meargă, asigurând din timp condiții pentru aceasta. Răspunde Mr. MOLDOVEANU F.

(*Notat alături „DA. A fost primit de* nume anonimizat“. Va fi asigurată exploatarea operativă a mijloacelor speciale „GRAUR“ în scopul controlării contactelor dintre DENNIS DELETANT şi acesta sau cu *nume anonimizat*). Răspunde Mr. Cosmin V.

(*Notat alături „Nu e cazul în Bucureşti“*) În cazul cazării sale în obiective turistice vor fi întreprinse măsuri speciale ICH şi PS, video la Cluj-Napoca. Răspunde Mr. MODOVEANU F., Mr. COSMIN V.

(*Notat alături „DA“*) Cu ocazia deplasării sale în teritoriu, funcție de programul obiectivului, vor fi dispuse măsuri complexe de control la județele respective, prin telex. Răspunde: Mr. COSMIN V.[10]

Observațiile mele despre vizită sunt cuprinse într-un articol din *The Times*, sub numele generic „De la corespondentul nostru special“, articol care a apărut pe 8 octombrie 1988, cu titlul: „Land where hope has died“ [Ținutul unde a murit speranța]. Am scris:

Cu o populație de 4000 de locuitori şi case cu unul sau două etaje, răspândite în peisajul colinar, Ghermăneşti, la 33 km mai la nord de Bucureşti, e un sat românesc tipic. Acum două săptămâni, femeile de la țară au fost scoase, plângând în hohote, din casele lor, în vreme ce buldozerele aşteptau să demoleze o parte a satului. Altele căutau cu disperare lemne printre ruine, ca să aibă cu ce să-şi încălzească apartamentele friguroase.

Demolarea planificată a caselor țărăneşti, dintre care unele au fost construite chiar de proprietarii lor, altele închiriate de la stat, cele mai multe având câte un petec de pământ pentru grădină, reprezintă o nouă etapă a planului liderului român de modernizare sau, cum îi spune el, „sistematizare“ a țării. A provocat multă supărare, atât în privat, cât şi public, dar, țara fiind condusă cu mână de fier de clanul Ceauşescu, prea puțină opoziție fățişă.

Cu o lună în urmă, o scrisoare deschisă adresată preşedintelui Ceauşescu, semnată de Doina Cornea, o profesoară universitară din oraşul transilvănean Cluj, şi de alți disidenți, a ajuns în Vest. Aceasta descrie proiectul de „sistematizare“ ca pe o distrugere a patrimoniului rural românesc, considerându-l o tragedie pentru întreaga țară. Minoritatea maghiară, care trăieşte în cea mai mare parte în Transilvania, crede că satele maghiare vor avea şi mai mult de suferit. Mulți au fugit în Ungaria.

Puțini străini reuşesc să vadă cum se aplică în practică această politică. Reflectarea negativă pe care a avut-o demolarea pe scară largă a satelor româneşti în presa internațională a determinat autoritățile române să plaseze, în anumite sate, semne de „intrare interzisă“. Baloteşti, chiar în nordul Bucureştiului, are un afiş prin care se interzice intrarea persoanelor neautorizate – adică a celor care nu sunt rezidenți. Obsesia autorităților pentru securitatea internă face ca până şi românii care primesc vizite aprobate oficial ale unor oaspeți străini să fie obligați să completeze formulare în care dau detalii despre ce au discutat şi despre

eventuala „mită“ oferită de străini pentru a obține informații din viața cotidiană.

Unul dintre rarele manifeste ale opoziției, scris de mână, care cere restaurarea democrației în România, a circulat anonim în Bucureşti, în urmă cu două luni. Autoritățile au fost atât de îngrozite de această întâmplare extrem de neobişnuită, încât au percheziționat apartamente, papetării şi fabrici, ba chiar au încercat să dea de urma unor foşti angajați în încercarea de a descoperi de unde proveneau hârtiile.

În locul caselor demolate, multe având electricitate şi apă curentă, precum şi grajduri pentru animale şi un petec de teren cultivabil, locuitorii de la țară trebuie acum, la fel ca aceia de la oraş, să se pregătească de viața la bloc. Încălzirea în aceste locuințe este inadecvată (o sobă din cărămidă pentru trei camere), iar apartamentele individuale sunt conectate la apă numai dacă se plăteşte o taxă. Blocurile sunt atât de apropiate unele de altele, încât rămâne prea puțin teren pentru grădini private. Micul sector al agriculturii private care mai supraviețuise va dispărea definitiv. Uriaşele lipsuri de alimente proaspete vor deveni şi mai mari.

Alimentele lipsesc deja din toate oraşele importante. Pâinea, făina şi zahărul au fost raționalizate din 1983; alte produse alimentare de bază, precum ouăle şi untul, sunt de negăsit. Doar fructe şi legume de sezon, de proastă calitate, precum pepenii, merele, prunele şi morcovii pot fi găsite ocazional în piețe. Nici măcar într-un mare oraş cum e Clujul nu existau roşii în septembrie. Produsele de bună calitate sunt trimise la export pentru a plăti datoria externă a țării, contractată în anii ’70.

Există datorii şi față de Uniunea Sovietică. La principalul punct de frontieră româno-sovietic, în nordul țării, cozi permanente de camioane aşteaptă să încarce produsele proaspete din România în containerele frigorifice ale trenurilor sovietice. Potrivit unui şofer, pot sta la coadă şi două săptămâni. Aceasta arată cât de mult din producția României se trimite către aliatul din nord.

În interiorul României, carnea se găseşte numai pe piața neagră, la prețuri de patru ori mai mari decât cele oficiale. În județul Buzău, în nord-estul țării, nici măcar rațiile lunare nu au mai fost distribuite de patru luni. În multe sate, pâinea poate fi obținută doar dând ouă la schimb. Familiile care nu au păsări sunt obligate să trăiască din rațiile rudelor şi prietenilor de la oraş. O tânără mamă mi-a spus că, la fiecare sfârşit de săptămână, după serviciu, merge 190 de kilometri cu autostopul pentru a-i duce pâine mamei sale în vârstă, care nu are ouă de dat la schimb.

În Bucureşti – al cărui centru vechi a fost demolat pentru a face loc noului bulevard de paradă al lui Ceauşescu şi clădirilor administrative – este o lipsă cronică de medicamente. Produsele farmaceutice sunt aduse la farmacii o dată pe lună, în ziua de 15. Se formează cozi uriaşe, chiar înainte de ora deschiderii şi chiar şi medicamentele de bază, precum aspirina, se vând imediat.

Deşi România produce petrol, benzina este raționalizată – până la 30 de litri pe lună, 10 pe perioada iernii, iar transportul public lasă de dorit. Lipsa de benzină e atât de mare, încât ambulanțele nu răspund decât la apelurile cu pacienți sub 60 de ani. Bătrânii, se pare, sunt dispensabili. Dar şi tinerii sunt disperați. Acum două săptămâni, un bărbat şi-a turnat benzină pe haine şi şi-a dat foc în fața ambasadei Canadei la Bucureşti, după ce autoritățile române îi refuzaseră viza de plecare. Interzicerea avorturilor, care le face pe tinerele mame ce recurg la avort şi pe doctorii care le ajută pasibili de inculparea penală, este general dezaprobată.

Adunările sunt restricționate la două sau trei persoane. În universități şi în alte locuri publice unde se strâng tinerii sunt interzise adunările informale în incintă. În unele județe,

chiar şi adunările de partid au fost restricționate, una la trei luni, pentru a limita ocaziile de a discuta – şi de complicitate. În comparație, Uniunea Sovietică pare progresistă. Grupuri mici de oameni se adună în fața sediului Aeroflot din centrul Bucureştiului pentru a citi prima pagină din *Pravda*, care este afişată afară în fiecare zi. În interior se găsesc textele discursurilor recente ale lui Gorbaciov, tipărite pe hârtie de bună calitate, disponibile la liber. Fără îndoială, multora le-ar plăcea să le citească, dar nu îndrăznesc să intre.

Suferința umană şi frica omniprezentă sunt cele care separă România de celelalte țări ale Pactului de la Varşovia. Lipsa crasă de sensibilitate a regimului față de sentimentele poporului şi completa lipsă de respect față de demnitatea umană au transformat existența de zi cu zi din România într-un adevărat coşmar.

Am putut vedea efectele interzicerii avortului mulțumită curajului Liviei Stigleț, ginecologă şi prietenă de familie. Gradul în care Ceauşescu se amesteca în viețile indivizilor reiese cel mai bine din măsurile de planificare familială. Avortul la cerere fusese legalizat în 1957 şi a devenit principalul mijloc de planificare familială. Când, în 1966, rata natalității a scăzut la 14 la mia de locuitori (cam la fel ca în Marea Britanie), prevestind o scădere a forței de muncă şi o amenințare pentru ritmul industrializării țării, legea s-a modificat, avortul fiindu-le permis numai femeilor peste patruzeci de ani, mamelor care au mai mult de patru copii, victimelor violului şi incestului şi în cazuri de anomalii ale fătului. După ce legea a intrat în vigoare în 1966, rata de mortalitate ca urmare a avorturilor a crescut printre femeile din România de zece ori mai mult decât în oricare altă țară a Europei. Deoarece contraceptivele, teoretic legale, erau practic imposibil de procurat, multe femei foloseau avortul ca principală metodă de control al naşterilor şi erau obligate să îl facă ilegal.

De la un vârf de 21 la mia de locuitori în 1969, rata natalității a scăzut apoi în fiecare an, atât din cauza numărului de avorturi ilegale, cât şi a prăbuşirii nivelului de trai la sfârşitul anilor ’70. Cifrele din 1981, care indicau o rată de 6 naşteri la mia de locuitori, l-au determinat pe Ceauşescu să insiste pe luarea unor măsuri care să inverseze acest trend. Primul ministru Constantin Dăscălescu a abordat subiectul într-un discurs din septembrie 1983. În martie 1984, Ceauşescu a adresat un îndemn în fața adunării Consiliului Național al Femeilor, la Bucureşti, cerându-le: „procreați, tovarăşe femei, aceasta este datoria dumneavoastră patriotică“.[11] Tot atunci a dat unul dintre faimoasele sale ordine nepublicate, cerând ca femeile care ajungeau la vârsta maternității să fie supuse unor controale ginecologice obligatorii pentru a se verifica dacă nu încălcau legea folosind mijloace contraceptive. Doctorița Stigleț mi-a spus că doctoriţele erau obligate să facă lunar controale în fabricile cu muncitoare din Bucureşti, să o întrebe pe fiecare dintre ele dacă era gravidă, iar dacă nu era, de ce nu era. De fapt, doctorii falsificau în mare măsură dosarele în favoarea pacientelor şi le dădeau pilule contraceptive obținute din alte țări est-europene.

Pentru a impulsiona creşterea ratei natalității, Ceauşescu a introdus măsuri de impozitare punitivă, cu impozite adiționale pentru cuplurile de peste douăzeci şi cinci de ani care nu aveau copii. În 1986, a crescut vârsta minimă pentru femeile cărora le era permis să avorteze de la patruzeci la patruzeci şi cinci de ani şi a scăzut vârsta la care femeile se puteau căsători de la şaisprezece la cincisprezece ani. Deşi rata natalității a

crescut între 1986 şi 1988, a scăzut din nou în 1989, la 16 la mie. Dar măsurile au provocat tragedii. A crescut în mod dramatic numărul femeilor care făceau avort în condiții improprii sau care îşi provocau singure avortul, în ciuda pedepselor drastice aplicate celor implicați în astfel de fapte. Doctorii riscau amenzi şi ani de închisoare dacă le dădeau ajutor, fără autorizație legală, atunci când avorturile autoprovocate se sfârşeau prost, iar întârzierea ajutorului ducea adeseori la decese.[12] Ofițeri ai Securității erau desemnați pe lângă maternități pentru a se asigura că prevederile legii împotriva avorturilor erau respectate cu strictețe, deşi, în unele cazuri, se făceau că nu văd.

Cifrele mortalității printre femeile din România rezultate din legea anti-avort sunt cel mai puternic rechizitoriu la adresa inumanității regimului Ceauşescu. În cei douăzeci şi trei de ani de aplicare a ei, se estimează că legea a provocat moartea a peste 10.000 de femei de pe urma avorturilor în condiții nesigure. Majoritatea au murit de hemoragie post-avort şi de septicemie.[13] Ironia macabră a acestei tragedii este că se petrecea în țara a cărei „primă doamnă“, Elena Ceauşescu, era cântată în presă drept „Femeia Mamă“.[14]

Câteva amintiri suprarealiste din călătoria mea prin Transilvania nu au fost incluse în acel articol. Printre prietenii pe care i-am contactat în Cluj se aflau Virgil (Bill) Stanciu, Sever Trifu, profesor universitar de engleză, şi romancierul Augustin Buzura (1938–2017). Buzura m-a invitat la prânz la restaurantul hotelului Belvedere, unde ne-am aşezat pe terasă, cu vedere spre oraş. Erau puțini clienți şi curând am descoperit de ce.

Chelnerul ne-a adus meniul, dar ne-a spus imediat că nu exista decât un copan de pui pe care să-l împărțim între noi. Scuzându-se, a adăugat că ne va fi servită şi o porție de sardine, chiar dacă nu o comandăm. Buzura a întrebat ce era cu această ciudată garnitură, la care chelnerul i-a explicat că tocmai sosise un mare transport de sardine în oraş şi că restaurantul primise ordin să servească câte o porție la fiecare masă. Mai mult, clienții trebuiau să le plătească. Buzura a oftat.

Născut în Maramureş, Buzura era foarte interesat de locuitorii şi istoria acestuia. Unul dintre interesele lui inițiale de cercetare fusese oraşul Sighet şi închisoarea de acolo. Fusese ales drept centru de încarcerare pentru cei pe care regimul îi considera cei mai periculoşi opozanți ai săi, şefii principalelor partide democratice, foşti miniştri şi lideri bisericeşti, deoarece era relativ departe de capitală şi în vecinătatea Uniunii Sovietice. Construită în 1896-1897 de către autoritățile maghiare, pe când Transilvania era parte a Imperiului Austro-Ungar, închisoarea a primit primii deținuți politici pe 22 august 1948. Aproximativ 180 de membri ai elitei româneşti dinainte de comunism au fost închişi aici, mai mult de două treimi dintre ei fiind în vârstă de peste şaizeci de ani, iar câțiva, cum a fost şi Dumitru Caracostea, ministru al educației în 1940, erau trecuți de şaptezeci. Mulți nu au fost niciodată acuzați de vreo infracțiune, dar au fost pur şi simplu arestați din ordinul Ministerului de Interne şi duşi direct la Sighet.

Sever Trifu, care cunoştea legăturile familiei mele cu Sighetul, s-a oferit să mă ducă să văd închisoarea. Am acceptat cu entuziasm. La întrebările noastre inițiale în legătură cu localizarea ei, oamenii din oraş au pretins că nu ştiau până când o femeie tânără, care lucra la un oficiu de turism local, ne-a indicat direcția. Închisoarea, deşi abandonată, încă emana autoritate, geamurile exterioare fiind apărate cu bare de fier. Intrarea administrativă, o uşă

mică de lemn, era închisă cu lacătul. Am înconjurat clădirea până în spate, unde o poartă masivă era întredeschisă, permiţându-mi să arunc o privire înăuntru. Ceea ce fusese înainte curtea interioară era acum un depozit de cauciucuri uzate. Turnurile-santinelă din cele două colţuri ale clădirii aminteau de trecutul ei întunecat. Am făcut repede o poză, în vreme ce Sever mă zorea să ne întoarcem la maşina lui. Din fericire, eram singuri pe stradă.

Întoarcerea la Cluj ne-a arătat privaţiunile îndurate de populaţie. Pe când ieşeam din Baia Mare, ne-am întâlnit cu o doamnă de vârstă mijlocie care făcea autostopul purtând două paporniţe voluminoase. Sever a oprit maşina şi a întrebat-o unde voia să meargă. Ne-a explicat că lucrează la o fabrică de textile din Baia Mare şi că, în fiecare vineri, după tură, le ducea părinţilor ei bătrâni provizia pe o săptămână de pâine şi lapte. Rămânea peste noapte la ei, apoi făcea autostopul înapoi, la soţul şi copiii săi.

La scurtă vreme după ce am lăsat-o în faţa casei părinţilor, un miliţian care stătea pe marginea drumului ne-a făcut semn să oprim. Sever a devenit neliniştit şi mi-a spus să nu scot o vorbă – accentul mă putea da de gol că eram străin. Miliţianul, cu o servietă în mână, şi-a cerut scuze că ne-a oprit. Fusese chemat la un incident într-un sat vecin şi nu putea folosi maşina Miliţiei din cauza lipsei de benzină. M-am mutat pe scaunul din spate şi, pentru următorii câţiva kilometri, am auzit din gura lui un lung şir de imprecaţii la adresa lui Ceauşescu şi a regimului. Habar nu avea că ascultătorii lui erau un străin şi un oficial al partidului (carnetul de partid al lui Sever avea numărul şapte ca vechime în Partidul Comunist din Cluj, dar acum era şi un critic acerb al regimului). Nu am spus nimic, iar Sever a fost vizibil uşurat când pasagerul nostru ne-a mulţumit şi a coborât din maşină.

Întors la Cluj, am fost invitat de Buzura la el acasă pentru a bea ceva înainte de plecare. I-am mărturisit că voiam să o văd pe Doina Cornea, iar el m-a pus în gardă să nu fac asta. Drumul către casa ei era blocat de miliţie şi numai membrii de familie apropiaţi erau lăsaţi să treacă. În pofida avertismentului, m-am dus pe jos până la casa ei, dar am fost oprit de un miliţian care mi-a cerut actul de identitate. După ce mi-a verificat paşaportul, mi-a spus politicos că nu puteam s-o văd pe Doina Cornea fiindcă nu se simţea bine. I-am explicat că eu înţelesesem că era nerăbdătoare să primească oaspeţi, dar el mi-a răspuns pur şi simplu că eram greşit informat. Mi s-a părut inutil să mai insist, aşa că am făcut cale întoarsă. După revoluţie, am putut să o cunosc pe Doina Cornea şi am avut satisfacţia să aflu că i se spusese despre încercarea mea de a o vedea, alături de eforturile făcute de alţii. Mi-a mulţumit călduros.

Am considerat-o pe Doina Cornea drept cea mai curajoasă şi mai directă dintre disidenţii români.[15] O femeie micuţă a cărei statură fizică ascundea hotărârea de neclintit de a se opune politicilor lui Ceauşescu, s-a înscris în 1948 la Universitatea din Cluj, unde a studiat franceză şi italiană şi, după ce şi-a luat diploma, a primit un post de profesoară de franceză la o şcoală gimnazială din oraşul Zalău şi s-a căsătorit cu un avocat local. În 1958 s-a mutat înapoi la Cluj, unde a fost numită lector de franceză la Universitate. Opiniile ei despre impactul regimului comunist asupra societăţii româneşti au fost difuzate public pentru prima dată în 1982.

La prima vedere, am putea interpreta şirul de proteste ale Doinei Cornea ca fiind pur

politice, dat fiind că ele conţin programe de reformă democratică, denunţuri ale demolării satelor şi expresia solidarităţii cu alţi disidenţi. Ele au însă şi un adânc conţinut moral, a cărui amprentă le conferă continuitate cu scrisorile scrise de ea după revoluţie.[16] În centrul mesajelor Doinei Cornea se afla credinţa că fiecare individ trebuia să se simtă responsabil pentru acţiunile sale şi să admită că orice eşec al unei acţiuni responsabile avea repercusiuni asupra societăţii în ansamblu. Regenerarea morală şi spirituală implică renunţarea la concepţia materialistă asupra vieţii şi, într-o serie de reflecţii adresate celor tineri în 1985, Doina Cornea a analizat rolul jucat de materialism în confuzia societăţii româneşti.

A fost limpede încă de la prima scrisoare pe care Cornea a trimis-o la Radio Europa Liberă, în 1982, că ea nu era preocupată numai de problemele materiale cu care se confruntau românii, ci şi de problemele spirituale ale societăţii româneşti. Criza cu care se confrunta România era, în viziunea ei, atât spirituală, cât şi materială. În scrisoare, intitulată „Către cei ce n-au încetat să gândească“, ea reflecta la motivele mai adânci ale crizei:

> Greutăţile care s-au abătut asupra noastră m-au făcut să meditez asupra cauzelor mai adânci care le-au provocat. În emisiunile dumneavoastră evocaţi de cele mai multe ori cauzele imediate, de pildă o economie greşit concepută, centralizarea excesivă a puterii, în ultimă instanţă, sistemul nostru economico-social, atât de rigid. Eu, trăind aici, ca profesoară, întrezăresc o cauză mult mai generală şi mai adâncă a acestei catastrofe: este vorba de devalorizarea culturală şi spirituală a societăţii noastre, în urma impunerii unei ideologii reducţioniste, sterilizante. Mă întreb cum s-a putut ajunge aici, mă întreb, mai ales, dacă nu cumva fiecare dintre noi, indivizi mărunţi şi neînsemnaţi, nu are o vină în toate acestea. Dacă ne privim bine, până în adâncul sufletului, nu vom găsi oare atâtea compromisuri încheiate, atâtea neadevăruri acceptate şi difuzate?[17]

Acceptând aceste minciuni, românii deveniseră „un popor fără o scară de valori morale şi spirituale, un popor hrănit doar cu lozinci“, iar acest proces de „secătuire spirituală“ stă la baza tuturor neajunsurilor vieţii. Doinea Cornea se descrie pe sine şi pe intelectualii asemeni ei ca pe nişte „privitori pasivi la o regretabilă pervertire a conştiinţelor“, care a dus la înlocuirea valorilor morale cu valori materiale. Această situaţie putea fi răsturnată doar printr-o întoarcere la „spiritual“, pe care îl defineşte ca fiind „valoarea maximă, generatoare de inteligenţă, de etică, de cultură, de libertate şi de responsabilitate“. Îi îndeamnă pe colegii ei profesori să nu mai predea lucruri în care nici ei, nici studenţii lor nu cred: „Obişnuiţi-i să gândească mai liber, mai curajos, mai conştient, mai generos“.

La sfârşitul scrisorii, Doina Cornea îşi cerea scuze că nu-şi dezvăluia numele, deoarece considera mai important să poată păstra în continuare legătura cu studenţii săi. A fost o greşeală că numele ei a fost menţionat atunci când, în august 1982, scrisoarea a fost difuzată la Radio Europa Liberă: îşi semnase scrisoarea doar pentru a arăta că era autentică. Dezvăluirea numelui ei a avut consecinţele aşteptate. A fost interogată de ofiţeri ai Securităţii şi denunţată în cadrul unei reuniuni a corpului profesoral al Universităţii din Cluj. Pe 15 septembrie 1983, după douăzeci şi cinci de ani de activitate ca lector de

franceză, contractul de muncă al Doinei Cornea a fost desfăcut de rector pe motiv că le dăduse studenților să citească jurnalul lui Mircea Eliade, romancier, istoric al religiilor şi simpatizant al Gărzii de Fier, şi pentru că spusese la ore că există riscul ca cultura română să fie discreditată din pricina compromisurilor făcute de majoritatea intelectualilor.

Aceste detalii au fost făcute publice într-o a doua scrisoare trimisă către BBC şi Radio Europa Liberă, în ianuarie 1984, în care protesta față de restricționarea severă a libertății academice şi îşi exprima tristețea că autoritățile din universitatea ei nu au avut curiozitatea să afle direct de la ea ce idealuri promova la ore şi că nu au avut curajul să-şi apere angajații.[18] A urmat o serie de texte din partea Doinei Cornea, sub forma unor meditații care au fost citite la Radio Europa Liberă în 1984, 1985 şi 1986. Întrebarea implicită în fiecare dintre ele era: „Cum putem noi, românii, să găsim calea către autentica puritate lăuntrică fără de care viața îşi pierde orice calitate?“ Răspunsul ei era că, pentru a atinge acea puritate lăuntrică, trebuie să aibă loc o regenerare morală şi spirituală, iar aceasta depindea de înlăturarea fricii şi de renunțarea la laşitate. Laşitatea era aceea care pava calea către duplicitatea cotidiană şi către paranoia colectivă. Dacă acea regenerare morală şi spirituală nu se producea, viața publică din România avea să continue să rămână contaminată de cei patruzeci de ani de perversitate. Această temă avea să fie reluată în mesajul din scrisorile ei postrevoluționare: chiar dacă situația politică şi economică s-a schimbat, perversitatea morală nu va dispărea fără o recunoaştere conştientă din partea individului a nevoii de a-şi schimba comportamentul şi de a acționa în consecință.

În august 1987, Doina Cornea i-a adresat o primă scrisoare deschisă lui Ceauşescu, în care pleda pentru nevoia de reformă în sistemul de învățământ românesc, care era aservit intereselor politice. Cerea mai multă autonomie universitară, mai multe schimburi academice cu universitățile străine, scutirea profesorilor şi studenților de obligațiile extracurriculare precum participarea la munca agricolă în ultimele două săptămâni din septembrie, introducerea educației religioase şi crearea de şcoli pentru persoanele cu handicap. Argumenta că scopul educației era acela de a-i învăța pe elevi cum să gândească mai degrabă decât să le umpli capul de evenimente, cerând includerea în manualele şcolare ale unor fragmente din scrierile unor eminenți autori români precum Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran şi Eugène Ionesco. Nu se ştie dacă Ceauşescu a fost informat despre conținutul scrisorii. Nu a primit nici un răspuns şi nici o sancțiune nu i s-a aplicat ulterior Doinei Cornea de către autorități. Acestea au acționat după alte trei luni.

Aflând despre revolta muncitorilor de la Braşov din 15 noiembrie 1987, Doina Cornea a fabricat manifeste pe care le-a distribuit în data de 18 noiembrie, împreună cu fiul ei, Leontin Iuhas, în jurul universității şi fabricilor din Cluj, făcând apel la muncitori să îşi arate solidaritatea cu cei de la Braşov. Au fost arestați în ziua următoare şi reținuți de Securitate până la sfârşitul lui decembrie, când, ca efect al unui protest public apărut în presa occidentală, şi în mod deosebit al unui documentar despre România lui Ceauşescu, realizat de Christian Duplan, transmis la televiziunea franceză pe 10 decembrie şi cuprinzând interviuri realizate anterior cu Doina Cornea, cei doi au fost eliberați. Mulțumirile pentru rolul jucat de presă în eliberarea ei şi pentru toți cei care

demonstraseră în favoarea sa la Paris, Geneva şi Londra au fost însoţite de un protest faţă de interceptarea de către autorităţile române a corespondenţei ei, de întreruperea convorbirilor telefonice şi faţă de faptul că îi era supravegheată casa. Pe scurt, conchidea ea, făceau totul pentru a-i izola pe ea şi pe cei care încercau să vorbească cu voce tare în mijlocul dezastrului care îi înconjura.[19]

În vara lui 1988, Cornea a auzit la Radio Europa Liberă că fusese invitată la Conferinţa pentru Drepturile Omului de la Cracovia; scrisoarea cu invitaţia nu a ajuns niciodată la ea. Cererea ei de paşaport a fost respinsă, iar această respingere a determinat-o să le scrie o scrisoare de mulţumire organizatorilor, oferindu-şi, totodată, contribuţia la tema principală a discuţiei: „De ce mişcarea de opoziţie nu reuşeşte în ţările socialiste?“ Răspunsul, scria ea, se găseşte în scrierile filozofului român Constantin Noica, care spunea că individul a fost lipsit de împlinirea sa spirituală prin impunerea unei ideologii materialiste totalitare. Această ideologie a dat naştere unui sistem social care a strivit individul, ceea ce a făcut ca însuşi sistemul social să devină epuizat şi ineficient, căci, fără pluralism şi diversitate spirituală, societatea e condamnată la stagnare, mediocritate şi uniformitate. Membrii unei astfel de societăţi sunt, cu puţine excepţii, „contaminaţi“ de judecăţile materialiste şi lipsiţi de curajul de a contesta ordinea politică.

Şi această scrisoare, şi următoarea, cunoscută ca scrisoarea din 23 august, data la care, în 1988, a fost transmisă la Radio Europa Liberă, în mod deliberat pentru a coincide cu sărbătorirea zilei naţionale a României, au fost scoase din ţară de Josy Dubie, realizatoarea emisiunii *Red Disaster* despre Doina Cornea şi despre România, care a fost difuzată la televiziunea belgiană pe 8 decembrie 1988 şi, ulterior, pe canale TV franceze şi canadiene. Scrisoarea din 23 august îi era adresată lui Ceauşescu şi cerea să se pună capăt distrugerii satelor prin planul de „sistematizare“, care scosese „sute de mii de ţărani“ din casele şi din pământurile lor strămoşeşti.

Planul lui Ceauşescu de relocare rurală sau „sistematizare“ poate fi înţeles doar în contextul statutului politic al României ca stat socialist şi al poziţiei ei economice, ca ţară în curs de dezvoltare. Ca şi în cazul altor ţări socialiste în curs de dezvoltare, şi liderii români doreau să genereze bunăstare utilizând resursele interne ale ţării, adică folosind forţa de muncă a populaţiei, care, până la sfârşitul anilor 1970, fusese angajată mai ales în agricultură, şi exportând produse agricole şi ale noilor industrii. O trăsătură a obiectivelor acestor ţări în curs de dezvoltare era reprezentată de proporţiile şi de rapiditatea cu care doreau să şi le atingă. Adeseori, aceste obiective includeau o creştere rapidă a economiei, modernizarea aşezărilor umane prin folosirea canalizării şi electricităţii, precum şi furnizarea de facilităţi educaţionale şi medicale îmbunătăţite.

În cazul României, faptul că Ceauşescu insista pe rolul central al Partidului Comunist, pe primatul ţelurilor fixate de ideologia marxistă şi, în domeniul economic, pe nevoia de a păstra mecanismele de comandă a făcut ca România să fie, alături de Albania, cel mai fidel acestei doctrine stat socialist din Estul Europei. Interacţiunea şi interdependenţa dintre realitatea politică şi activitatea economică s-au reflectat cel mai bine în planificarea dezvoltării, care era în întregime condusă de partid. Atunci când partidul a devenit supus voinţei unui singur om, planificarea a devenit autoritară, într-un mod specific unei societăţi totalitare. Impunerea autorităţii liderului partidului a redus participarea la luarea

deciziilor în general şi, în particular, participarea cetăţenilor la planificarea rurală şi urbană la un simplu exerciţiu de faţadă.

O astfel de negare a consultării şi dialogului lovea în însăşi esenţa pretenţiilor conducerii că exista o „democraţie socialistă“ şi că poporul avea un rol în procesul de luare a deciziilor. Organizarea sistematizării nu trebuie văzută deci doar ca o problemă de mediu; crearea „omului nou“ era parte din cruciada de inginerie socială a lui Ceauşescu. Nu ţintele dezvoltării planificate a economiei României îngrijorau cel mai mult, ci metodele folosite pentru a le atinge, metode care spuneau foarte mult despre atitudinea lui Ceauşescu faţă de propriul popor şi faţă de constrângerile impuse românilor în privinţa modului în care trăiau şi îşi împlineau destinele.

Din miile de îndemnuri adresate de Ceauşescu poporului său, nici unul nu a produs un ecou mai prompt în presa internaţională decât afirmaţia lui că „trebuie să reducem substanţial numărul de sate, de la 13.000 câte sunt în prezent la 5.000, cel mult 6.000“. A spus-o într-o cuvântare la Conferinţa Naţională a Preşedinţilor de Consilii Populare, pe 3 martie 1988.[20] Intenţia lui a fost interpretată ca atare de presa occidentală, ca un plan de a demola fizic 7-8.000 de sate româneşti. Într-o perioadă în care grija pentru conservarea mediului ajunsese pe primul loc în agendele politice occidentale, planul lui Ceauşescu a transmis unde de şoc în capitalele din Europa şi America de Nord. Preocuparea occidentală faţă de lipsa de respect a liderului român pentru moştenirea arhitecturală a fost alimentată de mărturiile scurse în afara ţării la începutul anilor 1980 despre demolarea centrului Bucureştiului pentru a se face loc unui nou complex administrativ de proporţii gigantice. Elementul central al acestui complex era palatul prezidenţial, al cărui nume, Casa Poporului, căpătase ecouri orwelliene după ce 40.000 de cetăţeni nefericiţi fuseseră scoşi cu forţa, în 1983, din casele lor, dintre care multe fuseseră construite în secolul al XIX-lea. Şantierul complexului a început în 1984, dar abia după venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov, în martie 1985, care a pus în lumină „stalinismul de modă veche“ al lui Ceauşescu şi suferinţele omeneşti care decurgeau de aici, presa occidentală a început să se intereseze de deciziile dictatoriale ale preşedintelui român.

Planul reprezenta un spectaculos autogol al liderului român, care a reuşit să atragă atenţia pe plan internaţional asupra exceselor regimului şi i-a adus Doinei Cornea cel mai larg sprijin în interiorul ţării. Douăzeci şi şapte de profesori, scriitori şi muncitori din oraşele Cluj, Sibiu, Făgăraş şi Zărneşti, în Transilvania, inclusiv Iulius Filip şi Dumitru Alexandru Pop, şi-au pus semnătura pe cea de-a treia scrisoare deschisă a Doinei Cornea către Ceauşescu. Această scrisoare a reprezentat un caz rar de protest colectiv din partea unor intelectuali şi a unor muncitori. Scrisă în iulie 1988, dar difuzată la Radio Europa Liberă abia la începutul lui septembrie şi publicată în *The Spectator* şi *Le Monde*, era dedicată în întregime planului de sistematizare şi reprezenta o răsunătoare condamnare a acestuia.

Ca urmare a publicării acestei scrisori, Cornea a fost plasată în arest la domiciliu, o restricţie care nu avea să se ridice până pe 21 decembrie 1989. Înainte de a i se impune arestul la domiciliu, ea a reuşit să scoată din ţară o scrisoare adresată papei Ioan Paul II, semnată de ea şi de alţi şase membri ai Bisericii Greco-Catolice, inclusiv de fiul ei şi de patru dintre semnatarii scrisorii anterioare, referitoare la sistematizare, scrisoare prin care

îi cereau papei ajutorul pentru restabilirea drepturilor bisericii lor în România. O campanie pentru a obține eliberarea ei din arestul la domiciliu a căpătat proporții în iarna lui 1988, alimentată de transmiterea documentarului *Red Disaster* la televiziunea belgiană. Parlamentul European şi Confederația Internațională a Sindicatelor Libere au adoptat rezoluții de sprijin pentru Doina Cornea, iar Laurent Fabius, preşedintele Adunării Naționale franceze, Valéry Giscard d'Estaing, fostul preşedinte al Franței, şi Leo Tindemans, ministrul belgian al Afacerilor Externe au intervenit personal pe lângă guvernul României. În ianuarie 1989, ambasadorul britanic în România, Hugh Arbuthnott, a fost bruscat de milițienii români în timp ce încerca să se apropie de casa doamnei Cornea din Cluj şi a fost întors din drum. Alți ambasadori ai Comunității Europene i-au urmat exemplul lui Arbuthnott, în special ambasadorul olandez, Coen Stork, interesându-se direct de soarta doamnei Cornea, dar regimul nu a dat curs solicitărilor lor.[21] Cu toate acestea, presiunea internațională a continuat să crească.

În martie, Comisia Națiunilor Unite pentru Drepturile Omului de la Geneva şi-a dat votul pentru investigarea eventualelor violări ale drepturilor omului comise în România. În aprilie 1989, BBC a primit textele a două noi scrisori deschise adresate de Doina Cornea lui Ceauşescu. Prima, datată 9 aprilie 1989 şi semnată de alți şase, cuprindea cel mai aspru atac al ei la adresa preşedintelui:

> Această guvernare obositoare pe care ne-o impuneți, împotriva fibrei noastre constitutive, morale şi biologice, devine tot mai greu de îndurat. Ne-ați dărâmat bisericile cele mai dragi nouă, cele mai vechi. Ați răscolit mormintele de voievozi. Ați început să dărâmați satele țării, vechi de mai multe sute de ani, să le distrugeți ordinea firească. Ați strivit ființa interioară a oamenilor, umilindu-le năzuințele şi cererile legitime, umilindu-le conştiința, silindu-i, sub presiuni şi teroare, să ia minciuna drept adevăr şi adevărul drept minciună, să consimtă astfel la propria lor schilodire morală…[22]

La mai puțin de o săptămână a fost trimisă şi cea de-a doua scrisoare. Aceasta trecea în revistă măsurile luate împotriva Doinei Cornea şi a familiei ei şi arăta că nu aveau nici o bază în legea din România. Nu mai găsim nicăieri un rechizitoriu atât de concis despre dispreţul faţă de lege al regimului românesc şi natura arbitrară a exercitării puterii. Scopul acestor practici arbitrare şi ilegale era, aşa cum arăta Cornea, să strivească voința poporului şi să transforme țara într-o „uriaşă închisoare în care cetățeanul e în permanență agresat şi umilit". Dar încheia într-o notă sfidătoare, cu certitudinea că „fragila viață va învinge".[23]

Notorietatea internațională pe care detenția i-a adus-o Doinei Cornea s-a confirmat prin invitația pe care i-a adresat-o Danielle Mitterrand, soția preşedintelui Franței, de a participa la conferința pentru drepturile omului de la Paris, între 22 şi 24 iunie, menită să marcheze bicentenarul Revoluției Franceze. Din nou, autoritățile române au refuzat să-i acorde Doinei Cornea viza de ieşire. O altă invitație, venită de această dată din partea Comitetului pentru relații cu țările europene care nu erau membre ale Consiliului Europei, de a lua cuvântul la adunarea sa de la Strasbourg, din luna iulie, nu a ajuns la ea deoarece i-a fost înmânată ambasadorului român la Paris.

În acel moment, tratamentul aplicat Doinei Cornea de către autoritățile române nu mai

era unic; îşi împărtăşea soarta cu alţi scriitori şi figuri politice importante, precum Mircea Dinescu şi Silviu Brucan, dar ea luase atitudine cu mult înainte ca schimbările din Uniunea Sovietică să ofere o umbrelă politică, oricum fragilă, celor pe care relaţiile de familie sau profesionale îi legau de leagănul comunismului. Vreme de aproape şapte ani, Doina Cornea a rămas o personalitate izolată şi totuşi, fiindcă îşi formase opiniile din propriile experienţe de zi cu zi, acestea semănau cu ale celor care o ascultau, aşadar mesajul ei a dobândit influenţă. Cele mai grave crime comise de regimul Ceauşescu erau, în ochii ei, lipsirea oamenilor de demnitatea umană, reducerea lor la starea de animale a căror principală preocupare cotidiană era lupta zilnică pentru a găsi mâncare, instituţionalizarea mizeriei, atomizarea şi uniformizarea locuitorilor României. Faptul că numai puţini concetăţeni au răspuns la mesajul ei nu trebuie văzut ca un eşec al său, ci drept o confirmare, pe de-o parte, a dimensiunilor uriaşe ale misiunii pe care şi-o stabilise şi, pe de altă parte, a succesului lui Ceauşescu în abrutizarea propriului popor. Rezistenţa ei solitară în faţa dictatorului, refuzul ei de a-şi abandona propria demnitate şi de a tăcea în faţa persecuţiilor şi a intimidării stau mărturie pentru tăria interioară a acestei femei remarcabile care, pentru o bună parte a deceniului, a reprezentat conştiinţa românilor. Nu e o exagerare dacă spunem că nici un alt caz nu a atras mai mult atenţia asupra abuzurilor comise de România împotriva drepturilor omului şi nu a determinat carantina internaţională care, deşi cu întârziere, i-a urmat.

La întoarcerea de la Cluj la Bucureşti, socrul meu, Andrei Caracostea, profesor la Institutul de Construcţii şi Inginerie, mi-a oferit oportunitatea neaşteptată de a-l cunoaşte pe Ion Iliescu[24], cel care avea să joace un rol-cheie în revoluţia din decembrie 1989. Iliescu era, la acea vreme, director al Editurii Tehnice, cu care Andrei Caracostea avea un contract pentru publicarea *Manualului construcţiilor*, a cărui primă ediţie apăruse în 1977. Socrul meu mi-a cerut să duc manuscrisul la editura care îşi avea sediul în Casa Scânteii, construită după modelul universităţii Lomonosov de la Moscova şi poreclită „Tortul de nuntă“ deoarece simboliza „uniunea“ postbelică a României cu URSS. Construită între 1952 şi 1957, ea găzduia birourile cotidianului partidului, *Scânteia*, şi pe ale altor ziare şi edituri controlate de stat, fiind finanţată parţial din sume deduse obligatoriu din salariile muncitorilor. În faţa ei fusese ridicată o statuie a lui Lenin, care, poate în mod potrivit, stătea cu spatele la acest templu al culturii. Tot aici se aflau şi principalele edituri care publicau literatură, publicaţii literare, precum şi tipografia cotidianelor Partidului, *Scânteia* şi *România liberă*. Cunoşteam clădirea şi, după ce am spus la recepţie de ce venisem, am luat liftul către biroul unde aveam treabă. Acolo am bătut timid la uşă şi o voce de femeie m-a invitat să intru. I-am explicat motivul vizitei mele, relaţia mea cu profesorul Caracostea şi i-am înmânat manuscrisul. „Mă duc să văd dacă directorul este în birou. Sunt sigură că i-ar face plăcere să vă mulţumească.“ A bătut la uşă şi a dispărut înăuntru. După un minut, un Iliescu radios a apărut împreună cu ea, cu mâna întinsă pentru a-mi ura bun venit. „Multe mulţumiri că aţi adus manuscrisul, profesorul Caracostea e unul dintre cei mai valoroşi autori ai noştri. Dar poftiţi în biroul meu, povestiţi-mi puţin despre ce faceţi.“

Nu-mi era necunoscută traiectoria politică a lui Iliescu. Fost lider al partidului în judeţul Iaşi, între 1974 şi 1979, fusese marginalizat de Ceauşescu, iar în Occident circulau

zvonuri cum că s-ar fi bucurat de simpatia lui Mihail Gorbaciov, un zvon care a câştigat în credibilitate după enigmaticul apel la reformă făcut de Iliescu în ziarul *România literară*, în septembrie 1987. Discreţia a fost dominanta conversaţiei noastre. La o ceaşcă de înlocuitor de cafea, făcut în mare din cicoare şi cunoscut popular ca nechezol, i-am vorbit pe scurt despre preocupările mele academice legate de România şi despre interesul meu de a afla la prima mână care sunt problemele cotidiene ale cetăţenilor. A dat din cap aprobator. Nici nu-mi imaginam că următoarea noastră întâlnire avea să fie la începutul lui ianuarie 1990, după ce el devenise preşedintele Frontului Salvării Naţionale. Şi-a amintit de vizita mea dinainte de revoluţie şi a fost amabil să rămână câteva minute cu mine, punându-mi întrebări despre socrul meu, înainte de un interviu pe care îl dădea la BBC. La moartea acestuia din urmă, în 1993, a trimis o coroană de flori din partea lui, ca preşedinte.

În ajunul plecării mele, am făcut o plimbare de adio de la apartamentul socrilor mei de pe bulevardul Ana Ipătescu[25] până la Piaţa Gheorghe Gheorghiu-Dej (azi Piaţa Revoluţiei). Pe drum, m-am oprit să-l văd pe Andrei Pippidi şi i-am lăsat câteva cărţi publicate în Marea Britanie. Întreruperile curentului electric lăsau oraşul în beznă şi, ca atare, străzile erau pustii, cu excepţia patrulelor de miliţieni care purtau puşti de asalt AK-47. Patrulau în grupuri de câte şase, sub comanda unui subofiţer. Când am ajuns la hotelul Athénée Palace am asistat la o scenă incredibilă. Miliţienii încercau cu disperare să pună mâna pe câţiva câini vagabonzi cărora li se dăduse drumul în piaţă. De cozile lor erau legate bilete pe care scria de mână, cu litere de tipar şi cerneală neagră, „Jos Ceauşescu“. S-a dovedit a fi o prevestire.

Probabil că nu a fost prea dificil pentru autorităţile române să-şi dea seama cine era „corespondentul special“ al articolului din *The Times*. La scurtă vreme după publicarea lui, un prieten britanic care se întorsese dintr-o vizită la Bucureşti m-a sunat ca să-mi transmită un avertisment ambiguu din partea unui oficial din Ministerul Afacerilor Externe român că eram „al şaptelea pe lista Securităţii“. În decembrie, responsabilul pentru România din Ministerul Afacerilor Externe britanic m-a anunţat despre un telefon pe care îl primise de la ambasadorul român în Marea Britanie, Stan Soare, care ocupa postul de la Londra din 1986. Ambasadorul îl informase că eram considerat *persona non grata* de către statul român. Responsabilul îi răspunsese ambasadorului că îmi putea comunica direct această decizie, nu prin Ministerul Afacerilor Externe britanic, dat fiind că nu eram angajatul acestuia, la care ambasadorul i-a replicat: „Ei, nu mai spune“. Mi s-a confirmat acest statut în ianuarie 1989, la o recepţie dată de ataşatul cultural al Ungariei, unde am avut şansa să-l întâlnesc pe omologul lui român. Acesta a intrat în vorbă cu mine întrebându-mă ce planuri aveam.

ÎN PREAJMA REVOLUȚIEI

În septembrie 1988, poetul Mircea Dinescu, pe care îl cunoşteam şi îl traduceam din 1985, mi-a vorbit, la o cină privată găzduită la Bucureşti de ambasadorul britanic Hugh Arbuthnott, despre problemele sale cu autoritățile române, ca urmare a unei vizite pe care o făcuse în Uniunea Sovietică, în calitate de oaspete al Uniunii Scriitorilor din URSS. Într-un interviu la Radio Moscova, transmis pe 25 august, Dinescu îşi exprimase în mod categoric susținerea pentru *glasnost* şi *perestroika*. La întoarcerea în Bucureşti, a fost pus sub supraveghere şi mi-a spus că intenționa să ia poziție împotriva regimului dacă i se refuza publicarea celui mai recent volum de poezii. I-am promis că, în cazul în care s-ar fi luat măsuri împotriva lui, voi încerca să atrag atenția presei britanice în legătură cu acestea. Ceea ce am şi făcut, într-o scrisoare către *The Times*, publicată pe 28 martie 1989, cu titlul „Pledoarie pentru un poet“.[1] Sentimentele lui Dinescu față de abuzurile regimului fuseseră exprimate public în cadrul unui interviu pe care îl dăduse la el acasă, cu trei luni mai înainte, în decembrie 1988, unui corespondent al cotidianului parizian *Libération*, interviu în care ataca faptul că regimul aplica poporului său un tratament de degradare morală. Interviul a fost publicat pe 17 martie. În aceeaşi zi, Dinescu a fost demis din redacția săptămânalului Uniunii Scriitorilor, *România literară*. A primit amenințări anonime cu moartea, în forma unui anunț mortuar cu margini negre. Într-o scrisoare trimisă clandestin la BBC, care mi-a fost transmisă, el descrie în ce măsură Securitatea îi asculta conversațiile:

> Cu o săptămână în urmă [la sfârşitul lui martie – *nota mea*], la cantina Casei Scriitorilor am zăbovit la o masă cu poetul Dan Deşliu. După plecarea noastră, un coleg a asistat, fără să vrea, la o grotescă scenă în care trei indivizi – extratereştri, desigur – căutau furibunzi prin bucătărie o anumită farfurie ce zăbovise cu câteva felii de pâine pe masa noastră şi pe care din greşeală chelnerul o depusese la spălătorie printre celelalte farfurii inocente. Buclucaşa farfurie (ne)ascultătoare fu recuperată. Întâmplarea mi-a fost şoptită, astfel că am revenit la data de 14 martie cu gândul netrebnic de a fura farfuria. Stând la masă cu câțiva colegi, am fost surprinşi şi eu, şi Dan Deşliu, singurii care cunoşteam povestea farfuriei, când în locul chiflelor de pe masă chelnerița ne-a adus o farfurie nouă cu felii de pâine sub pretextul că e mai proaspătă. Dan Deşliu a subtilizat obiectul de porțelan vibratil şi l-a depus în geanta personală cu gândul de a-l studia în tihnă acasă. Sincer să fiu, aveam oarecare îndoieli că într-o cantină a scriitorilor din RSR pot circula la mesele gureşilor autori farfurii ascultătoare… Ceea ce trebuia demonstrat s-a adeverit mult mai devreme decât ne-am fi aşteptat. Ei bine, în plină zi, în curtea Uniunii Scriitorilor, poetul Dan Deşliu a fost atacat de un individ în timp ce se suia într-un taxi, smulgându-i-se geanta de sub braț, specialistul luând-o la fugă pe Calea Victoriei cu ponosita geantă de vinilin ce adăpostea un pix, un covrig şi o prețioasă farfurie.

Că atacatorul nu era un hoț oarecare s-a dovedit odată cu arestarea lui Deşliu sub acuzația că furase farfuria.

Sprijinul pentru Dinescu a venit din partea a şapte scriitori: Geo Bogza, veteran socialist şi scriitor de proză scurtă, Ştefan Augustin-Doinaş, poet, Dan Hăulică, editorul revistei culturale lunare *Secolul 20*, Octavian Paler, critic literar, şi Andrei Pleşu, Alexandru Paleologu şi Mihai Şora, eseişti. Într-o scrisoare adresată preşedintelui Uniunii Scriitorilor, cei şapte îşi exprimau regretul că „literatura română contemporană e pusă sub semnul întrebării în persoana unuia dintre cei mai reprezentativi scriitori ai săi“.[2] Tuturor semnatarilor li s-a interzis să mai publice. Pleşu, prieten apropiat cu Dinescu, a fost demis din postul său de istoric de artă pe motiv că acesta a fost „desființat“ şi i s-a spus că, fie se muta la Bacău, fie rămânea fără slujbă şi risca să fie pus sub acuzare pentru „parazitism“. Pe 5 aprilie, Pleşu a plecat la Bacău. Soția lui a fost pusă sub supraveghere şi i s-a interzis să primească alți vizitatori în afară de membrii familiei.

Alături de Dinescu, o altă victimă a cenzurii a fost Ana Blandiana. Ca urmare a publicării în revista studențească *Amfiteatru*, în decembrie 1984, a patru poeme în care critica brutalitatea regimului față de cetățeni, ea a primit amenințări cu moartea prin telefon şi i s-a interzis să mai publice versuri până în 1988, când i-a apărut o carte pentru copii, intitulată *Întâmplări de pe strada mea*. Un cititor a atras atenția asupra uneia dintre poezii, al cărui personaj principal, un motan, ar fi fost o alegorie a lui Ceauşescu. Ca atare, i s-a interzis să mai publice versuri.[3]

Nemulțumirea crescândă față de Ceauşescu din interiorul cercurilor de veterani ai partidului a devenit evidentă pe 10 martie 1989, când o scrisoare deschisă adresată preşedintelui a fost făcută publică de BBC, purtând semnătura a şase personalități din vechea gardă a partidului. Trei dintre ei erau foşti membri ai Biroului politic: Gheorghe Apostol (1913–2010), prim-secretar al partidului în perioada aprilie 1954–octombrie 1955; Alexandru Bîrlădeanu (1911–1997), unul dintre economiştii importanți ai partidului, care a avut un rol-cheie în câştigarea autonomiei României față de Uniunea Sovietică; şi Constantin Pîrvulescu (1895–1992), unul dintre membrii fondatori ai PCR, în 1921 şi secretar al partidului pentru o scurtă perioadă de timp, din aprilie 1944 până în 1945. Ceilalți semnatari erau Silviu Brucan (1916–2006), Corneliu Mănescu (1916–2000), ministru al Afacerilor Externe între 1961 şi 1972 şi preşedinte al Adunării Generale a Națiunilor Unite din 1967 până în 1968 şi Grigore Ion Răceanu (1906–1996), membru veteran al partidului.

Multe informații greşite şi poate şi dezinformări au circulat cu privire la modul în care „Scrisoarea celor şase“, aşa cum avea să fie cunoscută, a ajuns în Occident. Pare destul de sigur că Brucan a trimis cel puțin două exemplare pe 1 martie, prin poştă, unul către biroul Associated Press din Viena, cel de-al doilea către un prieten din Londra. Prietenul din Londra a informat BBC World Service, care a trimis un curier să ridice scrisoarea. A fost difuzată de secția română a BBC pe 10 martie şi, în aceeaşi seară, a fost transmisă în limba engleză şi o corespondență din Londra de Misha Glenny, cu detaliile unei convorbiri telefonice cu Brucan referitoare la semnificația scrisorii. Într-o declarație dată de Brucan la Securitate pe 23 martie 1989, acesta spune că îmi trimisese şi mie o copie a scrisorii, la Londra.[4] Nu am nici un motiv să nu cred asta. Totuşi, singurul text al scrisorii pe care l-am

văzut mi-a fost arătat în traducere engleză pe 10 martie, la BBC.

În legătură cu transmiterea scrisorii în Occident a fost invocat şi numele corespondentului american William Pfaff. Iată ce are de spus Pfaff în această chestiune:

> S-a spus la Radio Europa Liberă (şi în alte părţi) că eu am transportat textul scrisorii liderilor comunişti disidenţi, în martie 1989, în Occident. Nu este adevărat. Se pare că am oferit o diversiune utilă în această chestiune, dar textul scrisorii a fost pur şi simplu expediat prin poştă de domnul Brucan la adrese din Viena şi Londra pentru a fi trimis către The Associated Press şi BBC. Când, după câteva zile, BBC nu a transmis nimic, domnul Brucan a conchis că scrisoarea nu ajunsese (de fapt, ajunsese) şi a făcut o altă copie de mână pe care a predat-o ambasadei americane, cerând să fie imediat bătută la o maşină de scris de acolo, iar originalul, distrus. La scurt timp după aceea a fost arestat. Potrivit lui, serviciul secret românesc, Securitatea, se infiltrase în ambasadă, un ofițer american lucra pentru aceasta.

Pfaff a mai dezvăluit şi că Brucan îi arătase un proiect prin care propunea reformarea Partidului Comunist Român, în timpul unei vizite la Bucureşti „iarna târziu, în 1988–89“.[5]

„Scrisoarea celor şase“ era ceva fără precedent sub trei aspecte: în primul rând era un protest împotriva politicilor lui Ceauşescu care venea chiar din rândurile foştilor demnitari ai partidului; în al doilea rând era un protest colectiv; şi, în sfârşit, trimițându-şi scrisoarea în străinătate, semnatarii arătaseră că nu exista un mecanism de partid pe care ei să-l fi putut folosi pentru a discuta problemele interne ale partidului. Scrisoarea era o recunoaştere a faptului că Ceauşescu golise PCR de substanță şi totodată a dictaturii pe care o exercita asupra țării. Totuşi, nu era scrisă în spiritul respectului pentru o democrație pluralistă; în ea se pleda mai degrabă pentru pluralism în partid decât pentru un pluralism democratic, modelându-şi critica în forma fidelității față de Partidul-Stat unic. Folosind modelul glasnostului lui Gorbaciov, semnatarii declarau că motivul pentru care luau atitudine era acela că „însăşi ideea de socialism, pentru care noi am luptat, este discreditată de politica dumneavoastră“ şi că „țara noastră este izolată în Europa“. Procedând astfel, ştiau că îşi riscau „libertatea şi poate chiar viețile noastre“. Nu era o frică fără temei: Brucan fusese avertizat de două ori de şeful Comisiei de Control a Partidului deoarece încălcase disciplina de partid discutând despre problemele acestuia în afara cadrului organizat, ca urmare a declarațiilor lui în sprijinul muncitorilor de la Braşov, în noiembrie 1987.

Scrisoarea avea cinci puncte principale. Primul se referea la condamnarea politicilor lui Ceauşescu atât în interiorul, cât şi în exteriorul României: „Comunitatea internațională vă reproşează nerespectarea Actului final de la Helsinki, pe care l-ați semnat. Cetățenii români vă reproşează nerespectarea Constituției, pe care ați jurat“. În sprijinul afirmației lor, „cei şase“ menționau:

> a) Sistematizarea sau relocarea rurală, care implica „mutarea forțată a țăranilor în blocuri cu 3 etaje“;
> b) Decretul care le interzicea cetățenilor români să aibă contacte cu străini, care „nu a fost niciodată votat de un corp legislativ şi nu a fost niciodată publicat“.
> c) Centrul civic, cunoscut sub numele de Casa Poporului, care „nu dispune de un buget

public“ şi era construit „cu violarea tuturor legilor existente privitoare la construcţii şi finanţarea lor“;

d) Folosirea Securităţii împotriva muncitorilor „care îşi cer drepturile“;

e) Forţarea muncitorilor să lucreze duminica, ceea ce contravenea articolului 19 din Constituţie; şi

f) Violarea poştei şi întreruperea convorbirilor telefonice.

În rezumat, autorii conchideau: „Constituţia a fost virtualmente suspendată şi nu dispunem în momentul de faţă de un sistem legal“. Fără respectarea legii de către autorităţile de la vârf, „societatea nu poate funcţiona“. Punctele al doilea şi al treilea din scrisoare se refereau la economie şi la problemele care decurgeau din planificarea şi proasta conducere din industrie şi agricultură: „Planificarea nu mai funcţionează... un număr tot mai mare de fabrici sunt lipsite de materii prime, energie sau piețe... politica agricolă este de asemenea în derută“. Planul de sistematizare era irațional: „De ce să urbanizezi satele când nu poți asigura condiții decente de viață urbană în oraș, adică încălzire, iluminare, transport, pentru a nu mai vorbi de hrană?“

Sfârşitul scrisorii era într-o notă constructivă. Semnatarii îşi exprimau disponibilitatea de a participa „la dialog cu guvernul cu privire la căile şi mijloacele de a depăşi prezentul impas“. Cei şase erau, aşadar, atenți să nu rămână descoperiți în fața acuzației de rebeliune cerând direct îndepărtarea preşedintelui şi, astfel, se puteau apăra de acuzația de trădare susținând că pledaseră pentru o soluționare internă a problemelor țării, conformă cu des invocatul principiu al lui Ceauşescu, de „stăpân pe propriul destin“.

Experiența arătase că o condiție necesară pentru a slăbi rigiditatea comunismului în Estul Europei era critica din partea activiştilor seniori ai partidului, care erau dezamăgiți de sistemul comunist. Milovan Djilas în Iugoslavia, Imre Nagy în Ungaria şi Alexander Dubcek în Cehoslovacia ceruseră schimbarea din interiorul partidului. În schimb, în România, nu au existat personalități comparabile ca statură. Nici în protestul lui Brucan ca urmare a revoltei de la Braşov din 1987, şi nici acum, în „Scrisoarea celor şase“, nu era pusă sub semnul întrebării însăşi validitatea marxismului. Nu se recunoştea eşecul planificării socialiste, despre care se spunea doar că nu mai funcţiona în economia românească. Cei şase acceptau deschis utilitatea Securităţii, admiţând că o creaseră „pentru a apăra ordinea socialistă împotriva claselor exploatatoare“ şi susținând că doar folosirea ei în mod abuziv de către Ceauşescu împotriva muncitorilor contribuise la acea criză. În aceasta constă slăbiciunea fundamentală a credibilităţii apelului lor: eşecul în a-şi recunoaşte rolul lor important în abuzurile comise în numele stalinismului în România de la sfârşitul anilor ’40 şi din anii ’50 şi de a admite că propriile lor greşeli nu le confereau autoritatea morală pe care să-şi poată baza protestul. Dimpotrivă, cei care îl lăudau pe Ceauşescu puteau cu uşurință să-l desființeze ca fiind acțiunea disperată a unui grup de activişti pro-sovietici care fuseseră eliminați din funcțiile lor înalte la jumătatea anilor ’60, când Ceauşescu îşi consolida poziția făcând apel la comunismul „național“.

Mai era şi problema prăpastiei dintre generații, care trebuia depăşită dacă disidența exprimată de cei şase dorea să-şi atragă sprijinul eşaloanelor mai tinere ale partidului. Nu doar că vârsta medie a semnatarilor era de optzeci de ani (Pîrvulescu avea nouăzeci şi patru), dar aceştia se identificau cu perioada stalinistă din istoria României, pe care mai

tinerii nomenclaturişti o priveau cu dispreț. Dar, din nou, însuşi faptul că Brucan a putut călători liber în Uniunea Sovietică, în Statele Unite şi în Regatul Unit în toamna lui 1988 – a fost oaspetele oficial al guvernelor respective pe durata vizitelor în aceste țări, după ce îşi exprimase protestul față de tratamentul aplicat muncitorilor de la Braşov cu un an mai înainte – arăta că Ceauşescu ezita să-i aplice acelaşi tratament pe care muritorii de rând trebuiau să-l îndure din partea Securității. Precauția venea din faptul că ambasada SUA şi cea a Marii Britanii îşi arătaseră interesul deosebit față de soarta lui Brucan. Totuşi, relativa imunitate de care se bucura nu l-a scutit de mânia lui Ceauşescu. S-a dat ordin ca Brucan să fie mutat din casa lui, care se afla într-un cartier exclusivist al Bucureştiului, în nişte camere din Dămăroaia, în vreme ce Mănescu a fost mutat într-o locuință de două camere cu podea de pământ în cartierul bucureştean Chitila, iar fiica lui, Alexandra, a fost trimisă la Piatra Neamț. Pîrvulescu a fost dus într-un sat de lângă Vaslui, iar Bârlădeanu, într-o casă din Vatra Luminoasă, un cartier al Bucureştiului.

Cât de în serios a luat Ceauşescu acea scrisoare a devenit evident la numai trei zile după ce conținutul ei a ajuns cunoscut în Vest. Într-o încercare de a minimaliza efectul critic al scrisorii adresate preşedintelui, Radio Bucureşti a dezvăluit, pe 14 martie 1989, că Mircea Răceanu, director adjunct în Ministerul Afacerilor Externe şi fiul adoptiv al lui Grigore Ion Răceanu, unul dintre semnatarii scrisorii, fusese arestat pe 31 ianuarie pentru „complot împreună cu elemente străine“ şi că avea să fie „judecat pentru spionaj în urma anchetei aflate în curs“. Momentul ales pentru anunțul referitor la punerea sub acuzare a lui Mircea Răceanu era, în mod evident, o încercare făcută de autorități de a lega scrisoarea de protest a celor şase de acuzațiile de trădare şi spionaj şi părea să prevestească un proces-spectacol pe modelul celor din perioada stalinistă. În formularea acuzațiilor împotriva lui Răceanu, un comunicat de presă oficial declara că Securitatea „a descoperit o gravă acțiune de trădare a intereselor țării şi ale poporului român, săvârşită de Răceanu Mircea, fost lucrător în diplomație, care s-a pus în slujba serviciului de spionaj al unei puteri străine“. Un editorial din ziarul partidului, *Scânteia*, din 17 martie, punea în evidență legătura dintre reformă şi trădare afirmând că încercările de a submina independența națională „au fost precedate de sloganuri perfide, înşelătoare care «invită» la liberalism, la anarhie, la nesupunere față de legi, preluate de unii din penibilă naivitate sau cu rea-credință de elemente trădătoare“.

Alături de dezvăluirile despre demolările de biserici în Bucureşti, înghițite de extinderea tot mai mare a ariei complexului prezidențial, planul de „sistematizare“ a determinat grupurile de activişti de mediu occidentali să inițieze acțiuni de protest atât naționale, cât şi internaționale.[6] Cea mai eficientă în a atrage atenția presei şi în a oferi sprijin moral poporului român a fost *Opération Villages Roumains*. Această mişcare îşi avea originile în Belgia, unde doi tineri artişti grafici, Paul Hermant şi Vincent Magos, au adunat la Bruxelles, pe 22 decembrie 1988, jurnalişti, fotografi, artişti, arhitecți, sindicalişti care împărtăşeau aceleaşi opinii şi, împreună cu Liga pentru Drepturile Omului, au inițiat o campanie de adoptare a satelor româneşti, lansată sub numele *Opération Villages Roumains*, la Bruxelles, pe 3 februarie 1989. Temându-se că indicațiile lui Ceauşescu vizau distrugerea a peste 8.000 de sate şi cunoscând secretul alegerii satelor ce urmau să fie distruse, participanții la campanie au propus adoptarea tuturor celor 13.000

de sate de către oraşe şi sate din întreaga Europă. Hermant şi Magos au contactat grupuri interesate din Franța, Elveția, Ungaria, Germania de Vest şi Marea Britanie cu intenția de a înființa câte un sediu al campaniei în fiecare dintre aceste țări, care să-şi coordoneze acțiunea de adoptare de sate cu centrul de la Bruxelles. Fiecare campanie națională trebuia să invite primarii şi consiliile săteşti să adopte un sat românesc selectat de Bruxelles, pentru a evita astfel adopțiile multiple; se recomanda adopția în locul înfrățirii deoarece satele româneşti nu aveau nici o libertate de a încheia vreun acord bilateral cu parteneri străini. Campania franceză a început pe 9 martie, cea elvețiană pe 16 martie, iar cea britanică pe 6 iunie. Preşedintele campaniei britanice era Sir Bernard Braine. Membrii subcomitetului erau Victoria Clark, Jessica Douglas-Home, Simon George, John Laughland, Charmian Marshall, Maria Nalder, Iolanda Strănescu, Malcolm Taylor, dr. Eugene Varallja, Mary Walsh şi subsemnatul.

Fiecărui oraş şi sat adoptator din Europa i s-a cerut ca locuitorii săi să le scrie atât primarilor din satele româneşti, cât şi preşedintelui Ceauşescu. În Marea Britanie, scrisoarea suna în felul următor:

Preşedintelui Ceauşescu,

Satul/oraşul/comuna... din Marea Britanie a decis să adopte unul din cele 13.000 de sate amenințate în prezent cu distrugerea de către programul dumneavoastră de „sistematizare“.

Îmi exprim prin prezenta îngrijorarea şi sprijinul atât pentru locuitorii, cât şi pentru mediul natural din [numele satului adoptat].

Mi-am asumat să fac tot ce îmi stă în putere pentru a contribui la salvarea lor.

Semnătura
Adresa

Zeci de mii de scrisori de acest fel au fost trimise din comunitățile europene către România, pe măsură ce numărul de sate adoptate creştea: la începutul lui mai 1989, 231 de comune din Belgia, 95 din Franța şi 42 din Elveția adoptaseră sate româneşti. Campania britanică începuse în iunie, cu sprijinul Alteței Sale Regale Prințul de Wales, care a cerut Civic Trust să pună camere la dispoziție campaniei în sediul său din Carlton Gardens şi care, până în septembrie, a sprijinit încheierea a cincizeci şi două de adopții. Într-o intervenție politică fără precedent pentru membrii familiei regale, prințul a condamnat programul de „sistematizare“ într-un discurs ținut pe 27 aprilie. Preluate în *The Times*, cuvintele lui nu făceau nici o concesie diplomației:

În această țară, suntem conştienți şi îndurerați de trauma provocată de dezrădăcinarea comunităților tradiționale din ordinele unor planificatori „binevoitori“ şi atotştiutori. De aceea, acest proces ar fi trebuit să ne facă mai sensibili la tristul spectacol al unei întregi societăți – nu doar al anumitor județe – care îşi pierde rădăcinile şi comunitățile străvechi, ceea ce se întâmplă azi într-un colț al Europei, în România. Acolo, preşedintele Ceauşescu a inițiat distrugerea la scară generală a patrimoniului uman şi cultural al țării sale. Ceea ce s-a întâmplat aici în anii ’60 nu e, desigur, comparabil cu politica zisă de „sistematizare“, care ținteşte să transforme mediul rural din România în peste 500 de comunități urbane desemnate

drept „complexe agro-industriale“ Obiectivul este transformarea identității națiunii, crearea unui om de tip nou, complet subordonat visurilor sale. Pentru a-l atinge, preşedintele Ceauşescu a pornit la distrugerea oraşelor şi satelor țării şi la înlocuirea lor cu blocuri de locuințe care sunt o repetiție a ingineriei sociale eşuate din anii ’60, amestecată cu o atmosferă din cartea 1984 a lui Orwell.

Imediat ce un sat din Vest adopta un sat românesc, ştirea era difuzată de secțiile româneşti ale BBC şi Radio Europa Liberă, iar vizitatorii care se întorceau din România povesteau că românii erau recunoscători pentru sprijinul primit din afară. În toamna lui 1989, copiii din Belgia au construit 250.000 de case din hârtie în chip de cadou simbolic pentru copiii din România şi le-au expus în satul Floreffe. Un an mai târziu, expoziția ocupa vastul parter al fostei „Case a Poporului“ a lui Ceauşescu.

Prin planurile lui de sistematizare, Ceauşescu a reuşit să introducă România în conştiința Europei, pentru a doua oară în cariera sa. Prima dată a fost cu ocazia denunțării, pe 21 august 1968, a invadării Cehoslovaciei de trupele Pactului de la Varşovia. Dar, dacă atunci câştigase admirația Europei şi a restului lumii pentru curajoasa sfidare a Uniunii Sovietice, faima lui era, în 1989, de altă natură. Ceauşescu a devenit căpcăunul Europei, iar România atrăgea atenția, şi nu în mod pozitiv. Presa internațională săpase în adâncimea caracterului represiv al regimului său, iar Ministerul de Externe român a primit instrucțiuni, în mai 1989, să contracareze campania *Opération Villages Roumains* pretinzând că politica de sistematizare avea să fie aplicată într-un ritm mai lent. În fapt, planul lui Ceauşescu continua să fie aplicat aşa cum era prevăzut. Pe 24 mai, în satele Otopeni, Dimieni şi Odăile au fost demolate o mulțime de case țărăneşti, iar molozul lor, încărcat în 200 de camioane, a fost depozitat în două gropi mari. Rămâne o întrebare deschisă dacă această campanie l-a determinat pe Ceauşescu să-şi tempereze politica de demolare a caselor în vara şi toamna lui 1989, aşa cum au susținut unii diplomați străini, dar cel puțin nu avem dovezi că aceasta a fost accelerată, aşa cum a fost cazul cu lucrările de finalizare a complexului prezidențial din centrul Bucureştiului. Însă ceea ce a reuşit în mod sigur această campanie a fost, aşa cum scria unul dintre participanții la ea, împrumutând un vers din Dylan Thomas, să le dea românilor sentimentul că satele lor nu vor „intra tăcute în neagra noapte“, uitate de restul Europei.[7]

Ceea ce nici unul dintre participanții la campanie nu putea să prevadă era că legăturile stabilite între comunitățile din Europa şi satele româneşti aveau să ofere cadrul perfect pentru trimiterea de ajutoare umanitare către destinații uşor de identificat, după înlăturarea lui Ceauşescu. Întreaga enormitate a guvernării dictatorului şi suferința pe care a produs-o au determinat comunitățile adoptatoare din Europa să trimită către satele româneşti pe care le adoptaseră alimente, haine, medicamente şi ajutoare de ordin practic. Spitalele şi casele de copii din zonele respective au atras în mod special atenția. Mii de cetățeni europeni obişnuiți au trecut granițele în convoi către satele pe care le adoptaseră, ducând ajutoare şi, după ce au evaluat nevoile comunității româneşti, au revenit.

Scandalul provocat de Ceauşescu l-a determinat pe John Simpson, corespondentul-şef de relații externe al televiziunii BBC, să îmi ceară în luna mai să vin la centrul lor de ştiri din West London ca să discutăm despre situația din România. John avea nevoie de

contacte în România pentru un documentar pe care intenționa să-l facă despre măsurile de austeritate ale lui Ceauşescu şi despre planul de sistematizare şi mi-a propus să-l însoțesc la Bucureşti. I-am mulțumit pentru invitație, dar i-am explicat că statutul meu de *persona non grata* mă împiedica să intru în țară. Mi-a acceptat propunerea de a vedea filmul înainte de a fi transmis şi aşa am şi făcut când s-a întors. El şi echipa lui fuseseră reținuți de Securitate în Cluj vreme de câteva ore, iar caseta le fusese „curățată“ înainte de a le fi înapoiată. Ceea ce nu ştia Securitatea era că BBC avea tehnologie care îi permitea să recupereze casetele „curățate“, astfel că am putut vedea conținutul şi am tradus interviurile cu români, care includeau şi remarci critice de la muncitori şi pensionari greu încercați, ce aşteptau la coadă în fața a două magazine alimentare din două oraşe ale Transilvaniei.

În iulie, Steve Crawshaw, editorul pentru Europa de Est al *The Independent*, mi-a cerut să dau un material informativ pentru o serie de articole despre România, pe care ziarul său intenționa să le publice. Textul meu a fost elaborat folosind mai multe surse, în principal scrierile lui Vlad Georgescu (1937–1988), care, înainte de moartea sa prematură, îmi împărtăşise gândurile lui despre aberațiile lui Ceauşescu.[8] Includ textul aici, deoarece nu a mai fost publicat până acum:

> Acum, când Nicolae Ceauşescu intră în cel de-al 25-lea an al puterii sale ca stăpân al destinelor României, țara lui a devenit o paria în comunitatea internațională. Când a fost ales în funcția de prim-secretar al Partidului Comunist Român, în 1965, la vârsta de patruzeci şi şase de ani, se afla într-un contrast frapant cu bătrânul şi conservatorul Leonid Brejnev. Refuzul lui Ceauşescu de a accepta dictatul sovietic în chestiuni economice şi de politică externă a făcut ca, în scurtă vreme, să ajungă să fie curtat de Occident, care îl vedea ca pe o oază de independență în conformismul blocului estic. Venirea la putere a unui Gorbaciov tânăr şi reformist oferă acum o imagine contrastantă în oglindă; acum bătrânul Ceauşescu are de suferit în urma comparației. Mai mult, eşecul liderului român de a-şi adapta politicile economice la realitățile piețelor mondiale l-a condus, în anii 1980, înapoi spre dependența de Uniunea Sovietică, de care încercase să scape cu douăzeci de ani mai înainte.
>
> Există deci o tuşă de absurd în realizările lui Ceauşescu şi aceasta explică, probabil, de ce genul literar cel mai popular în ultimii ani în România este literatura absurdului. Într-o țară care produce petrol, dar raționalizează benzina, produce maşini, dar restricționează folosirea lor în zilele de duminică, construieşte noi locuințe, dar nu e în stare să le încălzească şi anunță recolte record la grâu, dar raționalizează pâinea, acest lucru nu e deloc surprinzător. Dar e corect să atribuim această situație doar aberațiilor unui nebun? A proceda astfel ar însemna să nu înțelegem natura puterii lui Ceauşescu şi a succesului său în a domina politica românească din ultimul sfert de secol, precum şi să-i subestimăm capacitatea de a supraviețui presiunilor de schimbare din multe dintre statele vecine din Estul Europei. Cum ar trebui, aşadar, să evaluăm, jubileul de argint al lui Ceauşescu? În termeni politici, aceşti douăzeci şi cinci de ani au fost, pe plan intern, un succes personal absolut pentru liderul român. După Todor Jivkov în Bulgaria, el este liderul comunist cu cea mai lungă perioadă petrecută la putere din Europa de Est. Nu doar că a rămas la putere, dar şi-a întărit tot mai mult poziția de-a lungul anilor, numindu-şi membri de familie în posturi-cheie, făcând rotația cadrelor partidului şi schimbând frecvent miniştrii. Această practică are dublul avantaj că împiedică vreun eventual rival să-şi creeze o bază de putere şi că face respectivele personaje dependente de bunăvoința

preşedintelui. Ca şef al partidului, şef al statului şi comandant suprem al forţelor armate, a concentrat puterea necesară pentru a se asigura că nu putea fi deviat de la cursul pe care l-a stabilit pentru ţara lui şi că politicile sale vor fi urmate întocmai. Absenţa unei opoziţii eficiente le-a permis sicofanţilor lui Ceauşescu să-l prezinte drept invincibil şi infailibil, trăsăturile obişnuite ale dezgustătorului cult al personalităţii, ce a devalorizat până şi trăsăturile ideologice ale marxism-leninismului, aplicat consecvent de Ceauşescu. Aici ajungem la o altă trăsătură a regimului Ceauşescu: determinarea şi consecvenţa sa. Intenţionând să transforme România într-un „stat industrial dezvoltat“ până în anul 2000, Ceauşescu a dat dovadă de o fermitate neclintită şi de un refuz încăpăţânat de a face compromisuri. Un exemplu al hotărârii sale este succesul înregistrat în a dovedi că declaraţia din decembrie 1982, potrivit căreia România îşi va plăti datoria de 10, 2 miliarde de dolari până în 1990, nu a fost doar o vorbă în vânt (e adevărat că anunţul lui din aprilie acest an, potrivit căruia România şi-a plătit datoria externă, a fost prematur, dar cu numai 1 miliard de dolari datorie netă restantă, discuţia e pur teoretică). Faimosul său plan de „sistematizare“ trebuie văzut şi el prin prisma hotărârii de a-şi transforma ţara într-un stat industrial modern.

Reorganizarea rurală din România sau planul de „sistematizare“ poate fi înţeles complet doar în contextul poziţionării politice a ţării ca stat socialist şi al situaţiei sale economice de ţară în curs de dezvoltare. Asemeni altor ţări în curs de dezvoltare, România trebuie să-şi folosească propriile resurse interne pentru a acumula bogăţie, în acest caz prin folosirea forţei de muncă a populaţiei, majoritatea acesteia fiind, până în urmă cu un deceniu, angajată în agricultură, şi prin exportul de produse agricole sau care aparţin industriilor nou create. O trăsătură a obiectivelor acestor ţări în curs de dezvoltare e reprezentată de amploarea lor şi de rapiditatea cu care se încearcă să fie atinse. Adeseori, aceste obiective includ o rată rapidă de creştere economică, modernizarea condiţiilor de viaţă ale populaţiei prin construirea de infrastructuri pentru apa curentă şi pentru electrificare, asigurarea de facilităţi medicale şi educaţionale îmbunătăţite. Implementarea acestor politici în anii ’60 includea reorganizarea rurală şi o reducere corespunzătoare a numărului de sate în, spre exemplu, Ungaria şi Uniunea Sovietică. Originalitatea variantei româneşti constă în gradul de coerciţie folosit pentru aplicarea ei.

În cazul României, interacţiunea şi interdependenţa dintre realitatea politică şi activitatea economică se reflectă cel mai bine în planurile de dezvoltare, care sunt controlate exclusiv de partid. Deoarece partidul a ajuns să fie supus tot mai mult voinţei unui singur om, la fel şi planificarea a devenit autoritară, specifică unei societăţi totalitare. Impunerea autorităţii liderului partidului a redus participarea la procesul de luare a deciziilor, în general, şi participarea cetăţenilor la sistematizare, în particular, la un exerciţiu de faţadă. Refuzul consultărilor şi al dialogului loveşte direct în miezul alegaţiilor conducerii referitoare la existenţa unei „democraţii socialiste“ şi la rolul poporului în procesul de luare a deciziilor. De aceea, planul de sistematizare nu ar trebui privit doar ca o chestiune de mediu, aceea a reducerii numărului de 13.000 de sate româneşti la jumătate; el face parte şi din cruciada de inginerie socială a lui Ceauşescu, de creare a „omului nou“, unul mai bine dotat pentru a-şi împlini potenţialul într-un mediu „modern“, adică urban. Scopul particular al planificării dezvoltării economice, aşa cum o face Ceauşescu, naşte îngrijorare; metodele folosite pentru a-l realiza sunt extrem de grăitoare în privinţa atitudinii lui Ceauşescu faţă de poporul său.

Până azi, sistematizarea a dus la demolarea, în unele cazuri doar cu o notificare prealabilă de 48 de ore, a câteva sate exclusiv româneşti, aflate în sudul ţării, în jurul Bucureştiului. Distrugând casele sătenilor şi loturile lor de pământ, care reprezentau

principala sursă privată de hrană pentru locuitorii de la oraş, Ceauşescu i-a transformat pe ţărani din producători în consumatori, făcându-i dependenţi de un regim care, în anii din urmă, s-a dovedit incapabil să satisfacă până şi principiul de bază al lui Marx, acela de a asigura raţia zilnică de pâine pentru toţi cetăţenii săi. Prin această negare a demnităţii umane a atras preşedintele Ceauşescu atenţia lumii faţă de politica sa de sistematizare, iar din acest punct de vedere şi-a atins impresionantul obiectiv personal.

Au dispărut imaginea sa din Vest de spin în coasta Uniunii Sovietice şi cea de „unul dintre comuniştii buni ai Europei“, aşa cum îl prezenta vicepreşedintele Bush după vizita în România, în septembrie 1983. În politica externă, poziţiile româneşti şi sovietice sunt acum adeseori identice. Această convergenţă a rolurilor este, totuşi, rezultatul schimbării politicii sovietice sub Gorbaciov, iar nu al unei mişcări făcute de Ceauşescu, care a pledat pentru retragerea sovietică din Afganistan, îndepărtarea armelor nucleare cu rază scurtă de acţiune din Europa şi reducerea arsenalului nuclear cu mult înainte ca aceste propuneri să fie îmbrăţişate de liderul sovietic. De aceea, utilitatea lui Ceauşescu ca element de legătură între Est şi Vest a dispărut, iar interesul Vestului pentru el se concentrează acum asupra politicilor sale interne. Deteriorarea rapidă a prestigiului lui pe scena internaţională a determinat, în mod compensatoriu, o intensificare a cultului personalităţii sale în România. Discursurile recente ale delegaţilor în Marea Adunare Naţională (Parlamentul) au constat doar în ode şi laude la adresa preşedintelui şi, încă şi mai semnificativ, la adresa soţiei sale, Elena, întrerupte de scandări rituale ale numelor lor.

Din evenimentele recente, e limpede că doamna Ceauşescu face mari eforturi pentru a-şi asigura succesiunea la conducere după soţul ei. Vicepreşedintă în toate, chiar dacă nu exista această funcţie (poziţia ei include statutul de membru al Biroului Politic, prim-viceprim-ministru, preşedinte al Consiliului Naţional al Ştiinţei şi Tehnologiei), ea a ţinut anul trecut, în locul soţului ei, discursul de 23 august, ziua naţională a României, iar extinderea şi natura recentului cult al personalităţii sale şi adularea sa în presa românească, pe 7 ianuarie, cu ocazia aniversării a 70 de ani, arată că mandatul puterilor sale a fost consolidat în mod deliberat. Presupusa stare proastă a sănătăţii preşedintelui a dat un impuls suplimentar acestei evoluţii.

Un exemplu de cum dorinţa de a protesta a fost învinsă de frică transpare dintr-un mesaj pe care mi l-a trimis poetul Marin Sorescu din Bucureşti, datat 26 octombrie 1989. Intitulat „Eminescu: motive de îngrijorare pentru autorităţile române“, acesta afirmă:

> Ele [autorităţile] nu au permis nici unui scriitor român să ia parte la conferinţa organizată de Enciclopedia italiană de la Roma, la începutul lui octombrie, pentru a marca comemorarea a o sută de ani de la moartea poetului. Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi Marin Sorescu nu au primit viza românească de ieşire din ţară. Dacă spiritul lui Eminescu ar fi avut nevoie de o astfel de viză, în mod sigur nu ar fi primit-o nici el. Poetului Marin Sorescu i s-a refuzat şi viza pentru a participa la conferinţa scriitorilor din Canada (în acelaşi moment în care România semna un acord comercial cu Canada, pe care o asigura că România va respecta drepturile omului). În ţara noastră, viaţa a fost redusă la nivelul umilinţelor şi al lipsurilor alimentare şi a devenit încă şi mai greu de suportat.

Când i s-a cerut să-şi confirme dorinţa de a publica acest mesaj, Sorescu s-a răzgândit. Dezaprobarea reformelor lui Gorbaciov de către Ceauşescu s-a făcut simţită în discursul

lui în fața Congresului al XIV-lea al PCR, din 20 noiembrie 1989. El susținea că, în procesul de reformare, s-au făcut concesii „dușmanului de clasă internațional“ (capitalismului – *nota mea*), ceea ce ar fi dus la „dez-ideologizarea“ relațiilor internaționale şi la apariția unui nou „imperialism internațional“. Aceste concesii erau similare cu acelea pe care Uniunea Sovietică le făcuse Germaniei prin Pactul Ribbentrop–Molotov din august 1939, la care Ceauşescu făcea aluzie fără a-l menționa direct:

Este necesar să nu se uite nici un moment învățămintele istoriei, faptul că politica de concesii făcute Germaniei naziste, lipsa de unitate a forțelor antifasciste, progresiste, democratice, a popoarelor din Europa au încurajat, de fapt, Germania hitleristă să dezlănțuie cel de-al Doilea Război Mondial... nu trebuie uitat nici un moment că acordul dintre Germania hitleristă şi Uniunea Sovietică nu a înlăturat pericolul de război. Apare deci necesar să se treacă la tratative între statele interesate în vederea încheierii tratatelor de pace şi lichidării cu desăvârşire a urmărilor celui de-al Doilea Război Mondial. România consideră deci că trebuie luate măsurile necesare pentru soluționarea tuturor acestor probleme care încă există. În primul rând, este necesar să se adopte o poziție clară şi fără echivoc de condamnare şi anulare a tuturor acordurilor cu Germania hitleristă, trăgându-se concluziile practice pentru anularea consecințelor tuturor acestor pacte şi dictate.[9]

Solicitând anularea efectelor respectivelor pacte, Ceauşescu cerea, de fapt, reîntoarcerea Basarabiei la România. Reacția Uniunii Sovietice a fost, cu cuvintele comentatorului TASS, aceea că „nici un politician serios şi responsabil“ nu putea ridica problema granițelor postbelice, „inclusiv a graniței sovietice cu România“.[10]

Totuşi, în spatele evidentei încercări a lui Ceauşescu de a face o dată în plus apel la sentimentul naționalist românesc se ascundea teama față de o posibilă intervenție sovietică în treburile interne ale României. Într-un discurs ținut la întâlnirea cu delegațiile din America de Nord şi America de Sud, Ceauşescu se referea la Pactul Ribbentrop–Molotov spunându-i pe nume şi îşi exprima temerea că o nouă înțelegere între Statele Unite şi Uniunea Sovietică ar putea fi „în detrimentul altor popoare“. Apropiatul summit de la Malta dintre preşedintele Bush şi secretarul general Gorbaciov era, de aceea, văzut de Ceauşescu drept un al doilea pact Ribbentrop–Molotov de pe urma căruia România ar fi putut avea din nou de suferit, căci, în viziunea lui egocentrică asupra relațiilor internaționale, cele două superputeri nu aveau nimic mai bun de făcut decât să pună la cale înlăturarea sa. Aşa cum conchidea Michael Shafir, remarcile lui Ceauşescu se doreau o avertizare pentru Gorbaciov ca să nu intervină în România şi au fost întărite, cu doar câteva zile mai înainte, prin ridicarea interdicției de a difuza în România ştiri despre mişcarea naționalistă în creştere în Republica Sovietică Socialistă Moldova.[11]

Ca urmare a căderii regimurilor comuniste din Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia, a căderii Zidului Berlinului şi retragerii liderului bulgar Todor Jivkov, soarta lui Ceauşescu era pecetluită, însă el a rămas orb la acest mesaj. Era atât de în contratimp cu schimbările rapide din Europa Centrală, încât credea că este posibilă o răsturnare a „Revoluției de catifea“ care avusese loc. Însă orice intervenție militară din partea Uniunii Sovietice era exclusă. Atât refuzul lui Gorbaciov de a folosi forța pentru menținerea la putere a

regimurilor comuniste, exprimat în fața lui Erich Honecker, liderul Germaniei de Est, în octombrie 1989, cât şi summitul de la Malta din 2–3 decembrie arătaseră că doctrina Brejnev luase sfârşit. Însă Ceauşescu părea încrezător că va putea contracara tendința spre revoluție şi că va rămâne la putere.[12]

REVOLUȚIA

Puternicul sentiment anti-Ceauşescu a explodat într-un protest deschis al maselor în Timişoara, pe 16 decembrie. Revoluția română începuse. Pentru mine, a fost şi revoluția mea personală. Mi-a adus – ca să folosesc expresia lui Andy Warhol – „cele cincisprezece minute de celebritate“, căci m-a catapultat, pe mine şi studiile româneşti de la Şcoala de Studii Slavone şi Est-Europene a Universității din Londra, în atenția publică. În aceeaşi seară, pe când mă uitam la ştirile date de televiziuni pe acest subiect, a sunat telefonul. Era John Simpson. Aş fi vrut oare să vin chiar atunci în sediul televiziunii şi să vorbesc despre evenimentele din România? I-am răspuns că da, fireşte, şi a trimis o maşină să mă ia. L-am pus pe John la curent cu încercarea lui Ceauşescu de a-şi securiza regimul prin intensificarea apelurilor la unitate națională şi la puneri în scenă ale „sprijinului“ pentru politicile sale, culminând cu discursul pe care îl ținuse la Congresul al XIV-lea al Partidului, pe 20 noiembrie 1989 şi pentru care fusese ovaționat în picioare de nu mai puțin de treizeci de ori.

Pe 20 decembrie, după discursul televizat al lui Ceauşescu către popor, care a fost monitorizat de BBC, John m-a pus în dificultate întrebându-mă: „Ei bine, Dennis, este acesta sfârşitul lui Ceauşescu, sau nu?“ Până la momentul Timişoara, fusesem convins că Ceauşescu va reuşi să evite trendul schimbării din Europa Centrală, dar apariția lui la televizor, flancat de soția sa în vârstă, cu fața împietrită, şi de un membru al Biroului Politic aproape fosilizat mi-a dat convingerea că acel moment marca începutul sfârşitului pentru regimul său şi am răspuns: „Da“. „Foarte bine, atunci voi fi cu ochii pe România, dar am nevoie de tine să-mi serveşti drept «ancoră» aici, la birou, când voi fi plecat“, a venit răspunsul. Aşa a început o săptămână de muncă aproape neîntreruptă în sediul televiziunii BBC din West London – nu m-am întors acasă două nopți şi am dormit în biroul de la BBC. La Londra, am avut acces la relatările principalelor agenții internaționale de ştiri pe măsură ce veneau pe telex, precum şi la „fluxurile“ a treizeci şi şase de echipe TV împrăştiate în jurul României, printre care se aflau cele din URSS, Libia, Franța, Germania de Vest, Ungaria şi Marea Britanie. Am fost astfel martorul adunărilor convocate pe 22 decembrie în piețele centrale ale principalelor oraşe ale României – Bucureşti, Timişoara, Piteşti, Cluj-Napoca, Oradea, Arad, Bacău, Suceava –, în mod evident pentru a-şi arăta sprijinul față de Ceauşescu.

Pe 26 decembrie, John, care intrase în România cu o echipă de filmare prin Iugoslavia, căci aeroportul Otopeni fusese închis după un serios incident cu împuşcături, m-a sunat din Bucureşti invitându-mă să mă alătur lui împreună cu o a doua echipă, plecând de la premisa că, odată cu executarea lui Ceauşescu, care avusese loc în urmă cu o zi, interdicția pentru mine de a intra în țară nu mai era valabilă. Pe 29 decembrie, am zburat la Varşovia cu doi angajați ai BBC, cameraman şi reporter şi, după patru ore de

aşteptare, am prins un zbor al Balkan Airlines către Sofia.[1] La sosire, am dormit pe apucate vreo patru ore pe podeaua aeroportului bulgar, până când am obținut maşinile cu care să ne deplasăm spre Bucureşti. Maşinile erau două Mercedesuri albastru-închis închiriate de la Hertz şi un jeep negru, toate trei conduse de bulgari, fiecare dintre ei fiind însoțit de ceea ce am presupus că era un ofițer de pază. Am înaintat cu precauție prin zăpada adâncă, către Dunăre şi către Ruse, unde, pe jumătate adormiți după noaptea de nesomn dinainte, am hotărât să ne odihnim înainte de a trece în România. La cina de la hotel ne-am întâlnit cu un cuplu de reporteri britanici care tocmai ieşiseră din România şi se îndreptau către Marea Britanie. În starea de epuizare în care mă aflam, poveştile lor detaliate despre împuşcăturile din România nu m-au emoționat în mod deosebit, dar ele au avut impact destul de mare asupra celor doi producători de ştiri – care veniseră în mod clar pregătiți să îşi semnaleze apartenența –, încât i-a făcut să despacheteze două steaguri Union Jack mari şi să le întindă pe capotele celor două Mercedesuri.

În zorii zilei următoare, 31 decembrie, ne-am continuat drumul, în convoiul de trei vehicule, peste podul de la Dunăre, trecând granița românească pe la Giurgiu. Fiind unicul vorbitor de română din grupul nostru, am făcut pe purtătorul de cuvânt explicându-i ofițerului de la paşapoarte că mergeam să ne întâlnim cu o altă echipă a BBC la Bucureşti şi, fără multă zarvă, contra a patruzeci de dolari fiecare, ne-a pus ştampila pe paşapoarte, ne-a urat drum bun şi ne-a avertizat că fuseseră împuşcături sporadice în unele sate de pe drumul spre Bucureşti. De fapt, în fiecare sat prin care am trecut de-a lungul celor şaizeci de kilometri ai călătoriei, locuitorii, bărbați, femei şi copii, ne aplaudau şi ne arătau semnul „V“ de la victorie, în chip de recunoaştere, probabil, atât a steagului nostru, cât şi a propriei lor victorii împotriva opresiunii. Am ajuns în Bucureşti pe la prânz şi ne-am alăturat lui John Simpson la hotelul Intercontinental. Două dintre ferestrele din camera mea, la etajul al unsprezecelea, care fusese folosit de un lunetist al Securității, aveau găuri de gloanțe. John m-a sfătuit să nu stau în fața ferestrelor, să trag draperiile noaptea şi să folosesc numai veiozele, fiindcă lunetiştii erau încă activi.[2]

Frica de lunetişti îi ținea pe bucureşteni departe de străzi pe timpul nopții, situație de care am devenit foarte conştient chiar din acea seară, când John m-a rugat să-l însoțesc în maşină spre cartierul Antiaeriană, în sudul Bucureştiului, ca să-i ia un interviu văduvei unui tânăr care fusese împuşcat mortal în seara de 22 decembrie în timpul protestelor anti-Ceauşescu. Am auzit împuşcături răzlețe în timp ce maşina, condusă de cameramanul Rory Peck, înainta încet prin stratul de zăpadă gros de câțiva centimetri. La un moment dat, cauciucurile şi-au pierdut aderența şi am rămas blocați, un vehicul solitar sub lumina unui unic bec stradal, la poalele Casei Republicii, palatul gigantic al lui Ceauşescu, doar pe jumătate terminat, cea mai mare clădire din Europa, scufundată în beznă. Când s-au auzit din nou împuşcături, mai aproape, John s-a întors către mine, care stăteam pe locul din spate lângă producătoarea noastră, Wendy, originară din Țara Galilor, şi mi-a zis: „Dennis, tu eşti singurul de care ne putem lipsi, te rog să cobori şi să împingi maşina“. Apoi a râs, a coborât din maşină împreună cu mine şi ne-am apucat să împingem maşina din spate cât de tare puteam. Spre uşurarea noastră, roțile s-au pus în mişcare imediat şi ne-am reluat locurile în maşină. Dar nu a fost ultimul obstacol de care ne-am ciocnit. Fără a avea o hartă a străzilor şi mergând practic pe întuneric – rezultatul măsurilor lui

Ceauşescu de economisire a curentului electric – nu am reuşit să localizăm adresa văduvei care, aşa cum ştiam, se afla în apropierea unei unităţi militare. Dorind să cer indicaţii, am coborât geamul maşinii şi am strigat către o femeie care înainta anevoios prin zăpadă cărând două sacoşe grele. Când i-am cerut ajutorul, ea şi-a aruncat sacoşele şi a început să strige: „Securitatea, Securitatea!“ Imediat, oamenii au ieşit în fugă din case şi ne-au înconjurat maşina. Am coborât şi le-am arătat paşaportul, sperând că femeia îşi va da seama, după accentul şi fizionomia mea, că nu eram român, dar, cuprinsă de isterie, ea a strigat: „Vă ştim noi pe voi, ăştia de la Securitate!“ şi, arătând către Mercedes (care nu mai avea steagul Union Jack pe el): „Folosiţi maşini închise la culoare, cu numere speciale (aveam numere bulgăreşti) şi aveţi identităţi false“. I-am cerut atunci blondei Wendy să coboare din maşină şi i-am spus cu calm femeii: „Uitaţi, chiar credeaţi că această femeie lucrează la Securitate, nu, e de la BBC, toţi suntem de la BBC“. În primul rând al mulţimii se afla un bărbat mai în vârstă, care urmărise cu interes dialogul nostru. A ieşit în faţă, şi-a pus mâna pe braţul femeii pentru a o calma şi apoi, zâmbind, mi-a spus: „Eu vă cred, dar trebuie să înţelegeţi că dorinţa noastră de a scăpa de Ceauşescu i-a făcut pe mulţi să devină paranoici. Cu ce vă pot ajuta?“ Am tradus ce spusese pentru echipa noastră. Încrederea lui în noi i-a mulţumit pe cei din mulţime, care s-au împrăştiat repede. De fapt, se nimerise să fim la doar o stradă depărtare de casa văduvei. O chema Paraschiva Cornilescu. Bărbatul în vârstă o cunoştea şi a mers pe lângă maşină până am ajuns la ea. Prezenţa lui a părut să-i dea încredere văduvei, care, ţinând de mână un copil mic, ne-a invitat în casă. După interviu, John i-a dat discret un fişic de bancnote şi ne-am întors la maşină, apoi la hotel.[3]

De la hotel, am mers pe o distanţă scurtă, prin întuneric, ca să-i anunţ pe socrii mei că eram în Bucureşti. Credeam că le voi face o surpriză, dar, ajuns la intrarea în blocul lor, am găsit-o încuiată. Din fericire, era un post de poliţie în vecinătatea clădirii şi am intrat acolo. Ofiţerul de la ghişeu a fost intrigat de solicitarea mea de a-mi suna socrii. I-am dat numărul lor de telefon şi a vorbit cu soacra mea. „Aici poliţia. Aveţi un ginere englez?... Atunci descuiaţi uşa de la bloc ca să intre.“ Încântată să mă vadă, soacra mea a recunoscut, în faţa unei sticle de vin destupată imediat de socrul meu, că i se oprise inima când a sunat-o de la poliţie, de teamă că aş fi putut fi victima vreunei împuşcături de stradă. Le-am povestit aventura mea din momentul plecării de la Londra, în urmă cu câteva zile, şi până atunci.[4]

Am povestit incidentul din dorinţa de a da o idee despre atmosfera care domnea în Bucureşti imediat după înlăturarea lui Ceauşescu. Paranoia, neîncredere, nesiguranţă în privinţa viitorului, multe arme puse în circulaţie, unele dintre ele în mâinile unor tineri stăpâniţi de machism, care nu aveau habar cum să folosească o puşcă sau o armă automată. Am fost martorul unui schimb de focuri cu lunetiştii, cu împuşcături pe deasupra capetelor civililor, lăsându-i pe aceştia în prima linie a focului tras dinspre adversar. Lipsa de cunoaştere a instrucţiei de bază a dus la multe cazuri tragice în Bucureşti. Pericolul reprezentat de lunetişti m-a afectat şi pe mine. În seara de 7 ianuarie 1990, mergeam pe o stradă lugubră din centrul oraşului pentru a vizita un prieten de familie, când am auzit deodată o pocnitură şi un şuierat care veneau de pe un zid de vizavi de casa pe lângă care treceam. Pe asfalt, chiar în faţa mea, am văzut capul unui glonţ. Când m-am aplecat să-l examinez, un poliţist, cu puşca în mână, a apărut în fugă din

întuneric şi a strigat la mine să plec din lumină. Am abandonat glonțul, m-am ascuns în umbra unei maşini şi m-am ghemuit la adăpostul ei. După câteva minute, poliţistul, care se adăpostise după o altă maşină, s-a strecurat până la glonț, l-a luat şi mi l-a dat. Era cald încă.[5] Mi-a spus: „Ai fost la un metru de moarte. E un lunetist în blocul de vizavi şi încercăm să-l scoatem de-acolo“. M-a întrebat ce făceam pe stradă la ora aia şi i-am spus că mergeam în vizită la un prieten. M-a întrebat cum se numea prietenul şi la ce număr stătea şi, din accentul meu, a înțeles că nu eram român. Când i-am spus că sunt britanic, şi-a făcut semnul crucii şi a exclamat: „Dumnezeu te-a apărat în seara asta“. Din fericire, eram la doar câțiva paşi de destinație. M-a însoțit până la poartă, apoi a dispărut în întuneric. I-am strigat din urmă că-i mulțumesc.

Omniprezența lunetiştilor în Bucureşti a generat o serie de zvonuri despre ce urmăreau ei şi de cine ascultau. Fabricile de zvonuri fuseseră, într-adevăr, singura instituție care, alături de Securitate, funcționase în timpul regimului Ceauşescu. Pe stradă şi în presă, lunetiştii erau numiți generic „terorişti“. Unii români îi considerau securişti, membri ai Securității, în vreme ce comentatorii informați îi descriau mai degrabă ca fiind membri rebeli ai USLA (Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă), unitatea antiteroristă a Securității, care, până la executarea lui Ceauşescu în ziua de Crăciun, luptase pentru reinstaurarea puterii dictatorului, dar care, după moartea acestuia, dispăruse treptat în umbră. Echipa de doi sau trei oameni care a năvălit în reşedința ambasadorului britanic, aflată vizavi de studiourile Televiziunii Române din strada Emil Pangratti, în seara de 22 decembrie, şi a instalat o mitralieră pe acoperiş corespundea descrierii de mai sus. Au mitraliat studiourile mai bine de o oră până când tirul unui tanc a redus clădirea la o carcasă arsă.[6] Mitraliorii nu au fost prinşi niciodată.

Incidentul face parte din aceeaşi categorie cu cel care a izbucnit în piața din fața Comitetului Central în seara de 22 decembrie, chiar când mulțimea asculta discursurile unor vorbitori ce condamnau regimul Ceauşescu. Nu se ştie nici acum cine a inițiat atacul care a lăsat clădirea ciupită de găuri de glonț şi a provocat incendiul clădirii Bibliotecii Centrale Universitare, aflată în vecinătate. Au murit câțiva oameni, iar unii au spus că a fost o „diversiune“ înscenată cu scopul de a da credibilitate existenței unor forțe „contrarevoluționare“ care încercau să-l readucă pe dictator la putere şi astfel să dea legitimitate creării Frontului Salvării Naționale, proclamat cu numai câteva ore mai înainte de Ion Iliescu. Această opinie se potrivea foarte bine cu ideea că revolta populară, începută la Timişoara, fusese confiscată de cel de-al doilea eşalon comunist, condus de Iliescu, şi transformată într-o „revoluție“.

Alții au mers mai departe şi au susținut că evenimentele de la Timişoara au reprezentat prima etapă a unei conspirații a comuniştilor anti-ceauşişti, condusă de Iliescu, care voiau să-l răstoarne pe Ceauşescu, dar să mențină comunismul sau chiar partidul la putere. Mulți români au simțit că au fost păcăliți şi că sacrificiul făcut în decembrie 1989 nu a avut nici un rezultat. Opinia lor poate fi rezumată în verdictul că, deşi Partidul Comunist a fost declarat mort în ianuarie 1990, nimeni nu i-a emis un certificat de deces. Ei arătau cu degetul către prezența general-locotenentului Victor Stănculescu, prim adjunct al ministrului Apărării în vremea lui Ceauşescu, în guvernul provizoriu al Frontului Salvării Naționale. Stănculescu, care avusese, aşa cum s-a văzut ulterior, un rol

important în reprimarea armată a demonstrațiilor de la Timişoara, din 17 şi 18 decembrie, a fost numit ministru al Economiei Naționale pe 28 decembrie 1989 şi a rămas în această funcție până pe 16 februarie 1990, când a devenit ministru al Apărării.[7] Prezența mea în Bucureşti împreună cu echipa BBC mi-a lăsat şi alte amintiri din perioada imediat următoare revoluției, una dintre acestea având legătură cu Stănculescu.

Pe 4 ianuarie eram împreună cu actorul Ion Caramitru, care, alături de poetul Mircea Dinescu, fusese una dintre primele personalități ce au apărut la Televiziunea Română după fuga lui Ceauşescu din Bucureşti şi au lansat un apel emoționant cerând sprijin pentru revoluție. Caramitru îmi era prieten vechi şi, aflând despre prezența mea în Bucureşti cu BBC, m-a invitat la sediul guvernului provizoriu al Frontului Salvării Naționale de la Palatul Victoria, în centrul Bucureştiului, unde i se dăduse un birou. Mi-a oferit un post de şef al serviciului cultural în județul Bacău, spunând că voia să-i înlocuiască pe toți cei care îi cântaseră în strună lui Ceauşescu în domeniul culturii. Când l-am întrebat ce era aşa de special la Bacău, mi-a replicat că asta îi venise pe buze, dar că puteam să aleg alt județ, dacă voiam. I-am mulțumit călduros pentru onoare, dar am refuzat motivând că românii din zonă ar fi acceptat cu greu un străin în poziția de director pe probleme culturale. În timp ce vorbeam a sunat telefonul şi Caramitru a răspuns. La celălalt capăt al firului era Stănculescu, care l-a rugat pe Caramitru să mă dea la telefon. Stănculescu m-a invitat să-l vizitez şi mi-a dat adresa. Nu avea maşină care să mă transporte şi l-a rugat pe Caramitru să-mi dea una din garajul guvernului de la Palatul Victoria. Am acceptat să mă duc şi am urcat într-un jeep care mă aştepta la intrare. Şoferul mi-a cerut să-i spun pe unde s-o ia către biroul lui Stănculescu. Mi-a spus că fusese adus din provincie, împreună cu alți şoferi, fiindcă noul guvern nu avea încredere în şoferii Partidului Comunist şi îi concediase, de aceea nu cunoştea prea bine Bucureştiul. Din fericire, ştiam cum să ajungem la biroul lui Stănculescu.

Când am ajuns, am fost escortat de doi civili înarmați la etajul patru al clădirii pe de Calea Victoriei, vizavi de Palatul Ştirbei şi am fost introdus în biroul lui Stănculescu. Şi el era îmbrăcat în haine civile. Mi-a explicat că voia să transmită un mesaj urgent către guvernul britanic, dar, pentru că ambasadorul nu era de găsit, nu ştia pe cine să contacteze la Bucureşti. I se spusese că eram în capitală cu echipa BBC şi mi-a cerut să transmit eu mesajul. Era o solicitare de medicamente, hrană şi asistență pentru a restaura capacitarea energetică a țării. I-am spus lui John Simpson despre mesaj. El l-a transmis prin sateliții BBC la Londra. L-am informat pe Stănculescu că ştiam că cel puțin doi diplomați britanici rămăseseră la datorie în ambasadă şi i-am spus că ar fi bine să-i contactăm şi pe ei. A fost de acord şi am plecat spre ambasadă. Acolo, i-am arătat paşaportul soldatului român de la intrare şi am fost lăsat să intru. În curte l-am întâlnit pe ataşatul militar, locotenent-colonelul Bill Chesshyre, căruia i-am transmis mesajul lui Stănculescu. Colonelul Chesshyre mi-a mulțumit pentru osteneala de a lua legătura cu el şi, câteva luni mai târziu, David Mellor, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe britanic, mi-a mulțumit personal pentru acel gest.

În ziua dinaintea întâlnirii mele cu generalul Stănculescu, am avut ocazia să fiu de față la un interviu pe care John Simpson îl stabilise cu maiorul Vasile Maluțan, pilotul de elicopter care îi luase pe Ceauşeşti de pe acoperişul Comitetului Central pe 22 decembrie.

Erau însoțiți de doi dintre adepții lor cei mai apropiați, membrii Biroului Executiv, Manea Mănescu şi Emil Bobu, precum şi de două gărzi de corp, maiorul Florian Raţ şi căpitanul Marian Constantin Rusu. Ceauşescu i-a ordonat pilotului elicopterului să oprească la Snagov, la 20 de km nord de Bucureşti, unde avea o reşedință de vacanță şi de unde el şi soția lui şi-au luat o valiză cu haine. Mănescu şi Bobu au rămas acolo, iar elicopterul a decolat cu cei doi Ceauşeşti şi cu gărzile de corp, mai întâi, aşa cum susținea Maluțan, în direcția hangarului de elicoptere de la Otopeni, iar apoi, potrivit cererii lui Ceauşescu, la baza de paraşutişti de la Boteni, dar comandantul de acolo i-a spus lui Maluțan că nu putea ateriza. A primit ordin să-i spună lui Ceauşescu că nu mai avea combustibil şi că se temea să nu fie reperat de radar, aşa că Ceauşescu i-a ordonat să aterizeze pe un drum național lângă Titu, în apropiere de localitatea Serdanu, la vreo 35 km sud de Târgovişte.[8] Rusu, una dintre gărzile de corp, a luat o maşină a unui şef din silvicultură şi s-a întors la Bucureşti, iar celălalt a oprit o Dacia roşie, condusă de un doctor pe nume Nicolae Decă, care i-a dus pe el şi pe Ceauşeşti până în satul Văcăreşti, chiar la intrarea în Târgovişte, loc în care maşina a rămas fără benzină, iar garda de corp a trebuit să oprească o altă maşină, aparținând unui inginer pe nume Nicolae Petrişor, care i-a dus către oțelăria din Târgovişte, unde garda de corp a plecat să caute ajutor la conducerea locală de partid, dar nu s-a mai întors.[9] Petrişor, neştiind ce să facă cu cuplul prezidențial, a decis să meargă la o stațiune agricolă experimentală aflată în apropiere, iar acolo directorul, confuz şi înspăimântat, i-a încuiat într-o cameră şi a anunțat miliția locală.[10] Cei doi milițieni i-au luat ca să-i ducă la sediul Miliției din Târgovişte, în aceeaşi clădire în care funcționa şi sediul Securității, dar mulțimea a blocat intrarea.[11] Atunci, milițienii au dus cuplul într-un sat din apropiere, Rățoaia, unde au încercat să se ascundă în stuful de pe un lac până când se potoleau tulburările din Târgovişte. Fiind informați că se restabilise un calm relativ, prin intervenția unei unități militare la secția de miliție, milițienii s-au întors acolo în prima parte a serii, iar Ceauşeştii au fost duşi în incinta garnizoanei militare a oraşului.[12]

Aranjasem cu Corneliu Coposu să ne întâlnim duminică dimineața, pe 7 ianuarie. Nu ne mai văzuserăm din august 1986; părea că trecuse o întreagă eră, luându-şi cu ea nelegiuirile. Am mers pe jos de la apartamentul socrilor mei până la o clădire învecinată cu spitalul Colțea, pe Bulevardul Republicii. Aici îşi stabilise sediul Partid Național Țărănesc, care reînviase şi îşi luase numele de Partidul Național Țărănesc Creştin şi Democrat. Trecuseră patruzeci şi doi de ani de la desființarea lui de către Partidul Comunist. Un portar bătrân, care, din cauza frigului, purta o haină groasă de culoare gri şi un fular înfăşurat în jurul gâtului, m-a întâmpinat la intrare şi m-a direcționat către o uşă deschisă. Am aruncat o privire înăuntru şi l-am găsit pe Coposu aşa cum mi-l aminteam. Şi-a scos din colțul gurii țigara aprinsă, mi-a întins mâna în semn de bun venit şi m-a îmbrățişat călduros. Motivând că era mai puțin frig afară decât înăuntru, m-a invitat la o plimbare de-a lungul bulevardului. Prima întrebare pe care i-am pus-o a fost cum îşi propunea să promoveze PNȚCD, dat fiind că Frontul Salvării Naționale, predominant neocomunist, preluase frâiele puterii. S-a arătat pesimist față de capacitatea PNȚCD de a se afirma. Motivul, mi-a spus, era acela că, în conducere, era înconjurat de „securişti“ (persoane asociate cu Securitatea) şi de informatori. Doar dacă reuşea să-i neutralizeze, PNȚCD ar fi putut deveni o alternativă credibilă la Front. I-am vorbit despre *Westminster*

Foundation for Democracy, susținută de Ministerul Afacerilor Externe britanic, care sprijinea democrația în toată lumea şi în special, după colapsul comunismului, în Europa de Est, țările din fostul bloc sovietic, şi m-am oferit să-i găsesc un contact la ambasada britanică dacă dorea să primească consiliere. A acceptat cu recunoştință propunerea mea şi am aflat mai târziu că între PNȚCD şi Fundație se formase o legătură strânsă.

Plimbarea noastră a durat aproape o oră, timp în care Coposu a fumat aproape un pachet de țigări. Fiind duminică dimineața, cele câteva cafenele din zonă erau închise, şi, cum afară temperatura se apropia de îngheț, iar Coposu avea o vârstă înaintată, m-am decis să opresc un taxi şi să-l las acasă, în drum spre socrii mei. Aveam să-l revăd de multe ori; a rămas un model de probitate într-un peisaj politic lipsit, în general, de astfel de exemple.

După întoarcerea mea la Londra, pe 15 ianuarie, m-am implicat în totalitate în acțiunile ce au urmat apelului inițiat de profesorul Richard Crampton de la Universitatea din Kent, de profesorul Richard Clogg de la King's College din Londra şi de profesorul Stevan Pavlowitch, pentru donarea de cărți în beneficiul Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti, care fusese grav afectată de incendierea sediului său la revoluție. M-am asociat apelului care a fost publicat în toate ziarele naționale şi în majoritatea săptămânalelor politice din Marea Britanie. În acesta se spunea:

> Domnule,
> Una dintre victimele tragicelor evenimente de la Bucureşti a fost Biblioteca Centrală Universitară. Distrugerea ei a fost prezentată recent la televiziune. Mult din ceea ce s-a distrus nu va mai putea fi recuperat niciodată, dar unele lucruri pot fi înlocuite şi trebuie să fie, pentru ca biblioteca celei mai importante dintre universitățile româneşti să poată avea un fond de carte demn de statutul ei. De aceea am decis să lansăm apelul „Cărți pentru România". Scopul nostru este acela de a strânge atât cărți, cât şi periodice, în orice limbă şi pe orice subiect, de preferat cartonate şi într-o stare decentă, care ar putea fi folositoare pentru biblioteca universității. Am dori, de asemenea, să apelăm la donații în bani pentru cumpărarea de cărți sau plata abonamentelor la periodicele solicitate de colegii noştri români. Vreme de mulți ani, cumpărarea de publicații străine a fost serios restricționată ca urmare a lipsei banilor. British Council a fost de acord să ajute cu formalitățile de transport, iar bibliotecarul Universității din Kent a acceptat să ofere un spațiu temporar de depozitare. Sperăm că mulți britanici membri ai comunității academice şi multe instituții îşi vor aduce contribuția la restaurarea, măcar în parte, a patrimoniului cultural al unei națiuni mult încercate, patrimoniu de care a fost lipsită în mod crud... Cărțile pot fi depuse şi la Londra, c/o Dr. Dennis Deletant, Şcoala de Studii Slavone şi Est Europene, Senate House, Universitatea din Londra, WC1E 7HU.
>
> Semnat: Richard Crampton, Universitatea din Kent, Richard Clogg, King's College, Londra, Stevan Pavlowitch, Universitatea din Southampton.[13]

Rezultatele apelului sunt menționate în Hansard. Printre răspunsurile scrise la întrebările adresate în parlament de Paul Flynn, deputat de Newport West, formulate pe 2 martie 1990, pe tema Cărți (România), înregistrarea arată următoarele:

Dl Flynn: Îl întreb pe secretarul de stat pentru Educație şi Ştiință dacă a primit vreo solicitare din România a) pentru înlocuirea cărților ştiințifice şi istorice pierdute în incendiul din timpul revoluției române şi b) pentru furnizarea de cărți pentru copiii care învață engleza ca a doua limbă.

Dl Jackson: Orice solicitare de acest fel este direcționată, în mod normal, către British Council.

British Council a primit un apel pentru înlocuirea cărților de la directorul Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti, dar deja se luaseră următoarele măsuri:

i. Ca urmare a unui apel al cercetătorilor britanici Richard Crampton, Richard Clogg, Dennis Deletant şi Stevan Pavlowitch, 250.000 de cărți au fost donate de către public şi de către edituri, iar British Council plăteşte transportul cărților către România. British Council furnizează, de asemenea, cărți şi echipamente de bibliotecă direct către Biblioteca Centrală Universitară şi către alte biblioteci universitare.

ii. Nu s-a primit nici o solicitare specială de cărți pentru copiii care învață engleza ca a doua limbă, dar printre volumele trimise se află şi cărți de limba engleză. Una dintre principalele activități ale British Council în România a fost întotdeauna să sprijine învățarea limbii engleze, în special prin departamentele universitare de profil. Se speră că acesta va putea fi extins în viitor.[14]

Generozitatea publicului şi a instituțiilor britanice a fost atât de mare, încât, în realitate, 400.000 de cărți au fost, în cele din urmă, donate către România, marea majoritate către Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti, dar câteva mii şi către Universitatea din Iaşi şi Institutul de Istorie din Cluj. Erau adunate în vederea trimiterii în două centre, un hangar pus gratuit la dispoziția noastră de aeroportul Heathrow şi un al doilea la Dover, în depozitele oferite gratuit de P&O Ferries. Ministerul Afacerilor Externe britanic şi British Council au închiriat treizeci de camioane pentru a transporta, în martie, cărțile către România. Cele de la Heathrow au fost preluate de o companie de transport şi duse direct în România cu cincisprezece camioane, în vreme ce cărțile de la Dover au fost transportate de P&O la Calais, unde au fost încărcate în cincisprezece camioane olandeze şi livrate la Bucureşti. Pentru a marca plecarea cărților de pe Heathrow, Ministerul Afacerilor Externe britanic a organizat o şedință foto pe podul Westminster, cu Onorabilul William Waldegrave, ministru de stat. Ministrul a fost îndemnat de fotografi să urce într-unul dintre camioane, să bage mâna în grămadă şi să extragă o carte dintre cele donate. A făcut-o fără să verifice ce alesese, spre marele amuzament al fotografilor de la *Evening Standard*, care i-au atras atenția ministrului că era culmea ironiei că guvernul britanic dona cartea lui Aneurin Bevan, *Why not trust the Tories?*[15]. Ministrul a înlocuit-o repede cu un volum mai puțin controversat.

MAI 1990: ALEGERILE

Alegerile ținute în România pe 20 mai 1990 pentru preşedinție, Camera Deputaților şi Senat mi-au dat ocazia să revin la Bucureşti ca observator CSCE (Conferința pentru Securitate şi Cooperare în Europa). Înainte de a vorbi despre desfăşurarea alegerilor propriu-zise, cred că e util să încerc să răspund la întrebarea cât de corecte au fost acestea, dat fiind că au provocat multe controverse în presa occidentală a vremii. Pentru o judecată corectă, trebuie să se ia în calcul atât momentul la care au fost programate, cât şi natura campaniei electorale ce le-a precedat. A fost, poate, nerealist, să ne aşteptăm la standarde democratice identice cu ale noastre de la o țară care nu mai cunoscuse nici o formă de conducere democratică de peste cincizeci de ani şi care tocmai ieşise din cea mai rea dictatură cunoscută de Europa de la al Doilea Război Mondial. Dar, acestea fiind spuse, procesul electoral a fost viciat încă din ianuarie când Frontul Salvării Naționale, sub masca guvernului provizoriu, s-a declarat atât jucător, cât şi arbitru al alegerilor. Moştenind maşinăria de propagandă a regimului comunist, inclusiv cele două ziare cu circulație de masă, Frontul şi-a oferit singur un uriaş avans. În schimb, principalele partide de opoziție au fost nevoite să pornească de la zero în construirea organizațiilor lor de partid şi a aparatului de presă. Deşi competitorii au primit timpi de antenă egali la televiziune şi la radio, inevitabila identificare a guvernului provizoriu cu Frontul i-a asigurat acestuia din urmă primul loc în atenția audienței. Dificultățile pe care principalele partide de opoziție, Partidul Național Liberal şi Partidul Național Țărănesc Creştin şi Democrat, şi, prin urmare, pe care candidații lor la preşedinție le-au întâmpinat în a se face cunoscuți electoratului, în special în zonele din provincie, proveneau dintr-o combinație de proastă organizare şi de intimidare. Afirmațiile că intimidarea a fost orchestrată de Front au fost greu de demonstrat; o mare parte a fost probabil spontană, rezultând din incapacitatea majorității susținătorilor Frontului de a accepta opoziția ca pe un adversar, iar nu ca pe un inamic. Totuşi, mi s-a părut semnificativ că au fost raportate relativ puține incidente legate de intimidare şi atac fizic îndreptate împotriva candidaților Frontului.

Dominația Frontului în campania pentru alegeri a pus în umbră desfăşurarea alegerilor înseşi în majoritatea zonelor țării. A fost, în mod cert, cazul în Piteşti (oraş cu o populație de 175.000 de locuitori), şi în satele înconjurătoare, unde am fost observator. Am ales în mod deliberat această regiune, deoarece aici fuseseră semnalate mai multe atacuri împotriva candidaților opoziției. În oraş şi în suburbii, am vizitat şapte centre de vot, iar în zona rurală, treisprezece. Singurul meu însoțitor în aceste vizite a fost un şef local al Partidului Național Țărănesc Creştin şi Democrat şi, în toate ocaziile, am vorbit doar în română. Cred că aceste aspecte sunt demne de semnalat, dat fiind că majoritatea observatorilor străini mergeau la centrele de vot în echipă, cu ghizi oficiali, adică delegați de Frontul Salvării Naționale, ghizi care serveau şi ca traducători.

Imaginea pe care mi-am format-o cu privire la organizarea alegerilor în Piteşti a fost diferită de cea din sate. În centrele de votare urbane ordinea fost asigurată de prezența a trei sau patru militari; în zona rurală, sarcina aceasta îi revenea unui singur polițist. În primul caz, cele mai importante partide de opoziție au fost invariabil reprezentate în comisiile de vot, cele care supervizau şi numărau voturile; în cel de-al doilea caz, acestea au fost absente. La centrele de vot urbane, proasta organizare a provocat cozi lungi, care începuseră să se formeze de la primele ore ale dimineții. Procesul de votare dura câteva minute, din mai multe motive: membrii comisiilor de votare aveau doar un exemplar sau două din listele de votanți înregistrați şi, de aceea, puteau gestiona doar un mic număr de votanți odată; în multe cazuri, cei care voiau să voteze nu erau înregistrați şi s-au constituit liste separate cu votanții neînregistrați; cele trei seturi de buletine de vot necesare pentru alegerile prezidențiale, Senat şi Camera Deputaților trebuiau ştampilate pentru validare, apoi înmânate fiecărui alegător; după ce se primeau buletinele de vot, trebuiau ştampilate şi actele de identitate ale alegătorilor; mulți alegători nu cunoşteau bine procedura de vot, de aceea preşedintele comisiei electorale era nevoit să le explice unde trebuia pusă o cruce pe buletin (s-a folosit un sistem de vot proporțional pentru partidele politice care prezentaseră o listă de candidați); votarea propriu-zisă dura câteva minute, din cauza numărului mare de partide care luau parte la alegerile pentru Cameră şi Senat (la Piteşti, numărul lor se apropia de patruzeci, în Bucureşti erau mai mult de optzeci), rezultatul fiind buletine de vot cu zece până la douăzeci şi cinci de pagini de liste de partid, în funcție de fiecare circumscripție electorală. După ce completau cele trei seturi de buletine de vot, alegătorilor li se cerea să le sigileze într-un plic pe care îl introduceau în urna de vot. Mai mulți alegători au uitat să folosească plicul şi au introdus buletinele de vot completate în urna sigilată. Dat fiind că publicul nu cunoştea procedura de vot, nu a fost de mirare că s-au produs mari întârzieri. La trei centre de vot urbane, fiecare având înregistrați aproximativ 2.500 de votanți, oamenii aşteptau şi până la două ore pentru a vota, fără să se plângă şi adesea cu voioşie.

Numărul votanților înregistrați la secțiile de vot rurale varia între 600 şi 1.000. La două dintre acestea, toți cei cu drept de vot votaseră deja la momentul sosirii mele acolo, la primele ore ale după-amiezii. Astfel am avut ocazia să discut în linişte cu membrii comisiei de vot locale, însărcinată cu supervizarea şi numărarea voturilor. Într-un caz, preşedintele comisiei s-a declarat, printr-o scăpare, membru al Frontului Salvării Naționale. Când a fost întrebat dacă această calitate a sa de membru al unui partid politic nu era incompatibilă cu îndatoririle lui electorale, a răspuns că toți membrii comisiei electorale erau membri ai Frontului şi că ținea de partidele de opoziție să îşi numească propriii reprezentanți. Doar într-unul din cele treisprezece centre de vot rurale, un partid de opoziție era reprezentat în comisia electorală. Când am remarcat absența unor astfel de reprezentanți, mi s-a spus invariabil de către preşedinți că partidele de opoziție nu îi trimiseseră. În fiecare sat, la biroul primarului era pus un afiş al Frontului, deşi nu prea am văzut astfel de afişe şi în alte părți. Doar într-un sat – şi am trecut prin multe sate, pe lângă centrele de vot rurale pe care le-am vizitat – am găsit un afiş electoral al unui partid de opoziție, Partidul Național Țărănesc Creştin şi Democrat; omul care îl pusese pe zidul hambarului său mi-a spus că voise să reprezinte partidul la centrul de votare, dar fusese

alungat de simpatizanții Frontului. Într-un alt sat, mi s-a spus că reprezentantul Partidului Național Liberal a fost amenințat cu bătaia la centrul de votare. Când am ajuns acolo, am remarcat atmosfera tensionată şi reținerea de a discuta despre această acuzație. Efortul meu de a descoperi ce se întâmplase a fost îngreunat şi de faptul că preşedintele comisiei de vot era, în mod evident, în stare de ebrietate! În general, a fost imposibil de stabilit dacă absența reprezentanților opoziției a fost doar rezultatul intimidării sau al unei proaste organizări de partid; cel mai probabil a fost vorba de o combinație a celor doi factori. La un centru de votare, vicepreşedintele comisiei electorale – membru al PNȚCD – a susținut că preşedintele – membru al PNL – a introdus buletine de vot în urnă. Prietenul meu român m-a luat deoparte şi m-a prevenit că soția acuzatorului îl părăsise pentru preşedinte în săptămâna dinainte.

Trebuie să spun câte ceva şi despre listele de alegători. În cele mai multe dintre satele pe care le-am vizitat, listele erau afişate în afara secției de votare, aşa cum cerea legea electorală; în două sate, acestea nu erau afişate deloc. În toate centrele de vot urbane, listele erau la loc vizibil. În fiecare centru de votare am găsit persoane care votau şi care nu erau pe listă. De fiecare dată, preşedintele comisiei de votare, mi-a explicat că acel consiliu local care răspundea de actualizarea listelor electorale nu a făcut-o în timpul lui Ceauşescu, dat fiind că alegerile erau aranjate, iar oficialii considerau că actualizarea ar fi fost inutilă. Ineficiența birocratică ar putea fi o explicație şi pentru faptul că mare parte din procentul de zece la sută al buletinelor de vot permise în plus de legea electorală a fost distribuit în zona rurală; cineva mai puțin tolerant ar putea considera asta drept o potențială fraudă.

O astfel de suspiciune a fost, cu siguranță, alimentată şi de faptul că, în câteva sate, numărătoarea voturilor s-a făcut şi a fost supravegheată de către oficiali care erau, potrivit propriilor lor declarații, fie membri, fie simpatizanți ai Frontului. În satul în care am fost martor la numărarea voturilor, urnele cu buletinele de vot au fost golite în centrul de votare la închiderea votului şi, după ce s-a încheiat numărătoarea, buletinele de vot au fost puse în saci, urmând să fie colectate dimineața. Un proces-verbal de numărare a fost semnat de membrii comisiei locale de votare şi s-a întocmit un raport despre modul cum se desfăşurase votarea. Ambele au fost transportate cu maşina poliției la centrul electoral regional, în acest caz, la Piteşti, care era şi destinația buletinelor de vot. Legea electorală prevedea ca orice reclamație făcută de reprezentanții partidelor sau de cetățeni referitoare la modul în care se desfăşurase votarea să fie înregistrată şi soluționată de către comisiile de vot locale, iar detaliile referitoare la reclamații să fie incluse în rapoarte.[1]

1991: MOLDOVA

Deşi revoluţia din România şi consecinţele ei au avut un rol predominant în familia mea şi în activitatea mea profesională în prima parte a anilor 1990, situaţia politică nesigură din Moldova mi-a reţinut şi ea atenţia. În iunie 1991, am fost invitat să vorbesc la o conferinţă internaţională la Chişinău, pe tema Pactului Ribbentrop–Molotov din 23 august 1939 şi a impactului acestuia asupra Basarabiei.

Germania recunoscuse pretenţiile sovietice asupra Basarabiei într-o anexă secretă a pactului, cunoscut şi ca pactul nazisto-sovietic de neagresiune. În articolul 3 al anexei se spunea: „În ceea ce priveşte sud-estul Europei, partea sovietică subliniază interesul ei pentru Basarabia. Partea germană îşi declară un complet *désintéressement* politic faţă de aceste regiuni“.[1] Generozitatea lui Hitler de a ceda Uniunii Sovietice Basarabia se baza pe încrederea optimistă în forţa Germaniei şi în slăbiciunea Uniunii Sovietice în sud-estul Europei, un punct de vedere reflectat în previziunile făcute de un ataşat militar german la Bucureşti în decembrie 1939, potrivit cărora „ruşii nu vor ocupa Basarabia atâta vreme cât Germania e suficient de puternică. Totuşi, dacă vom suferi vreo înfrângere serioasă sau dacă toate forţele noastre vor fi angajate, Rusia ar putea profita de această rară oportunitate, care s-ar putea să nu i se mai ivească pentru o lungă perioadă“.[2] Precizia acestei predicţii a fost dovedită de evenimente. Cu puţină vreme înainte de miezul nopţii, pe 26 iunie, când forţele germane finalizau cucerirea spectaculoasă a Franţei, Molotov l-a convocat pe ministrul român la Moscova, Davidescu, la Kremlin şi i-a prezentat un ultimatum prin care se cerea ca România să cedeze Basarabia şi nordul Bucovinei către Uniunea Sovietică. Nota sovietică cerea un răspuns de la guvernul român în 24 de ore. Românii le-au cerut ajutor germanilor, dar Berlinul a răspuns sfătuind Bucureştiul să accepte condiţiile puse de Moscova. Regele Carol II avea în faţa ochilor exemplul Poloniei, unde războiul, fie împotriva URSS, fie împotriva Germaniei putea să ducă la intervenţia celeilalte părţi şi la împărţirea ţării. Cei mai mulţi consilieri ai regelui erau împotriva rezistenţei, astfel că el a cedat în faţa cererilor sovietice.[3]

În prima parte a lunii septembrie am revenit la Bucureşti şi, pe când eram acolo, am primit o invitaţie, prin Ministerul român al Afacerilor Externe, de la Alexandru Moşanu, preşedintele parlamentului moldovean, să merg la Chişinău pentru a ajuta la traducerea Constituţiei moldoveneşti în engleză. Am acceptat imediat şi am luat trenul către Iaşi, unde am petrecut o zi contactându-i pe prietenii mei de la Institutul de Istorie, printre care Alexandru Zub şi Ioan Caproşu, pe care nu-i mai văzusem de aproape patru ani. Deoarece legătura de cale ferată între Iaşi şi Chişinău era întreruptă, am hotărât să iau un autobuz către capitala Moldovei. La autogara din Iaşi erau disponibile două curse, una prin Sculeni, cea de-a doua prin Leuşeni, ambele puncte de trecere a frontierei. Fiindcă autobuzul de Sculeni pleca cu două ore înaintea celuilalt, am optat pentru acesta. Era un

autobuz vechi, cu scaunele căptuşite cu burete uzat, dar era curat. Era plin de țărani vorbăreți şi prietenoşi, unii purtând găini în brațe. Călătoria până la graniță a durat puțin mai mult de o oră.

La sosire, un tânăr ofițer de la paşapoarte a urcat în autobuz şi a verificat actele de identitate. Când mi-a văzut paşaportul, mi-a spus cerându-şi mii de scuze că acea cursă era doar pentru „traficul local“, adică pentru cetățenii români şi moldoveni. M-a sfătuit să mă întorc la Iaşi şi să iau cursa de Leuşeni, care transporta deținători de paşaport internațional. Presupunând că existau autobuze care mergeau înapoi la Iaşi, am cerut detalii. Răspunsul lui m-a descumpănit: trebuia să fac cu mâna uneia dintre betonierele care aducea beton pentru repararea punctului de frontieră. Pe când ofițerul îmi dădea acest sfat a început să cadă o ploaie liniştită. Nu se vedea nici un adăpost. Mi-a făcut semn către o baracă de la frontieră şi mi-a spus să mă adăpostesc acolo. Mi-am luat valijoara şi am dus-o la baracă. Din ea a ieşit un soldat mirat. I-am explicat situația mea şi a început să râdă. „Intrați în locul meu, e spațiu numai pentru o persoană. Oricum, e vremea prânzului şi mi-e foame. Aşteptați aici să treacă vreun camion, eu mă duc la cantină.“ Îngrijorat că prezența mea ca străin într-un post de frontieră la granița dintre România şi Moldova ar fi putut fi privită cu suspiciune, am încercat neliniştit să zăresc prin ploaie un camion. Neliniştea mi-a devenit şi mai mare când a început să sune telefonul din baracă. Mi-am zis că discreția era cea mai bună atitudine, aşa că l-am ignorat. Din fericire, în câteva minute a apărut un camion. M-am aşezat în fața lui, spre consternarea şoferului, şi i-am făcut semn cu mâna. Şi-a coborât geamul şi, când i-am spus ce voiam, i-a căzut falca de uimire. La cererea de a mă duce înapoi la Iaşi, a exclamat: „Şi cine o să păzească granița dacă plecați?“ Din fericire, chiar în acel moment, paznicul frontierei se întorcea de la cantină şi s-a îndreptat către noi. Şoferul s-a aplecat peste scaunul de lângă el, a deschis uşa cabinei, mi-a luat valiza şi m-a invitat să urc. Bombardându-mă cu întrebări despre experiența mea în România, a fost foarte impresionat de faptul că aveam o soție româncă şi doi copii şi că onoram o solicitare a parlamentului moldovean de a ajuta la traducerea unor documente de stat. Nu era prea mult trafic pe drumul către Iaşi, aşa că am ajuns repede la autogară. Mi-a strâns mâna şi mi-a urat baftă.

Funcționara de la ghişeul de bilete a fost surprinsă să mă vadă din nou, interesându-mă de ora la care pleca autobuzul prin Leuşeni. Fără să ezite, mi-a spus că tichetul pentru Sculeni era valabil şi pe cealaltă rută şi că autobuzul, care transporta pasageri internaționali, corespundea standardelor internaționale. Şi într-adevăr aşa era. Doar câțiva călători se urcaseră în el şi, având două scaune la dispoziție, am dormit tot drumul, care a durat cam două ore. Costul călătoriei de la Bucureşti îmi revenea mie, dar invitația primită de la domnul Moşanu acoperea cheltuielile de masă şi cazarea la hotelul Codru, pe care mi-l aminteam de la vizita din 1982 ca pe o structură utilitară, fără prea multe merite arhitecturale. Era, totuşi, situat chiar în centrul oraşului, înconjurat de grădini care ofereau intimitate şi, aşa cum am descoperit, era folosit ca loc de cazare pentru parlamentarii moldoveni. S-a dovedit un loc confortabil în zilele ce au urmat.

De cum am ajuns la recepție, am fost întâmpinat de un trio masculin. Cel mai în vârstă dintre ei mi-a întins mâna. S-a prezentat ca fiind Alexandru Moşanu. Era flancat de Vasile Nedelcu şi Ion Pereatcu. Mi-au urat şi ei bun venit şi m-au invitat să luăm cina la

hotel în seara aceea. Apoi s-au retras, iar eu m-am dus în camera mea. La ora convenită, i-am găsit aşezaţi la masă în restaurant. Nu exista un meniu. Moşanu mi-a explicat că se servea acelaşi meniu pentru toţi parlamentarii şi pentru oaspeţi, la prânz şi la cină. În esenţă, era vorba despre o supă de pui, pui fript şi cartofi. Din fericire, se servea din belşug şi un vin moldovenesc cu aromă robustă, Negru de Purcari (roşu închis din podgoria Purcari). Pe când deschideam cea de-a treia sticlă, Moşanu mi-a dat detalii despre ceea ce trebuia să fac: să traduc în engleză constituţia noii republici independente, pentru a fi difuzată internaţional. Nu existau traducători potriviţi în Moldova – nu dorea să apeleze la serviciile unui rus – şi, cerând un sfat de la Bucureşti, i se dăduse numele meu, probabil fiindcă se nimerise să fiu în capitala României în acel moment. Nu era timp de pierdut, mi-a spus, trebuia să mă apuc de treabă chiar din acea seară! Dacă aş fi ştiut dinainte de acest termen, aş fi băut mai puţin vin, ceea ce i-am mărturisit şi lui Moşanu. Ca o soluţie de compromis, am fost de acord să încep lucrul a doua zi de la 7 dimineaţa, sub îndrumarea lui Ion Pereatcu.

Locul meu de muncă era într-un birou în clădirea parlamentului, în care se mai aflau doi tineri funcţionari. Pereatcu m-a aşezat la un birou, în faţa unui computer şi mi-a dat un exemplar din constituţie, care avea vreo patruzeci de pagini. Nu ştia prea multă engleză, aşa că speranţa mea că i-aş fi putut dicta s-a spulberat. S-a scuzat şi mi-a spus că va reveni să mă ia pentru prânz la hotelul Codru. Am început să lucrez, în vreme ce acei doi funcţionari şi-au deschis computerele şi au început să se joace pe ele. În următoarele ore, munca mi-a fost punctată de exclamaţiile lor aprobatoare sau ironice, după cât de eficienţi erau la jocurile video. După-amiaza şi seara s-au desfăşurat în acelaşi mod, la fel şi dimineaţa următoare, când am şi terminat traducerea. Uşurat, mă pregăteam să-mi petrec după-amiaza cu Vasile Nedelcu, care se oferise să-mi satisfacă dorinţa de a vedea mai multe blocuri de locuinţe de la periferia oraşului. Dar, înainte de a pleca, am primit un mesaj prin care eram invitat la preşedintele Republicii. Neştiind în ce scop eram invitat şi fiindcă nu voiam să-mi stric aranjamentul cu Nedelcu, i-am sugerat să mă însoţească. Biroul preşedintelui era, de fapt, într-un impozant bloc-turn cu o arhitectură finlandeză, situat chiar vizavi de parlament, aşadar nu a trebuit decât să traversăm strada şi am fost îndrumaţi către secretariat, unde o doamnă de vârstă mijlocie, care stătea în faţa unei maşini de scris, ne-a invitat să luăm loc. Mi-a mulţumit că venisem şi a trecut direct la subiect: preşedintele, Mircea Snegur, dorea să trimită cópii după Declaraţia de Independenţă în engleză către prim-ministrul Canadei, Brian Mulroney, şi către cancelarul german, Helmut Kohl, şi avea nevoie de ajutorul meu. I-am spus secretarei că ar fi fost mai diplomatic să traducă exemplarul pentru cancelarul german în germană, dar mi-a replicat că nu s-a putut găsi un translator potrivit. Am scris de mână traducerea şi i-am dat-o. Maşina ei de scris avea un car mare, la fel era şi fontul destinat documentelor oficiale. Prima încercare era plină de greşeli, dar, în loc să bată din nou o versiune corectată, a scos o sticluţă de fluid corector şi l-a aplicat acolo unde era necesar. Am protestat spunându-i că trimiterea declaraţiei în această formă ar fi dat o imagine proastă despre tânăra republică şi, resemnată, a introdus o foaie albă în maşina de scris. A avut nevoie de cinci încercări pentru a produce un exemplar corect. Apoi a alergat pe coridor către biroul preşedintelui, iar Nedelcu şi cu mine ne-am îndreptat spre lift. Nici n-am ajuns bine, că

secretara ne-a chemat înapoi spunându-ne că preşedintele dorea să ne vadă. Ne-a condus spre biroul lui, iar acesta ne-a primit mulţumindu-ne călduros. Pe birou era o sticlă mare de coniac moldovenesc şi trei pahare pe care le-a umplut cu generozitate. Când am ridicat paharul, i-am urat „Trăiască Republica Moldova!“, iar preşedintele şi Nedelcu mi-au răspuns la fel. Mulţumindu-mi pentru traducere, Snegur ne-a condus până la lift.

La întoarcerea în Bucureşti, am primit o invitaţie la prânz din partea ministrului român al Apărării, Nicolae Spiroiu. Era nerăbdător să afle ce impresie îmi făcuse vizita în Moldova şi, când i-am povestit despre telefonul care suna în baraca de la frontieră, a avut această reacţie: „Ar fi trebuit să ridicaţi receptorul şi să le răspundeţi că, după o jumătate de secol, NATO a ajuns în sfârşit la graniţa cu Moldova!“

NUCŞOARA ŞI MOLDOVA

În februarie 1992, am revenit de la Londra la Bucureşti ca să-mi continui cercetările despre rezistența armată împotriva regimului comunist în anii ’50. După înlăturarea lui Ceauşescu, au apărut detalii referitoare la mici grupuri de „partizani“, după cum s-au autointitulat, care acționau în munții Carpați la sfârşitul anilor ’40 şi care au opus rezistență atunci când autoritățile au vrut să-i aresteze.[1] Ultimul membru al grupului care a supraviețuit cel mai mult a fost arestat abia în 1960. Această „rezistență armată anticomunistă“, aşa cum a fost numită, era un fenomen spontan şi nu au existat legături între diferitele grupuri, dar acestea aveau un țel comun, anume acela de a nu se supune efectelor comunizării din țara lor. Formate fiecare, în medie, din douăzeci până la patruzeci de persoane, nu reprezentau o amenințare majoră la adresa puterii comuniste, totuşi, atâta vreme cât rămâneau în libertate, ele subminau pretenția regimului că avea sub control întreaga țară.

Grupurile se formaseră în satele din zonele de deal şi de munte şi erau constituite din țărani, foşti ofițeri de armată, avocați, doctori şi studenți. Prost echipate, aveau drept arme un amestec de puşti, revolvere şi mitraliere rămase de pe urma războiului, aflându-se într-o permanentă criză de muniție. Erau sprijiniți de săteni, care le aduceau mâncare, haine şi adeseori le ofereau adăpost. Propaganda comunistă a perioadei îi numea pe aceşti partizani anticomunişti „legionari“, adică membri ai mişcării de extrema dreaptă cunoscută sub numele de Garda de Fier şi, într-adevăr, mulți fuseseră membri ai acesteia. Totuşi, partizanii nu erau în nici un caz doar „legionari“ sau „gardişti“, aşa cum o arată chiar statisticile Securității. Un raport al Direcției Generale a Securității Poporului din 1951 susține că afilierea politică a 804 persoane, arestate deoarece fie făceau parte, fie ajutaseră „bandele din munți“, era următoarea: optzeci şi opt de foşti membri ai Partidului Național Țărănesc al lui Iuliu Maniu, şaptezeci şi nouă de membri ai Frontului Plugarilor, şaptezeci şi trei de foşti legionari, patruzeci şi doi de foşti membri ai Partidului Comunist, cincisprezece membri ai Partidului Național Liberal şi alții.[2] Potrivit unui alt raport al Securității, datând din septembrie 1949, existau „bande teroriste“ active în regiunile Craiova, Braşov, Sibiu, Ploieşti, Suceava, Galați, Oradea, Cluj, Timişoara şi Constanța. Nici unul dintre aceste grupuri nu avea mai mult de douăzeci şi cinci de oameni, iar cele mai multe aveau sub zece membri.[3]

Cel mai rezistent grup a fost Haiducii Muscelului, aşa că m-am dus la Nucşoara pentru a-i lua un interviu Elisabetei Rizea, ultima supraviețuitoare dintre membrii lui. Elisabeta se născuse în 1912 la Domneşti, un sat din sudul Carpaților, într-o familie de țărani. La nouăsprezece ani, s-a căsătorit cu Gheorghe Rizea, unul dintre muncitorii care lucrau pentru unchiul ei, şi s-a mutat într-un sat învecinat, Nucşoara. După moartea unchiului ei, lider local al Partidului Național Țărănesc, care se pare că fusese ucis de

Securitate în 1947, ea s-a alăturat Haiducilor. Mi-a povestit despre primele luni de activitate ale grupului, dar, cum a fost arestată la scurtă vreme după aceea, continuarea poveştii se bazează pe surse de mâna a doua, rude ale participanților. Multe dintre date şi incidente sunt confirmate de documentele Securității, dar, deloc surprinzător, aceasta din urmă le dă o interpretare diferită. Spre exemplu, aceste documente susțin că civili nevinovați au fost uciși de „partizanii“ care sunt constant diabolizați, fiind numiți „terorişti fascişti“. Ceea ce rezultă destul de clar din relatările ambelor părți este că grupul, care nu a avut niciodată mai mult de treizeci sau patruzeci de membri, fusese constituit de doi foşti ofițeri de armată, Gheorghe Arsenescu (1907–1962) şi Toma Arnăuțoiu (1921–1959), născuți în zona Muscelului, la poalele Carpaților.

Potrivit documentelor Securității, Arsenescu ascunsese arme într-un schit din satul Cetățeni în vara lui 1947 şi, în primăvara următoare, pusese bazele unui „grup terorist“ din care făceau parte Gheorghe Hachenzelner, Petre Cojocaru, Longhin Predoiu, Ion Mica şi Ion şi Gheorghe Purnichescu. Arsenescu şi-a petrecut toamna şi iarna în Bucureşti, unde, la sfârşitul lui 1948, l-a contactat Toma Arnăuțoiu cu intenția de a pune bazele unui grup de rezistență în zona din jurul Nucşoarei. Din relatările contemporanilor, Arsenescu părea să fi crezut într-o insurecție armată generală, care urma să fie condusă de alți foşti ofițeri din vestul țării, dar aceasta nu a avut loc niciodată. El a fost de acord să-i dea lui Arnăuțoiu arme de calibru mic, iar acesta a revenit în Nucşoara împreună cu Nicolae Nițu şi i-a recrutat pe fratele lui, Petre Arnăuțoiu, pe Ion Chirca şi pe preotul satului, Ion Drăgoi. În martie 1949, Arsenescu a venit la Nucşoara pentru a se alătura grupului, iar în lunile ce au urmat, acestuia i s-au alăturat mai mulți săteni.

Ministerul de Interne era îngrijorat că simbolul rezistenței reprezentate de acest grup ar fi putut fi contagios şi acesta a fost motivul pentru care a trimis în regiune trupe ale Securității. Grupul, cunoscând terenul accidentat şi primind ajutor din partea a mai multe familii din comuna Nucşoara, în special de la Gheorghe şi Elisabeta Rizea, Ion Săndoiu şi Ion Sorescu, a reuşit să-şi facă provizii şi să scape de arestare. În noaptea de 18 iunie 1949, membri ai grupului au fost prinşi în ambuscadă în locul în care veniseră să-şi ia proviziile, iar în schimbul de focuri care a urmat au fost uciși doi ofițeri ai Securității, Constantin Apăvăloaiei şi Florea Lungu. Grupul a scăpat din ambuscadă sub acoperirea întunericului, printr-un cordon de protecție format de-a lungul zonei, ceea ce a dus la căutarea lor sistematică de către două batalioane ale trupelor de Securitate şi la arestarea familiilor suspectate că i-au ajutat.[4]

Printre cei arestați s-a aflat şi Elisabeta Rizea. Mi-a povestit că a fost dusă în biroul primarului din Nucşoara, unde a fost bătută cu bâta de sublocotenentul Constantinescu de la Securitate.[5] A fost apoi ținută în pivnița unei case țărăneşti vreme de patru zile, iar ulterior a fost dusă la închisoarea din Piteşti. În cele din urmă a fost judecată şi, în decembrie 1950, condamnată la şapte ani de închisoare pentru că ajutase grupul de partizani.[6]

După ambuscada din 18-19 iunie 1949, Arsenescu a hotărât să-şi împartă oamenii în două grupuri, unul sub comanda lui, celălalt sub comanda lui Arnăuțoiu. Primul grup, care îi includea pe Ion Chirca, Titi Mămăligă, Benone Milea, Constantin Popescu şi Nae Ciolan, şi-a instalat tabăra în valea Râul Doamnei, iar grupul Arnăuțoiu, format din fratele

lui, Petre, Titu, Maria şi Constantin Jubleanu şi Maria Plop, în valea Vâlsan. Grupul lui Arsenescu nu a supravieţuit prea multă vreme. Milea a fost prins pe 1 noiembrie 1949, iar Popescu şi Ciolan au avut aceeaşi soartă trei zile mai târziu. Chirca a dispărut fără urmă. Arsenescu şi Mămăligă au fost prinşi într-o capcană întinsă de trupele Securităţii, cel din urmă fiind rănit într-un schimb de focuri, în vreme ce Arsenescu a reuşit să fugă şi a dus o existenţă de pustnic în munţi pentru încă zece ani, fiind prins în cele din urmă în 1960. Mămăligă a reuşit să se întoarcă la grupul Arnăuţoiu.

La scurtă vreme după aceea, în primăvara anului 1950, şi acest grup a fost nevoit să se împartă în două, pentru a evita să fie prins. Una dintre bande, formată din Titu şi Maria Jubleanu, soţ şi soţie, fiul lor, Tică, şi un tânăr doctor, Ion Marinescu, a fost reperată, iar în schimbul de focuri Maria a fost împuşcată mortal. Titu Jubleanu a fost arestat, dar cei doi tineri au reuşit să scape, alăturându-se celei de-a doua bande, formată din fraţii Arnăuţoiu, Toma şi Petre, Maria Plop şi Mămăligă. Marinescu şi Mămăligă au fost ucişi într-o ciocnire cu Securitatea în 1952, iar ceilalţi patru s-au ascuns într-o peşteră lângă satul Poenărei, vreme de mai mulţi ani. Pe 20 mai 1958, cei doi fraţi au fost înşelaţi de un localnic să bea alcool contrafăcut şi, după ce au intrat în comă, au fost arestaţi. Maria Plop, care în urmă cu doi ani dăduse naştere unei fete, s-a predat împreună cu copilul, dar Tică Jubleanu a refuzat să se predea şi s-a împuşcat.[7] S-a făcut o razie în satele din judeţ şi zeci de familii au fost arestate pentru că îi ajutaseră pe fraţii Arnăuţoiu. Cei doi fraţi şi Maria Plop au fost duşi la închisoarea din Piteşti. Acolo, împreună cu alţii care fuseseră arestaţi sub acuzaţia că au ajutat grupul, au fost interogaţi vreme de douăsprezece luni.[8]

Procesul fraţilor a avut loc în anul următor. Toma şi Petre Arnăuţoiu au fost condamnaţi la moarte şi executaţi la închisoarea Jilava, pe 18 octombrie 1959, la fel şi următoarele persoane, acuzate că i-au ajutat: Nicolae Andreescu şi Ion Constantinescu, preoţii ortodocşi din Poenărei, Ion Drăgoi, preotul ortodox din Nucşoara, Nicolae Băşoiu, Titu Jubleanu, Constantin Popescu, Ion Săndoiu, Nicolae Sorescu şi Gheorghe Tomeci, toţi ţărani agricultori, precum şi învăţătorii Alexandru Moldoveanu, Nicolae Niţu şi Gheorghe Popescu. Benone Milea a fost şi el condamnat la moarte şi executat, dar Maria Plop a fost condamnată la închisoare pe viaţă şi a murit în închisoare.[9] Alte persoane condamnate împreună cu acest grup au fost, potrivit documentelor Securităţii, Ilie Dragomirescu şi Ion Grigore, arestaţi pe 22 iunie 1958, Nicolae Vasilescu, arestat pe 4 iulie 1958 şi Ion Dumitrescu, arestat pe 6 februarie 1959. Cu toţii au primit ani grei de închisoare.[10] Arsenescu a fost prins într-o casă din Câmpulung-Muscel, unde era găzduit de nişte prieteni şi s-a predat trupelor Securităţii pe 1 februarie 1960. Procesul lui a avut loc în februarie 1962. A fost condamnat la moarte şi executat la Jilava, pe 29 mai 1962. Soţia lui, Maria, şi tatăl lui, Gheorghe, au fost şi ei judecaţi pentru că l-au ajutat şi au primit pedepse de zece, respectiv cincisprezece ani de închisoare.[11]

Având încă vie în minte experienţa de la Sculeni, din 1991, am decis să călătoresc către capitala Moldovei, Chişinău, în septembrie 1992, dar în loc să iau autobuzul am luat trenul. Vagoanele de dormit pentru călătoria pe timpul nopţii aveau doar cuşete, iar cei trei tovarăşi de compartiment erau doi tineri lituanieni şi o studentă la medicină din Moldova. Am stat de vorbă în engleză. Lituanienii erau managerii unei echipe de stripperi ruşi care tocmai îşi încheiaseră sezonul la Bucureşti şi călătoreau către Kiev prin Chişinău. M-a

amuzat în special părerea lor că locul cel mai bun pentru a cumpăra chiloți tanga era oraşul Hull din Yorkshire, o afirmație care a făcut-o să râdă pe studenta moldoveancă. La Ungheni, punctul de frontieră cu Moldova, trenul s-a oprit pentru schimbarea osiilor, pe măsura ecartamentului sovietic, mai larg, iar în timpul acestei opriri am auzit pe coridor o voce care întreba tare „Unde e englezul?“. Deodată, doi indivizi corpolenți în costume gri au năvălit în compartiment şi ne-au cerut actele de identitate. Le-am arătat paşaportul, după care unul dintre ei mi-a luat valiza şi i-a golit conținutul pe podea. Tovarăşii mei de drum au înghețat. Pe când cei doi scotoceau în genunchi printre lucrurile mele, în cadrul uşii au apărut doi bărbați îmbrăcați în uniforme militare – un colonel şi un maior. Colonelul a lătrat câteva cuvinte, iar ruşii s-au grăbit să dispară. Apoi mi s-a adresat în româneşte, mi-a cerut scuze şi m-a invitat să-i însoțesc, pe el şi pe maior, afară din tren. O Volga neagră aştepta pe peron şi, în vreme ce eram escortat către ea, unul dintre lituanieni mi-a strigat „Ne vedem la Lubianka“, numele dat în popor sediului FSB, Serviciul de Securitate al Federației Ruse. În maşină, pe locul din spate, era un parlamentar din Ungheni, pe care Alexandru Moşanu îl rugase să mă ia şi să mă aducă la Chişinău.

Pe durata scurtei mele şederi, Moşanu m-a pus la curent cu evoluția conflictului militar din Transnistria. Tentativa de lovitură de stat de la Moscova împotriva lui Gorbaciov provocase declararea independenței Moldovei, pe 27 august 1991, dar, în acelaşi timp, îi făcuse pe liderii regiunilor separatiste Transnistria şi Găgăuzia[12] să îşi anunțe sprijinul deschis pentru lovitura de stat şi fidelitatea față de valorile Uniunii Sovietice. Transnistria e o regiune de la est de râul Nistru, cu o populație estimată în 1991 la 760.000 de locuitori, dintre care 40% moldoveni (români), 28% ucraineni şi 25,5% ruşi. În principalul oraş, Tiraspol (cu 200.000 de locuitori), majoritatea locuitorilor erau ruşi, dintre care 30% erau, la acea vreme, personal militar sovietic şi familiile lor. Ca oraş de garnizoană al Armatei a 14-a sovietice, se afla sub controlul districtului militar Odesa. Pe 29 august, o echipă a serviciului secret moldovenesc a reuşit să-i aresteze pe liderii separatişti transnistreni Igor Smirnov şi Andrei Cheban, care se aflau în călătorie către Kiev cu scopul de a cere sprijinul liderului ucrainean Leonid Kravciuk. În acelaşi timp au fost arestați şi liderii găgăuzi Stepan Topal şi Mihail Khendigelian. Cei arestați au fost eliberați pe 1 octombrie, ca urmare a presiunilor Moscovei şi a unei greve a femeilor în Transnistria, condusă de Galina Andreeva, care a blocat calea ferată Moscova–Chişinău între Bender şi Tiraspol. În toamnă, separatiştii transnistreni au început să recruteze soldați în aşa-numita Gardă Republicană a Republicii Moldoveneşti Transnistria.

În decembrie, Transnistria şi Găgăuzia au boicotat alegerile prezidențiale din Moldova. Au organizat, în schimb, propriile alegeri în urma cărora Smirnov a devenit preşedinte al Transnistriei, şi Topal, lider al Găgăuziei. Majoritatea votanților din cele două regiuni separatiste au votat şi pentru secesiune, la referendumuri organizate simultan. În perioada 4–12 ianuarie 1992, Garda Republicană transnistreană a lansat un atac asupra clădirilor guvernamentale din Dubăsari şi au trecut Nistrul pentru a cuceri oraşul Bender. Moldova nu avea o armată proprie, doar forțe de poliție militară, iar rezultatul a fost că, fiind superiori numeric şi ca armament, separatiştii au reuşit să preia controlul asupra ambelor oraşe, la începutul lunii februarie.

Pe 29 martie, guvernul moldovean a ordonat o ofensivă împotriva oraşelor ocupate,

dar forţele sale prost pregătite şi prost echipate erau formate mai ales din rezervişti şi voluntari, numai câţiva având o experienţă de luptă. Moşanu mi-a spus că 9.000 de oameni din puternica Gardă Republicană transnistreană au fost înarmaţi şi antrenaţi de Armata a 14-a şi primiseră întăriri – 5.000 de mercenari şi voluntari din Rusia, care răspunseseră la apelul din media rusă de a-şi apăra fraţii slavi împotriva „agresiunii româneşti“. Despre unii dintre mercenari se spunea că ar fi din forţele speciale formate din unităţi OMON (Poliţia Specială Rusă) ce fuseseră expulzate din Letonia şi din Lituania după lovitura de stat eşuată de la Moscova, din luna august. Alţii se autointitulau „cazaci“ din Rusia de sud. Alături de aceste întăriri, autorităţile transnistrene puteau conta şi pe Armata a 14-a, care fusese rebotezată Grupul Operaţional Rus, cu un efectiv operaţional de 15.000 de soldaţi. Unii dintre poliţiştii moldoveni care participaseră la lupte şi cu care am vorbit când m-am întors de la Tiraspol într-o maşină a guvernului moldovean mi-au spus că trupele ruseşti fuseseră implicate, în luna aprilie, în ciocniri deschise cu forţele guvernamentale moldoveneşti.

Cea mai intensă fază a conflictului a avut loc în iunie, când forţele guvernamentale moldoveneşti au încercat să recucerească Bender (Tighina) şi Dubăsari. Luarea acestuia din urmă ar fi tăiat Transnistria în două, facilitând restabilirea autorităţii guvernului. S-au dat lupte grele pentru Bender la jumătatea lunii iunie, cele două tabere deţinând rând pe rând controlul, dar, în cele din urmă, pe 20 iunie, Garda Republicană transnistreană, sprijinită de „cazacii“ voluntari şi de tancurile Grupului Operaţional Rus, a recucerit oraşul. Un acord de încetare a focului a fost semnat pe 21 iulie 1992 de către preşedintele Federaţiei Ruse (Boris Elţîn) şi de cel al Moldovei (Mircea Snegur). S-a constituit o forţă de menţinere a păcii, formată din cinci batalioane ruseşti din Grupul Operaţional Rus, trei batalioane moldoveneşti şi două batalioane ale gărzilor transnistrene. S-a estimat că aproximativ 1.000 de oameni au murit în conflict, iar numărul răniţilor s-a ridicat la 3.000. Chiar şi în septembrie, vehiculele militare incendiate, care se aflau de-a lungul autostrăzii în apropiere de Tiraspol, stăteau mărturie a ostilităţilor.

1993: VIZITĂ LA SRI

Câteva luni mai târziu eram din nou în România. În primăvara lui 1993, William Waldegrave, ministru de stat la Ministerul Afacerilor Externe britanic, m-a invitat la biroul lui. În martie 1990, fusesem numit în consiliul consultativ al British Government's Know-How Fund. Fondul fusese creat de Ann Lewis, şefa Departamentului pentru Europa de Est de la Ministerul Afacerilor Externe britanic, ca răspuns la evenimentele din Polonia, din 1989, ca urmare a dorinței prim-ministrului Margaret Thatcher ca Marea Britanie să joace un rol de prim rang în susținerea tranziției de la comunism la democrație a națiunilor din fostul bloc sovietic.[1] Ministrul m-a întrebat dacă puteam să îi duc un corpus de legi despre cum erau tratați infractorii tineri în Marea Britanie lui Virgil Măgureanu, directorul Serviciul Român de Informații (SRI), una dintre instituțiile succesoare ale Securității, care îl ceruse. Istoria personală a lui Măgureanu l-a făcut pe ministru să se arate prudent în a însărcina un diplomat britanic cu îndeplinirea acestei solicitări şi, cum eu nu făceam parte din Ministerul Afacerilor Externe britanic, contactul meu cu el ar fi fost mai puțin delicat din perspectivă britanică. Cele opt tomuri de texte legislative au fost trimise cu valiza diplomatică la Bucureşti, de unde trebuia să le recuperez eu. Anunțat de sosirea mea, Măgureanu a trimis o maşină să mă aducă la sediul lui, aflat la acea vreme lângă autostrada către aeroportul Otopeni. Mi-a făcut o primire călduroasă, a spus că mi-a citit dosarul de la Securitate şi că mi-a admirat tenacitatea de a veni să vizitez România în anii '80. Mi-a mulțumit că am adus volumele, apoi m-a întrebat dacă putea face ceva pentru mine. Din fericire, mi-a venit ideea că aş putea obține acces la unele dosare ale Securității, în scop de cercetare, dosare care, până atunci, fuseseră ținute departe de accesul publicului. Mi-a cerut să îi fac lista subiectelor mele de interes. Pe loc, am scris următoarele:

1. Componența Securității în august 1948, data înființării sale;
2. Rezistența partizanilor din munții României împotriva prezenței sovietice, după vara lui 1944, apoi, după 1945, împotriva regimului comunist;
3. Un raport lunar standard al Securității dintr-un județ – am ales luna iulie 1950 (ulterior, mi s-a dat județul Constanța);
4. Procesul lui Lucrețiu Pătrăşcanu.[2]

După ce a citit lista, mi-a cerut să-l caut din nou peste două luni, timpul necesar pentru a lua o decizie.

Aşa am şi făcut. M-a invitat la biroul lui, unde mi-a spus că solicitarea mi-a fost aprobată şi m-a prezentat unui ofițer superior al SRI, care urma să supervizeze transmiterea materialelor la Arhivele Naționale, vizavi de parcul Cişmigiu, unde urma să le consult. Colonelul mi-a cerut să mă prezint la arhivă în ziua următoare, la ora 7

dimineața.

Când am ajuns la acea oră, accesul pentru public era închis, iar un arhivist mi-a cerut să aştept pe treptele clădirii până la sosirea ofițerului SRI. Colonelul a ajuns la timp într-o maşină şi, împreună cu şoferul, au cărat volumele de documente într-o sală de lectură. Apoi i-a dat instrucțiuni arhivistei de la sală – Arhivele Naționale aparțineau de Ministerul de Interne – spunându-i că numai eu puteam vedea materialele şi că, după ce terminam cercetarea din acea zi, acestea urmau să fie închise cu cheia într-un dulap. Nu trebuia să semnez nimic – se referea la fişa de consultare, pe care orice persoană care are acces la un dosar de Securitate trebuia să o completeze, indicându-şi profesia. Când am văzut cât de multe materiale mi se dăduseră l-am întrebat pe colonel dacă era posibil să le microfilmez şi cât ar fi costat. Tariful era de un dolar pe pagină. Potrivit disponibilităților mele financiare, mi-am calculat în minte că puteam cere microfilmarea unui număr maxim de 600 de pagini şi, într-adevăr, după două săptămâni de studiu intens al dosarelor şi după ce am copiat cu febrilitate, de mână, cererea mea de microfilmare reflecta această cifră. De fapt, cel mai interesant material care mi-a fost dat se referea la componența Securității în 1948 şi ar fi fost ilizibil pe microfilm. Asta pentru că numele angajaților Securității erau scrise cu creionul într-un registru contabil pe jumătatea dimensiunii folio. Numele erau ordonate după structura ierarhică a Securității, începând cu sediul central din Bucureşti şi cu ofițerii lui superiori. Urmau direcțiile județene, în ordine alfabetică, fiecare cu oraşele, birourile locale şi ofițerii ei. În total erau peste 4.500 de nume de ofițeri, cu rubrici pentru data naşterii, originea etnică, ocupația inițială şi numărul carnetului de membru al Partidului Comunist. Am copiat doar numele celor mai înalți în grad ofițeri, de la cel de căpitan la cel de general, căci nu aveam destul timp la dispoziție.[3] Fiindcă sesiunea mea de cercetare se apropia rapid de sfârşit, l-am contactat pe colonel, i-am mulțumit pentru ajutor şi i-am dat detaliile despre materialul pe care îl doream microfilmat. El mi-a spus că putea dura până la trei luni. Aceasta se potrivea cu planul meu de a mă întoarce la Bucureşti în toamnă, când l-am căutat din nou pe colonel. Ne-am înțeles să ne întâlnim la Arhivele Naționale, unde mi-a dat microfilmele cu dosarele pe care le comandasem. Când i-am dat banii, a zâmbit şi mi-a spus: „Nu e nevoie – e un cadou de la director“.

1994: MOLDOVA

Am revenit în Moldova în februarie 1994, ca observator la alegerile parlamentare din partea Conferinței pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE). Găgăuzia, zona în care fusesem repartizat, îşi trăgea numele de la populația locală turcofonă, găgăuzii, care formau majoritatea acestei regiuni în care mai trăiau şi moldoveni, şi ucraineni. Împreună cu şoferul meu oficial, Ion, am plecat în ziua dinaintea alegerilor de la Chişinău spre Vulcăneşti, un oraş situat la aproximativ 100 de kilometri sud de capitală, urmând harta oficială furnizată de CSCE. Înaintarea ne-a fost oprită înainte de Vulcăneşti de un grănicer care dădea din mână în faţa unei bariere de lemn vopsit e în albastru şi galben, culorile steagului Ucrainei. În peretele barăcii fusese decupată o fereastră din sticlă, dincolo de care stătea de pază un soldat. Am coborât din maşină şi mi-am arătat legitimația de la CSCE, întrebându-l dacă vorbeşte româneşte. A aprobat din cap şi, după ce s-a uitat pe harta mea, mi-a spus că era greşită. A sunat totuşi la ofițerul său de comandă şi a aflat că Vulcăneştiul se afla la o distanță scurtă pe drum şi că, pentru a ajunge acolo, trebuia să intri în Ucraina pe o distanță de câțiva kilometri. Santinela a vorbit mult la telefon, în ucraineană, apoi mi-a tradus în româneşte. Fără o viză de intrare în Ucraina, nu puteam trece granița. Ne-a sugerat să ne întoarcem vreo câțiva kilometri şi să o luăm pe un drum secundar către Vulcăneşti. I-am mulțumit şi i-am urmat sfatul. Când am ajuns la destinație am găsit un restaurant care avea şi camere de închiriat peste noapte. Masa noastră de seară a constat într-o omletă cu brânză şi câteva ceşti de ceai.

Ne-am trezit în dimineața următoare – era ziua alegerilor – şi ne-am îndreptat către liceul din localitate. Aşa cum mă aşteptam, directorul liceului era şi preşedintele comisiei electorale locale. Ne-am prezentat, eu şi Ion, şi i-am spus că intenționam să vizitez două secții de vot din satele aflate în vecinătatea oraşului, după care aveam să revin la Vulcăneşti. M-a sfătuit să mă întorc înainte de ora prânzului, deoarece o masă caldă le era oferită votanților la cantină, aşa cum prevedea legea electorală. Perspectiva unei astfel de mese într-o zi deosebit de friguroasă putea, mi-a spus, să-i atragă pe votanți, mai ales în condițiile în care, în zonă, carnea era o raritate. M-a condus la bucătărie, unde mai bine de zece bucătari şi voluntari pregăteau, în patru oale mari cu capac, o tocană savuroasă, a cărei aromă plutea în cantină.

Ion m-a dus la prima secție de vot rurală. Baraca părăginită, din lemn, care servea drept şcoală, era cocoțată în vârful unui deal şi era goală, cu excepția a cinci sau şase membri ai comisiei electorale, înfofoliți cu fulare şi haine groase. Nici nu era de mirare, căci geamurile erau sparte şi un vânt înghețat zgâlțâia cele două cabine de vot. Am vorbit cu profesoara care era preşedintă şi i-am lăudat pe ea şi pe colegii ei pentru dăruirea şi angajamentul lor față de procesul electoral. „Păstrarea democrației cere sacrificii“, a spus ea.

Şcoala care găzduia cea de-a doua secție de votare era o construcție mai nouă, din beton şi cu geamurile intacte. Cu toate astea, temperatura din interior era aproape de zero. Când am făcut această remarcă, cineva din comisie m-a dus afară şi mi-a arătat cablurile groase care ieşeau din clădire, spunându-mi că electricitatea a fost deturnată ilegal de la şcoală pentru a încălzi casele celor care nu-şi puteau permite alimentarea cu energie electrică. O inspecție mai amănunțită a sălii de şedințe în care erau amplasate cabinele de vot a scos la iveală un bust al lui Lenin. I-am atras atenția preşedintelui comisiei că legea electorală interzicea cu strictețe expunerea de materiale de propagandă în zonele în care se desfăşura votul. I-am sugerat să-l întoarcă pe Lenin cu spatele. Preşedintele, un om care părea să aibă vreo şaptezeci de ani, a insistat: „Dar, vă rog, cum puteți să-i faceți aşa ceva iubitului meu Lenin?“ Nedorind să-i rănesc şi mai mult sentimentele, i-am propus un compromis – să îi acoperim capul lui Lenin. Bătrânul a dispărut pentru câteva minute şi s-a întors cu o față de masă de culoare roşie, cu care am acoperit delicat bustul.

Întors la Vulcăneşti, m-am bucurat de o tocană memorabilă, care mi-a dat puteri pentru numărătoarea voturilor din seara aceea. A mers bine pe timpul nopții, fără incidente şi, după câteva ore de somn odihnitor, Ion şi cu mine ne-am întors la Chişinău.

MUZEUL MEMORIALULUI DE LA SIGHET

Când am putut să revin în România, pe 29 decembrie 1989, printre primii prieteni pe care am dorit să-i văd s-au aflat Ana Blandiana şi Romulus Rusan, amândoi prinşi în tumultul politic febril al acelor zile. Printre alte oportunităţi oferite de căderea lui Ceauşescu era şi aceea a dezvăluirii nedreptăţilor din trecut şi, în mod special, a reintroducerii victimelor comunismului în istorie. Astfel, când, în 1993, Ana m-a invitat să iau parte la un proiect de înfiinţare a unui memorial al victimelor comunismului la Sighet, am acceptat cu plăcere. Sighetul, aflat în nordul Maramureşului, fusese ales drept centru pentru încarcerarea celor pe care comunismul îi considera cei mai periculoşi opozanţi, liderii partidelor democratice majoritare, foşti miniştri şi capi ai bisericilor, deoarece era un oraş relativ îndepărtat, aflat în vecinătatea URSS. Închisoarea fusese construită în 1896–1897 de către autorităţile maghiare, Transilvania făcând pe atunci parte din Imperiul Austro-Ungar, iar primii prizonieri politici i-au trecut porţile pe 22 august 1948.[1] Între această dată şi 1956, în cele şaptezeci şi două de celule ale sale au fost închişi patru foşti prim-miniştri, în special Iuliu Maniu, fostul lider al Partidului Naţional Ţărănesc, Constantin Brătianu, liderul Partidului Naţional Liberal, şi episcopii cultului romano-catolic şi ai celui greco-catolic. Aproximativ 180 de membri ai elitei româneşti dinainte de război au fost deţinuţi aici, mai mult de două treimi dintre ei având vârste de peste şaizeci de ani, iar câţiva, cum a fost şi cazul lui Maniu, peste şaptezeci. Mulţi dintre ei nu au fost niciodată judecaţi pentru vreo infracţiune, ci doar arestaţi în urma unui ordin emis de Ministerul de Interne, fiind duşi direct la Sighet.

Am acceptat invitaţia Anei Blandiana convins că, dacă societatea românească eşua în confruntarea cu trecutul său, atunci victimele opresiunii vor fi persecutate încă o dată. În mintea mea răsunau cuvintele lui Desmond Tutu, care le rostise referindu-se la excesele apartheidului: „Trebuie să privim în ochi bestia represiunii şi s-o respingem din priviri, nu s-o lăsăm să treacă nestingherită“. Am privit proiectul Sighet nu în termeni de distribuire a vinovăţiilor, ci în termeni de atribuire a responsabilităţilor. Prin dăruirea şi eficacitatea Fundaţiei Academia Civică, represiunea din România a fost, cred eu, dezvăluită nu doar în faţa publicului românesc, ci şi în plan internaţional, şi nu este exagerat să afirm că Memorialul de la Sighet e considerat de mulţi specialişti drept cel mai elocvent şi mai impresionant muzeu de acest fel din Europa.

Iniţial, cea mai mare parte a sprijinului financiar provenea din donaţii private, oferite mai ales de membri ai comunităţii de emigranţi români şi au fost înfiinţate birouri în Franţa, Germania şi Statele Unite. Participarea istoricilor străini la conferinţa de la Sighet, organizată în fiecare an în luna iulie, începând cu 1993, a fost finanţată prin granturi ale

Consiliului Europei. Cu vremea, printre sponsorii generoşi s-au numărat fundaţiile germane Konrad Adenauer Stiftung, Hanns Seidel Stiftung şi Friedrich Ebert Stiftung, precum şi Arhiva Naţională de Securitate din Washington DC şi instituţii poloneze şi britanice, printre care British Council. În 1997, Parlamentul a declarat Memorialul de la Sighet „clădire de importanţă naţională“ şi a votat acordarea unei sume de 60.000 de dolari pentru întreţinerea sa. Deşi binevenită, această sumă nu era de-ajuns pentru acoperirea costurilor de administrare ale Memorialului, iar Ana şi Romulus şi-au dedicat cea mai mare parte a timpului lor strângerii de fonduri, în încercarea de a-i asigura viitorul.

Memorialul nu este doar un muzeu; este un centru viu de cercetare şi se poate lăuda cu o întreagă bibliotecă de publicaţii apărute sub egida „Centrului Internaţional de Studii asupra Comunismului“. Sunt onorat să fiu membru în consiliul ştiinţific al acestei Academii, unde printre colegii mei se numără Stéphane Courtois, Thomas Blanton şi Helmuth Müller-Enbergs, precum şi istorici români şi foşti deţinuţi politici, ca Alexandru Zub şi Şerban Papacostea.

O preocupare specială pentru mine a reprezentat-o şcoala de vară pentru elevii din România şi Republica Moldova, la care am participat de mai multe ori şi, vreme de doi ani, am fost chiar „rector onorific“. Impactul pe care participarea la această şcoală l-a avut asupra tinerilor de şaptesprezece-optsprezece ani este evident din contribuţiile lor la discuţii şi din eseurile lor, publicate de Fundaţie într-o serie de volume anuale. Eforturile neobosite şi altruiste depuse de Ana Blandiana şi de Romulus Rusan în beneficiul şcolii au făcut ca victimele comunismului să nu fie astăzi uitate de tinerele generaţii.

1995: NICOLAE MILITARU ŞI TRAIAN BORCESCU

La începutul lui martie 1995, la invitația lui John Simpson, m-am întors cu el şi cu echipa de filmare a BBC la Bucureşti pentru a realiza un documentar retrospectiv despre cei cinci ani scurşi de la revoluție. Acesta cuprinde interviuri cu principalele personalități – preşedintele Ion Iliescu, fostul prim-ministru Petre Roman, actorul Ion Caramitru, poetul Mircea Dinescu, expertul politic Silviu Brucan şi ministrul adjunct al Apărării din vremea lui Ceauşescu, Victor Stănculescu. Fiindcă îi întâlnisem pe toți în ianuarie 1990, pe când lucram pentru John şi fiindcă stăpâneam bine limba română, John mi-a cerut să fiu unul dintre traducători. Unul dintre participanții importanți, pe care nu-l întâlnisem încă, era generalul Nicolae Militaru, care ocupase funcția de ministru al Apărării de pe 26 decembrie 1989 până pe 16 februarie 1990.[1] Militaru a dat două interviuri ample, din care mi-am dat limpede seama că nu se simțea bine şi, după ce l-am terminat pe cel de-al doilea, fiica lui m-a luat deoparte şi mi-a spus că tatăl ei era bolnav de cancer, iar tratamentul pe care îl primea presupunea şi un medicament anume. Accesul la medicamente în România era o problemă, iar ea mi-a cerut ajutorul. I-am spus că mă voi interesa în Marea Britanie şi că îi voi da veşti.

Două luni mai târziu, obținând medicamentul cu ajutorul unui doctor din Londra, am contactat-o atunci când am ajuns la Bucureşti şi i-am dat vestea bună. Ea m-a invitat imediat la locuința familiei unde tatăl ei, vizibil slăbit, a luat medicamentul în mână şi a început să plângă. A insistat să îmi dea banii pe el, dar eu am refuzat. Atunci m-a întrebat cum m-ar putea răsplăti. I-am spus că eram interesat să aflu mai multe despre cariera sa şi, dacă nu ceream prea mult, despre experiența lui ca tânăr ofițer în Uniunea Sovietică. „N-am nimic de pierdut, mi-a răspuns, dată fiind boala mea“ şi a început un monolog pe care l-am ascultat cu sufletul la gură. Din când în când, fiica lui ne aducea răcoritoare, la început fără alcool, dar, după câteva ore, am primit vodcă.

Filmările lui John Simpson de la începutul lui martie 1995 pentru documentarul care comemora revoluția ne-au dus la sediul Televiziunii Române, cel care, în seara de 22 decembrie 1989, fusese ținta lunetiştilor Securității. Ghidul nostru era George Borcescu, care mi-a spus că unchiul lui nu era străin de subiectul meu de cercetare şi că ar fi vrut să vorbească cu mine despre experiențele din timpul războiului. Distorsionarea, în perioada comunistă, a istoriei României din cel de-al Doilea Război Mondial era o temă foarte atractivă pentru mine, deşi nu puteam fi sigur că acea relatare personală avea vreo valoare ştiințifică. Am fost de acord, iar George mi-a dat contactul fiicei unchiului său. I-am telefonat, mi-am notat adresa şi am stabilit o întâlnire. Ea şi tatăl ei locuiau într-un mic apartament la parterul unui bloc construit în anii ’70 şi mi-a mulțumit călduros că mi-am

făcut timp să vorbesc cu tatăl ei. M-a condus în sufragerie, unde un bărbat cu părul alb, aşezat într-un fotoliu şi îmbrăcat impecabil cu costum şi cravată, m-a salutat şi şi-a cerut scuze că nu se ridicase. S-a prezentat ca fiind Traian Borcescu. În primul moment am rămas fără cuvinte, apoi l-am întrebat dacă era acelaşi Traian Borcescu care fusese şeful contrainformațiilor militare în timpul mareşalului Antonescu. Mi-a confirmat că el era şi a adăugat că s-a gândit că aş putea fi interesat de părerea lui cu privire la activitățile clandestine britanice din România, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Istoricii români, mi-a spus, denaturaseră interviurile pe care el le dăduse anterior. Din acest motiv, acum era reținut în a colabora cu media românească şi dorea să vorbească cu un istoric străin în care avea încredere. Ceea ce mi-a spus mi-a dat încredere că relatarea lui ar putea fi revelatoare; i-am cerut permisiunea de a lua notițe. A fost de acord, moment în care fiica lui a spus că ni s-ar putea alătura şi ea pentru a completa acolo unde tatăl ei nu-şi mai amintea.

A început prin a-şi schița autobiografia.[2] A fost arestat pe 26 martie 1945, acasă la Emil Bodnăraş, un agent al Directoratului Principal de Spionaj care, după 23 august 1944, a devenit şeful SSI, serviciul secret românesc. Bodnăraş îl invitase acolo să ia prânzul. După ce a refuzat propunerea de a lucra pentru Uniunea Sovietică, reprezentată la masă de colonelul Timofteiv, consilierul NKVD la Bucureşti, i s-au pus nişte ochelari cu lentile negre, a fost dus pe un aeroport şi transportat la Moscova, unde a fost interogat despre activitatea sa din timpul războiului de către Viktor Abamukov, adjunctul lui Beria. Pe 23 august, la cererea lui Bodnăraş, a fost readus la Bucureşti şi închis, mai întâi la închisoarea Jilava, apoi la Malmaison, unde a fost interogat de mai multe ori de către Bodnăraş. A fost eliberat pe 23 decembrie 1945, apoi arestat din nou pe 26 mai 1949, judecat pentru rolul său în timpul regimului Antonescu şi condamnat la muncă silnică pe viață. În ianuarie 1963, sentința i-a fost redusă la 25 de ani, iar pe 13 aprilie 1964 a fost amnistiat.[3]

De mare interes pentru mine era disponibilitatea lui Borcescu de a vorbi despre amintirile sale în legătură cu activitatea spionajului britanic în România în timpul războiului, şi am exploatat din plin această disponibilitate. Memoria lui, aşa cum mi s-a confirmat mai târziu, când am primit acces la dosarele serviciilor secrete româneşti, era foarte bună, ceea ce a conferit autoritate celor spuse. Avea o capacitate impresionată de a-şi aminti nume şi evenimente, iar descrierile fizice şi portretele personale ale agenților din rețeaua operativă a MI6 pe care îi întâlnise în decursul activității sale animau relatarea sa. De la Borcescu am auzit pentru prima dată numele lui Alexander Eck, şeful operațiunilor MI6 din România. Rețeaua a fost activă pe toată durata războiului, adunând şi trimițând autorităților britanice informații despre operațiunile militare ale Axei în zona cuprinsă între râurile Nistru şi Bug, în sudul Ucrainei, care a fost administrată de români din 1941 până în primele luni ale anului 1944.[4] Eck avusese o carieră cu adevărat internațională, pe măsura formației sale. S-a născut pe 16 decembrie 1876 în provincia Polock din Polonia, aflată atunci sub dominație rusească, dintr-un tată suedez şi o mamă rusoaică. Tatăl lui era brutar, iar mama lui era spălătoreasă. După ce a terminat şcoala primară la Varşovia a urmat liceul Pavel Galagan din Kiev, unde şi-a terminat studiile secundare în 1894. S-a întors apoi la Varşovia şi a studiat istoria şi filologia slavonă la universitate, pe care a absolvit-o în 1898. Primul lui post a fost ca profesor de rusă într-un gimnaziu din

Varşovia, după care s-a mutat la Sankt Petersburg, unde, pentru o scurtă perioadă, până în 1903, a fost profesor la o şcoală de fete.

Pe când se afla la Varşovia, deşi – conform necrologului său – nu era evreu, a devenit membru al Asociației Social-Democrate Evreieşti şi, în 1903, sub numele de Muchin, a aderat la aripa bolşevică (leninistă) a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia. În decembrie 1905, sub numele de Artem, a activat în comitetul de grevă de la Ekaterinoslav. La începutul lui 1906 a fost arestat (pentru a treia oară) în Rostov-pe-Don, iar în mai a fost condamnat să fie deportat la Tobolsk, dar a reuşit să evadeze înainte de plecare. Din acel moment şi până la exilul său în Franța, în 1909, a fost membru al mişcării clandestine din Kiev şi Lodz. În 1907 a plecat la Londra sub numele de Budownicz, ca delegat la congresul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia. Doi ani mai târziu a părăsit Rusia şi s-a stabilit în Franța, locuind la Nancy, Nisa şi Paris.

În ajunul Primului Război Mondial, Eck s-a înrolat, împreună cu alți optzeci de emigranți ruşi, ca voluntar în armata franceză. În 1915, a participat la război ca ofițer de contrainformații la Cartierul General al generalului Sarrail de la Salonic, iar după armistițiul din 11 noiembrie 1918 a fost trimis ca membru al Misiunii Militare Aliate în Slovacia. A fost demobilizat în ianuarie 1920, la Paris. Între 1921 şi 1934 a fost profesor de rusă la Universitatea din Gent, de acolo s-a mutat la Universitatea din Bruxelles şi a devenit profesor de studii slave şi bizantine. În 1939, după izbucnirea războiului, s-a alăturat din nou biroului de informații al armatei franceze, cu gradul de căpitan, iar în februarie 1940 le-a propus superiorilor săi să profite de invitația primită de la eminentul istoric Nicolae Iorga de a ține o serie de prelegeri la Institutul de Istorie Universală şi la Universitatea din Bucureşti pentru a obține informații despre fortificațiile româneşti din Basarabia, despre spionii germani care aveau acoperire de jurnalişti şi despre mişcările trupelor germane din țară. A fost de acord, iar la 28 februarie 1940 a sosit la Bucureşti[5]. După căderea Franței, în iunie 1940, Eck s-a oferit să lucreze pentru MI6, care l-a acceptat. Profesia lui de cercetător bizantinist îi oferea acoperirea necesară pentru a ține prelegeri la Institutul de Istorie Universală şi la Institutul Francez de Studii Bizantine, unde directorul acestuia, profesorul Laurent, i-a pus la dispoziție un birou. Tânăra concubină a lui Eck, Margareta Haller[6], îl asista pe Eck în activitățile sale de spionaj, prelucrând rapoartele care veneau de la membrii rețelei.[7] Eck a întâlnit-o pentru prima dată pe Haller în 1937, la un stand belgian, pe când vizita Expoziția Internațională de la Paris şi au întreținut o corespondență constantă până când s-au întâlnit la Bucureşti, în februarie 1940. Având o profundă afecțiune pentru Haller, i-a mărturisit sentimentele lui anti-Axă, iar, după căderea Franței, aceasta a acceptat să-l ajute să adune informații despre ofițerii germani şi despre civilii care vizitau fabrica germană Scherg, la care era angajată. Când, în noiembrie 1941, a fost demisă, ca urmare a aplicării legislației de românizare a întreprinderilor, Eck i-a obținut un post temporar ca secretară a ataşatului comercial de la Legația Franței, după care a fost angajată ca secretară la Crucea Roşie din România. Pe lângă strângerea de informații despre unitățile militare germane, Haller fusese însărcinată de Eck să transmită mesajele codate de el şi a depus plicuri cu cărți de vizită la trei radio-operatori polonezi, Gałaczyn´ski, Wieraszko şi Czupryk, recomandați lui Eck de căpitanul Stopozn´ski, un ofițer polonez de informații, atunci când Legația Britanică s-a retras din

România, în februarie 1941.[8]

Rețeaua MI6 coordonată de Eck includea şi cetățeni francezi rezidenți în România, care, după căderea Franței, în iunie 1940, se alăturaseră cauzei Aliate. Borcescu mi-a dat numele lor. Printre aceştia se aflau Jean Mouton, Charles Singevin, Michel Dard şi Yves Augier, membri ai fostei Legații a Franței şi Pierre Guiraud, profesor la Institutul Francez din Chişinău, care se retrăsese la Institutul Francez din Bucureşti după anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică, în iunie 1940, Marcel Fontaine, directorul Institutului Francez din Craiova, Georges Daurat, care servise ca instructor mitralior cu gradul de căpitan în misiunea militară franceză din România, condusă de generalul Henri Berthelot între 1916 şi 1918, Pierre Boullen, consulul francez de la Timişoara, Seguinaud, fostul consul francez de la Constanța şi Vitalien Laurent, directorul Institutului Francez de Studii Bizantine din Bucureşti.[9] Eck le-a adăugat un număr de recruți români, printre care, dintre cei mai notabili, se numărau Dan Brătianu, şeful oficiului din Bucureşti al Companiei Române de Telefoane, şi George Tomaziu, un artist român, nepot al lui George Enescu. Potrivit lui Borcescu, Charles Becher, un inginer elvețian care lucra în România, primea corespondența şi făcea plățile pentru rețea după plecarea legației britanice, în februarie 1941. Această informație s-a verificat ulterior dintr-un raport nedatat al lui Borcescu, consultat de mine în 2007.[10]

Documentele Siguranței româneşti arată că rețeaua lui Eck a fost trădată de Constantin Polzer, un căpitan din armata română. La jumătate lui iunie 1944, Polzer şi-a deconspirat în fața autorităților activitatea sa pentru Eck. Pe 17 iunie 1944, Eck a fost arestat împreună cu Haller în localitatea Ciorogârla, aflată la periferia Bucureştiului, unde se refugiaseră din fața raidurilor Aliate asupra capitalei. Ei şi alți membri ai rețelei, printre care Pierre Guiraud şi George Tomaziu, au fost arestați şi duşi în oraşul Odobeşti, unde au fost ținuți sub pază într-o veche fermă. Tomaziu a fost bătut de românii care l-au interogat şi a intrat în greva foamei. După nouă zile de greva foamei, interogatoriul său a fost suspendat. Eck a declarat în prezența lui Tomaziu că el era capul rețelei MI6 din România, iar Tomaziu şi-a recunoscut partea sa.[11] Guirard, care se afla şi el în stare de arest, i-a trimis, de fapt, un mesaj lui Borcescu avertizându-l că, dacă Eck şi Haller ajungeau în mâinile germanilor, britanicii vor considera autoritățile române responsabile de asta.[12] A fost aranjată o întâlnire între Borcescu şi Georges Daurat în biroul colonelului Octav Rădulescu, ofițerul de contrainformații al companiei de telefonie. Cu Dan Brătianu ca traducător din franceză, Daurat i-a dezvăluit lui Borcescu că şi el era membru al rețelei MI6 şi i-a cerut lui Borcescu să aibă grijă de Eck şi Haller. Borcescu l-a informat prin telefon pe Eugen Cristescu, şeful Serviciului Român de Informații, şi l-a trimis pe Brătianu la el să-i dea mai multe detalii. La ordine venite de sus, interogatoriul de la Odobeşti s-a încheiat, iar grupul lui Eck a fost transferat, pe 20 iulie, la închisoarea Malmaison din Bucureşti, care se afla sub autoritatea directă a Serviciului Român de Informații.

1996: ALEGERI

Alegerile generale din noiembrie 1996 au fost al treilea tur de alegeri organizate în România după revoluția din 1989, iar eu împreună cu Peter Siani-Davies, prietenul şi colegul meu de la Şcoala de Studii Slavone şi Est-Europene, ne-am aflat printre observatorii OSCE.[1] Alegerile s-au desfăşurat fără incidente majore şi, în pofida unor probleme minore, au fost considerate la modul general ca un exercițiu impresionant şi de succes al democrației de masă. Din acest punct de vedere, ele au reflectat pe deplin noua stabilitate şi continuitate apărute în politica românească, exemplificate prin faptul că atât ambii candidați principali la alegerile prezidențiale, cât şi cele mai importante partide participante la alegeri erau aceleaşi ca în 1992. Singurele modificări survenite constau în unele schimbări din rândul componenților minori ai coaliției Convenția Democratică din România (CDR), şi anume Frontul Democrat al Salvării Naționale (al preşedintelui Ion Iliescu) şi-a schimbat numele în Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), iar, după ce şi-a adăugat denumirea de Partid Democratic, Frontul Salvării Naționale a format o nouă coaliție, Uniunea Social-Democrată (USD). În ultimele două cazuri, renunțarea la denumirea de Frontul Salvării Naționale, care era asociată cu revoluția, nu era doar o lepădare simbolică de trecut, ci servea şi la sublinierea unei normalități tot mai evidente a procesului politic românesc.

Alegerile din 1996 au constituit, aproape fără îndoială, un moment de cotitură în istoria electorală românească, ele aducând prima schimbare democratică a şefului statului de la înființarea unui stat român independent, în 1859, şi au reprezentat şi prima dată, din 1937, când un guvern aflat la putere a pierdut puterea. În cursul lunii noiembrie 1996, poporul român a mers, de fapt, la vot de două ori, la trei alegeri separate, în cursul cărora au ales preşedintele şi membrii celor două camere ale parlamentului: Senatul şi Camera Deputaților. Cei trei candidați principali la preşedinție reprezentau fiecare unul dintre cele trei grupuri politice importante din țară: Ion Iliescu (preşedintele în funcție) era asociat cu PDSR, Emil Constantinescu, principalul lui rival din 1992, era liderul CDR, iar Petre Roman, primul prim-ministru al României după revoluția din 1989, conducea acum USD. Alături de cei trei, mai erau şi reprezentanți ai tuturor celorlalte partide importante, inclusiv Gyorgy Frunda, de la Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR), primul maghiar care candida la funcția de preşedinte al României.

Campania electorală a durat aproape şaizeci de zile, aşa cum prevedea legea, şi a fost lipsită de incidente sau tulburări majore. Campania făcută de toate partidele şi de candidații la preşedinție a fost intensă, dar participarea la mitinguri şi întruniri a fost destul de moderată în toată țara, încât să dea naştere la îngrijorări cu privire la apatia electoratului. Spre deosebire de anul 1992, toate principalele grupuri politice active şi-au făcut campanie atât în mediul rural, cât şi în centrele urbane mai mari sau mai mici. În

județul Suceava (reflectând în parte şi situația sa de circumscripție în care rezultatul votului putea fi schimbat), chiar şi cele mai mici localități au beneficiat de atenția celor trei candidați principali la prezidențiale. În anii anteriori, campania din oraşe fusese foarte vizibilă, cu afişe electorale lipite peste tot, dar acestea se regăseau foarte rar şi în mediul rural. În general, campaniile electorale ale diferitelor partide au fost organizate în mod profesionist şi, la fel ca în anii anteriori, s-a putut vedea influența tehnicilor de dincolo de ocean. Spre exemplu, imitând Partidul Republican şi pe Newt Gingrich din SUA, Emil Constantinescu şi-a prezentat programul electoral ca pe un „Contract cu România“ în douăzeci de puncte, care urmau să fie realizate în intervalul a 200 de zile de la câştigarea alegerilor. Adeseori, personalitatea a părut să aibă aceeaşi importanță ca ideologia, dar subiectele majore din timpul campaniei au rămas economia şi corupția.

Unele dintre cele mai izbitoare diferențe între alegerile din 1992 şi cele din 1996 s-au înregistrat în media, care, de această dată, a părut uşor mai favorabilă opoziției decât guvernului. Cele trei cotidiene principale, *Evenimentul zilei*, *Adevărul* şi *România liberă*, au vândut spațiu publicitar principalilor candidați la prezidențiale. Însă, chiar şi tirajul celui mai popular ziar, *Evenimentul zilei*, era de numai 170.000 de exemplare. Ca atare, într-o țară cu peste 23 de milioane de locuitori, ziarele locale reprezentau adesea o sursă importantă de ştiri. Relativ mica circulație a ziarelor însemna că, pentru majoritatea populației, televiziunea şi radioul rămâneau principalele surse de informație. În acest domeniu, una dintre diferențele importante ale alegerilor din 1996 față de cele din 1992 a fost prezența unor canale de televiziune independente: Pro TV, Antena şi Tele 7abc. Cel mai mare dintre aceste canale, Pro TV, a cărui acoperire includea Bucureştiul şi 51 de alte mari centre urbane, era un canal de cablu care părea să se bucure de multă popularitate. În general, pe durata campaniei electorale, a fost perceput ca fiind favorabil opoziției şi a oferit o contrapondere importantă la atitudinea părtinitoare percepută din partea televiziunii de stat (TVR).

În afara centrelor urbane – 35% din populație lucra în agricultură – şi în rândul celor mai sărace familii, care nu-şi permiteau să plătească un abonament de cablu, televiziunea şi radioul publice au reprezentat principala sursă de informații. Înainte de alegeri, canalele publice au oferit timp de antenă gratuit tuturor partidelor şi candidaților la preşedinție, potrivit criteriilor stabilite de parlament, pe care le-au respectat cu scrupulozitate. Partidele parlamentare nu au plătit pentru timpul de antenă, costurile fiind acoperite de stat. Candidații şi partidele care nu făceau parte din parlament au trebuit să plătească o taxă de opt dolari pe minut la radioul public şi 16 dolari pe minut la TV (TVR 1), dacă se folosea o casetă pre-înregistrată, şi 48 de dolari, dacă foloseau un studio TV.

Ca şi în timpul alegerilor anterioare, partidele de opoziție s-au arătat serios îngrijorate de modul în care televiziunea publică prezenta campania electorală. Nu era vorba numai despre anumite părtiniri politice, ci şi despre ceea ce a fost văzut ca un eşec mai general al obiectivității şi standardelor profesionale. Aceleaşi preocupări se regăseau şi în lucrările Institutului European de Media (EIM – The European Institute for the Media), cu centrul la Dusseldorf, care monitoriza şi de această dată campania. Deşi considera că acoperirea media a campaniei fusese mult mai bună decât în 1992, EIM şi-a exprimat îngrijorarea față de lipsa completă a analizelor şi comentariilor din ştirile TVR despre noile informații

referitoare la campanie şi faţă de pasivitatea generală a jurnaliştilor TVR, care se mulţumeau cu difuzarea comunicatelor de presă ale partidelor. Institutul a confirmat, de asemenea, plângerile opoziţiei că s-a dat o vizibilitate necritică foarte mare unei serii de întâlniri ale preşedintelui Iliescu şi ale unor membri ai guvernului cu demnitari străini, deşi trebuie remarcat că astfel de informaţii erau de multă vreme larg difuzate la ştiri.

În parte ca o moştenire a atmosferei politice încărcate de după revoluţie, în parte ca o consecinţă a istoriei, în care rezultatele alegerilor au reflectat mult prea adesea preferinţele guvernului mai degrabă decât pe acelea ale poporului, procesul electoral din România nu a fost perceput în Vest ca fiind unul neutru şi ne-partizan. A predominat, în schimb, neîncrederea, controlul procesului electoral fiind văzut în mod regulat ca determinant pentru asigurarea victoriei în alegeri. Această percepţie a devenit o constantă în cultura politică românească, întărită de faptul că guvernele au fost rareori înlăturate de la putere prin vot. Şi înaintea alegerilor din 1996, fusese un reflex al perdantului să se victimizeze şi să arate cu degetul către presupusele nereguli ce duseseră la înlăturarea sa de la putere. Atenţia se concentrase pe numărul mare al voturilor anulate, despre care se susţinea că fuseseră numărate în mod disproporţionat împotriva partidelor de opoziţie, şi pe prevederile legii electorale, care permiteau înscrierea pe liste speciale a alegătorilor, care puteau să voteze efectiv la orice secţie la care se prezentau, pe tot teritoriul ţării. Înainte de alegerile din noiembrie, preocupări similare au fost exprimate, o dată în plus, de opoziţie, care se temea că alegerile vor fi din nou manipulate în avantajul partidului aflat la putere. În fapt, numărul de voturi nule la alegerile din noiembrie 1996 a fost cu mult mai mic decât la cele dinainte, ridicându-se la doar 6,01% din voturile exprimate pentru Senat şi 6,38% din cele exprimate pentru Camera Deputaţilor, deşi, dată fiind complexitatea procesului de votare, acesta putea fi mai degrabă un indicator al succesului programelor de educare a alegătorilor decât al diminuării intenţiilor de fraudă.

În mod similar, Peter şi cu mine am avut sentimentul că, în circumscripţiile pe care le-am observat, circumstanţele în care alegătorii se înscriau pe listele speciale nu au avut de ce să nască suspiciuni şi, cu excepţia cazurilor în care se vota asistat de un membru de familie, nu s-au constatat alte nereguli. Scopul principal în care opoziţia a formulat plângeri la adresa procesului de votare a fost acela de a submina legitimitatea partidului câştigător, dar, ca o consecinţă invariabilă, au apărut şi dubiile cu privire la validitatea generală a procesului electoral.

Ca răspuns la bănuielile privitoare la lipsa neutralităţii, autorităţile au adoptat două strategii care uneori s-au suprapus. Prima implica introducerea unor măsuri de întărire a încrederii tuturor părţilor astfel încât să crească transparenţa întregului mecanism electoral. Cea mai importantă măsură de acest fel viza implicarea reprezentanţilor partidelor politice în întregul proces de votare. Cea de-a doua strategie era aceea de a crea nişte mecanisme paralele care să monitorizeze comportamentul instituţiilor oficiale. În 1996, acest proces a atins un nou grad de sofisticare, opoziţia punând la punct un mecanism complex de numărătoare paralelă pentru a verifica numărătoarea oficială a voturilor şi distribuţia mandatelor. Deşi apărute din neîncredere, astfel de mecanisme paralele, dacă duc la validarea rezultatelor comunicate de instituţiile oficiale, reprezintă prin ele însele o măsură importantă de construire a încrederii.

Cea mai importantă dintre măsurile de construire a încrederii era aceea care îi implica pe reprezentaţii partidelor politice la toate nivelurile procesului electoral, de la Biroul Electoral Central (BEC) din Bucureşti, care cuprindea şapte judecători şi 15 reprezentanţi ai tuturor principalelor partide, până la cele mai bine de 15.000 de comisii electorale locale, fiecare având câte un preşedinte şi un vicepreşedinte independenţi, de preferinţă judecători amândoi, şi până la şapte reprezentanţi ai partidelor. Dacă existau mai mult de şapte candidaţi pentru locurile de membri în comisie, cei care se înscriseseră erau selectaţi prin vot. Comisia locală era responsabilă cu numărarea voturilor şi, în general, acest sistem care se autoregla a funcţionat destul de bine, căci fiecare membru îi observa pe ceilalţi şi, deopotrivă, votarea. Singura problemă pe care Peter şi cu mine am semnalat-o în raportul nostru către Ministerul Afacerilor Externe britanic a fost aceea că nu fuseseră instruite comisiile cu privire la modul în care trebuiau numărate voturile, şi prin urmare procesul a degenerat adesea într-o totală confuzie. La ambele proceduri de numărare la care am asistat în noaptea lungă de după alegeri, rezultatul final a fost obţinut abia după o viguroasă „manipulare“ a cifrelor, astfel încât numărul voturilor numărate să se potrivească cu numărul voturilor exprimate.

O altă posibilă problemă a ţinut de sistemul care se autoregla. Înainte de alegeri, opoziţia a semnalat că, în unele cazuri, preşedinţii comisiilor locale, în loc să fie cât mai neutri faţă de candidaţi, erau numiţi politic de partid. Deşi, în cea mai mare parte, aceasta a fost tot o manifestare a neîncrederii în neutralitatea sistemului, în mai multe judeţe, în care prefecţii responsabili de aceste numiri erau şi preşedinţii organizaţiei locale a PDSR, s-au ridicat semne de întrebare mai serioase cu privire la imparţialitate. O astfel de aliniere între puterea politică şi puterea executivă din judeţ putea lăsa loc de abuzuri şi, în general, impresia a fost aceea că, în numirea preşedinţilor locali, a existat o lipsă a transparenţei. Totuşi, efectele practice ale acestor numiri asupra procesului de votare au fost dificil de măsurat. În general, tot ce s-a putut spune a fost că, în anumite cazuri, unii preşedinţi slabi le-au permis altor membri ai comisiei electorale să domine procesul de votare, dar a fost imposibil de stabilit dacă aceasta a avut sau nu vreun efect asupra procedurilor de votare şi de numărare a voturilor.

Alegerile au reprezentat un triumf pentru Convenţia Democratică şi pentru candidatul ei la preşedinţie, Emil Constantinescu. În parte, votul în favoarea Convenţiei Democratice poate fi considerat drept un vot negativ pentru guvernul anterior, al PDSR, şi pentru proasta sa gestionare a economiei. Fraza care s-a aflat pe buzele tuturor în perioada campaniei electorale a fost „e timpul pentru o schimbare“. În trecut, Iliescu reuşise să se distanţeze de performanţele guvernului, dar de această dată nu a reuşit să evite efectul eşecului comun, căci marea majoritate a românilor trăiau deja cu imaginea unui viitor economic fără perspective reale. Din experienţa observatorilor britanici, care făceau parte dintr-o echipă de şase persoane, nu s-au făcut încercări de a manipula rezultatul alegerilor, iar acesta a reflectat pe deplin voinţa electoratului românesc.

Victoria lui Constantinescu nu doar că a injectat o mare doză de optimism în ceea ce priveşte perspectiva tinerilor asupra viitorului economic al ţării, dar a arătat şi o respingere a ceea ce s-ar putea numi „mentalitatea comunistă“, asociată cu spiritul de gaşcă practicat de fosta nomenclatură, de elita comunistă. În paralel, istoricii au arătat un nou interes

pentru revizitarea trecutului.

COEN STORK

Una dintre consecințele cele mai nocive ale regimurilor comuniste a fost pervertirea imaginii despre trecut pe care au lăsat-o adesea în urma lor. Cu cuvintele atribuite lui Albert Camus, „dacă adevărul absolut aparține cuiva în această lume, el nu-i aparține în mod sigur omului sau partidului care pretinde că îl deține“[1]. Românii sunt foarte frământați de istoria lor. Adeseori, ei dau mai multă importanță opiniilor decât faptelor. Îți vine în minte cugetarea lui Blaise Pascal: „Inima îşi are raţiunile sale pe care raţiunea nu le cunoaşte“[2].

Cercetarea istorică a fost adesea determinată de scopul de a consolida, de a susține ideea statului național, singurul care, așa cum se argumenta, putea oferi acea unitate culturală în care să prospere intelectual şi economic toți membrii societății. De aceea, s-a spus, toți cei născuți într-o cultură trebuie să locuiască sub acelaşi acoperiş politic. Este evident că istoria națională, trăsăturile specifice ale unei națiuni sunt valori fără de care nu poate fi înțeleasă o cultură. Naționalismul gândeşte în termeni de destine istorice. Dar distorsionarea trecutului în scopuri politice viciază viitorul la care aspiră mulți dintre cei tineri. Nu putem profita de beneficiile prezentului dacă sensibilităţile şi mijloacele noastre intelectuale nu se folosesc de ele. Nu putem afirma cu adevărat o identitate națională dacă o concepem ca fiind în opoziție cu toleranța.

Această „istoriografie națională“ a fost pusă sub semnul întrebării în România abia după 1990, de numai câțiva istorici şi în special de către Lucian Boia. Procedând astfel, Boia le-a oferit o paradigmă şi cercetătorilor din alte părți ale Europei pentru a-şi interoga propria istorie şi modul în care aceasta este prezentată. Cartea lui *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (Humanitas, 1997) a fost prima încercare serioasă făcută de un român de a discuta despre cum a fost distorsionat trecutul în scopuri politice, mai ales în perioada regimului comunist, când acesta a încercat să-şi construiască propria versiune a istoriei, manipulând relatările despre trecutul mai mult sau mai puțin apropiat. Interpretarea inovativă pe care Boia a dat-o istoriei, mitului şi rolului pe care acestea l-au jucat în viața românească a avut un impact puternic în România, mai ales asupra tinerelor generații, în contextul în care studiul său a fost discutat pe larg în presa scrisă şi în audiovizualul românesc.

Studiul lui Boia l-a impresionat în mod deosebit pe Coenraad Frederik Stork, ambasadorul Olandei în România între 1988 şi 1993.[3] Dosarul lui de la Securitate a fost primul astfel de dosar al unui cetățean străin care a fost publicat în România, spre deosebire de cele ale foştilor sau actualilor cetățeni români.[4] Deşi era ambasadorul Olandei, Coen nu era un observator din afară; dimpotrivă, a devenit un actor participant, un spin permanent în coasta autorităților române, o figură emblematică a curajului de a renunța la comoditatea privilegiului diplomatic pentru a-şi exprima solidaritatea cu acei

români care, în interiorul țării, îndrăzneau să se opună regimului Ceauşescu. Dosarul lui documentează măsurile luate de Securitate pentru a-i monitoriza activitățile, dar şi, în acelaşi timp, metodele folosite în acest scop.

I-am fost prezentat lui Coen, la scurtă vreme după revoluție, de către Sorin Alexandrescu, profesor de studii româneşti la Universitatea din Amsterdam. Experiența noastră comună în încercările de a-i ajuta pe disidenții români a fost premisa unei prietenii durabile. Tatăl lui Coen fusese industriaş, iar mama, fiica pictorului Floris Arntzenius din Haga. Arta a rămas una dintre pasiunile constante ale lui Coen. Şi-a petrecut primii ani din viață la Bussum, unde a făcut şi liceul, pentru ca mai apoi să studieze la Universitatea din Leiden. A intrat în Serviciul Diplomatic olandez, primul său post, în 1959, fiind la secția comercială a ambasadei olandeze de la Bagdad. De acolo s-a mutat la Pretoria, în Africa de Sud, şi a fost unul dintre puținii diplomați străini care au asistat în calitate de observatori la procesul intentat în primăvara anului 1964, la Pretoria, lui Nelson Mandela şi altor lideri ai Congresului Național African, o prezență pe care preşedintele Mandela nu a uitat-o niciodată. În timpul primei vizite a lui Mandela în Olanda, pe 16 iunie 1990, acestuia i s-a oferit un dineu la un restaurant aflat în apropierea locuinței lui Coen din Amsterdam, iar Coen s-a alăturat spectatorilor care asistau la sosirea lui Mandela. Mandela l-a recunoscut pe Stork în mulțime şi a venit la el să-i strângă mâna şi să-i mulțumească fiindcă asistase la procesul său.

La sfârşitul anilor ’60 şi în anii ’70, Coen a activat cu succes la Paris, Madrid, Buenos Aires, Helsinki şi Londra. În 1982 a fost numit ambasador în Cuba şi a lucrat la Havana vreme de cinci ani. Un aspect important al activității lui din Cuba a fost acela că şi-a arătat solidaritatea cu disidenții regimului Castro, o trăsătură specifică pentru ataşamentul său față de drepturile omului, care avea să-l pregătească foarte bine pentru experiența din România. Următorul şi ultimul său post diplomatic avea să fie în 1988 la Bucureşti. A devenit o prezență familiară pe străzile oraşului, pe bicicletă mai degrabă decât în maşina oficială, şi şi-a câştigat admirația colegilor ambasadori pentru îndrăzneala sa din zilele revoluției, căci, pe două roți, reprezenta o țintă uşoară pentru contra-revoluționari.

Experiența lui Coen în România a lăsat o amprentă profundă asupra sa şi l-a determinat ca, după ieşirea la pensie, să acorde un sprijin susținut eforturilor de a reevalua trecutul țării. În 2002, el a convins Ministerul olandez de Externe să furnizeze fondurile necesare, prin grantul Matra, pentru un nou institut de istorie la Bucureşti, numit Institutul Român de Istorie Recentă (IRIR). Coen a adunat în jurul lui un număr de tineri istorici români şi străini care îi împărtăşeau opinia că România avea nevoie de un institut dinamic, ce putea contribui la procesul democratic prin încurajarea analizei critice, bazată pe arhivele devenite recent accesibile, asupra trecutului dictatorial al țării, de la dictatura regelui Carol II, instituită în 1938, la regimul Antonescu (1940–1944) şi la regimul comunist care a urmat după al Doilea Război Mondial. The Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) a devenit principalul partener în acest proiect. Coen m-a invitat să mă alătur lui în consiliul ştiințific al institutului, format din patru persoane şi, împreună, am început să adunăm fonduri. Unul dintre primele noastre succese a fost cu J.K. Rowling, care a făcut o donație generoasă pentru cumpărarea de rafturi şi de echipamente pentru bibliotecă. Grantul olandez ne-a

permis să recrutăm un mic grup de tineri istorici români, printre care Marius Oprea, Armand Goşu şi Stejărel Olaru. Primul director al IRIR a fost Andrei Pippidi, iar după expirarea mandatului acestuia a urmat Marius Oprea. Ultimul a fost Dragoş Petrescu, care a condus institutul până în vara lui 2005. În decembrie acelaşi an, IRIR a fost înglobat în nou creatul Institut de Investigare a Crimelor Comunismului în România.

2000: MUZEUL MEMORIAL AL HOLOCAUSTULUI DIN STATELE UNITE

Faptul că în anul 2000 am primit o bursă finanțată de familia Rosenzweig la Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite (USHMM – United States Holocaust Memorial Museum), aflat în Washington, DC, mi-a permis să îmi continui cercetările referitoare la evreii din România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, sub îndrumarea lui Radu Ioanid. Pentru publicul de limbă engleză, accesul la totalitatea ororilor la care Ion Antonescu i-a supus pe evrei şi pe rromi a fost posibil pentru prima dată grație studiului lui Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under Antonescu Regime, 1940–1944*.[1] Cercetarea lui se baza, în cea mai mare parte, pe studiul sutelor de mii de pagini de documentație cu privire la acest subiect, pe care USHMM le adunase, începând cu 1993, din România şi din Ucraina, sub conducerea lui şi a lui Paul Shapiro, directorul Centrului de Studii Avansate asupra Holocaustului de la USHMM. Noi documente şi noi cercetări ale lui Ioanid în arhivele româneşti au îmbogățit ediția românească a volumului său deschizător de drumuri, justificând astfel o afirmație că acesta reprezintă studiul definitiv asupra Holocaustului din România.[2]

Holocaustul din România are nişte trăsături specifice, care îl individualizează în raport cu exterminarea evreilor din alte părți ale Europei şi din Uniunea Sovietică. Soluția la ceea ce dictatorul militar mareşalul Ion Antonescu a numit eufemistic „problema evreiască“ nu a constat în uciderea sistematică, mecanică a evreilor – deşi s-a calculat că armatele română şi germană au ucis peste 45.000 de evrei în Basarabia şi Bucovina, în vara lui 1941, iar forțele române au omorât la Odesa, în octombrie acelaşi an, între 15.000 şi 20.000 de evrei –, ci, mai degrabă, într-o crudă, imperturbabilă lipsă de respect față de viața şi de demnitatea umană. A fost eficient din acest punct de vedere. Ioanid catalogheză şi descrie măsurile luate de Antonescu pentru a-i elimina pe evreii şi pe rromii din România. Totodată, el oferă o analiză a Soluției Finale în versiunea proprie lui Antonescu: moartea provocată prin tratament inuman şi printr-o crudă lipsă de respect față de viață mai degrabă decât prin asasinarea industrială.

Mai presus de toate, studiul lui Ioanid le dă o replică de necombătut celor care fac apologia lui Antonescu minimizând amploarea Holocaustului din România. Pentru evreii din Bucovina, Basarabia şi Transnistria, Antonescu a fost un antisemit ucigaş; pentru cea mai mare parte a evreilor din Moldova şi din Valahia, a fost unul „providențial“, cu adjectivul folosit de William Oldson[3], deoarece a avut rețineri, în vara lui 1942, în privința continuării politicilor de deportare, în general, şi în privința îndeplinirii cererilor Germaniei ca populația evreiască rămasă în România – din Banat, Transilvania de sud,

Valahia şi Moldova – să fie deportată în lagărele de exterminare din Polonia. În aceasta rezidă ambiguitatea modului în care Antonescu i-a tratat pe evrei şi a memoriei sale.

Pentru mulţi români, Antonescu este un erou naţional, un brav patriot antisovietic ale cărui excese faţă de evrei au fost trecute sub tăcere. Această tăcere a fost spartă, aşa cum subliniază Ioanid, de publicarea raportului Comisiei Internaţionale pentru Studierea Holocaustului în România[4], condusă de Elie Wiesel şi compusă din cercetători din România, SUA, Israel, Franţa şi Germania. Raportul a fost susţinut de preşedintele Ion Iliescu şi de succesorul lui, preşedintele Traian Băsescu, care a fost ales în decembrie 2004. Comisia făcea, în raportul ei şi în volumul de documente ce îl însoţea, sumarul istoriei Holocaustului din România, ajungând la concluzia că între 280.000 şi 380.000 de evrei români şi ucraineni au fost ucişi sau au murit în teritoriile aflate sub control românesc şi că alţi 135.000 de evrei români care trăiau sub jurisdicţie maghiară au fost, de asemenea, ucişi. Raportul mai afirma că 25.000 de rromi au fost deportaţi în Transnistria, dintre care 11.000 au pierit. Comisia recomanda guvernului să stabilească o zi naţională de comemorare a Holocaustului, să ridice un memorial în amintirea victimelor lui, să respingă reabilitarea criminalilor de război, să înăsprească legislaţia împotriva negării Holocaustului, precum şi o serie de măsuri referitoare la educaţia pe acest subiect. Ca urmare a recomandărilor Comisiei, guvernul român a demontat toate monumentele publice dedicate lui Ion Antonescu şi a redenumit toate străzile care îi purtau numele.

Subiectul cercetării mele a fost viaţa din ghetourile şi din închisorile din Transnistria. Transnistria era numele dat de către regimul Antonescu regiunii din Ucraina cuprinsă între râurile Nistru şi Bug, pe care românii au ocupat-o după atacul lui Hitler asupra Uniunii Sovietice, pe 22 iunie 1941. Ca entitate administrativă separată, Transnistria nu avea prea multă istorie; nu fusese niciodată sub stăpânire românească, iar proporţia românilor în totalul populaţiei (2.500.000, potrivit recensământului sovietic din 1926) se ridica la numai zece procente. Majoritatea locuitorilor erau ucraineni şi ruşi, dar exista şi o importantă populaţie evreiască, 300.000 de persoane.

Sub Antonescu, Transnistria a fost cimitirul a 220.000- 260.000 de evrei[5] şi a 10.000-20.000 de rromi şi membri ai populaţiei sinti (ţigani).[6] Marşurile forţate ale evreilor deportaţi (incluzându-i pe cei tineri, pe cei bătrâni şi pe cei bolnavi) către extremitatea estică a Transnistriei, cu intenţia de a-i trece dincolo de Bug, în mâinile germanilor; uciderea de către paznicii români şi ucraineni a celor care nu puteau ţine ritmul coloanelor; masacrarea de către germani a celor care au reuşit să traverseze râul; presupusul refuz al germanilor, în vara lui 1941, de a accepta mai mulţi evrei, de teamă că vor răspândi tifosul dincolo de Bug; înghesuirea evreilor, ca urmare a acestui refuz, în lagăre improvizate, fără hrană şi asistenţă medicală – toate acestea au provocat un prim val de decese în urma malnutriţiei şi bolilor, în toamna şi iarna anului 1941. Ulterior, câteva mii de evrei au fost împuşcaţi în 1942–1943, majoritatea de către unităţile SS ale coloniştilor germani din partea de sud-est a provinciei. În acelaşi timp, administraţia incompetentă şi corupţia endemică au provocat moartea celor mai mulţi evrei care au rămas blocaţi sau au fost deportaţi în Transnistria, între 1941 şi 1944. Ca atare, au murit zeci de mii de oameni care, altfel, ar fi putut supravieţui.

Cercetarea mea asupra sorţii evreilor comunişti din România, deportaţi în închisorile

din Transnistria s-a finalizat cu un raport despre Andrei Bernat, liderul aripii tinere a Partidului Comunist Român clandestin. Acesta a fost arestat în 1935, judecat şi condamnat la zece ani de închisoare, iar după izbucnirea ostilităților între România şi Uniunea Sovietică, în iunie 1941, a fost mutat la închisoarea din Râbnița, în Transnistria. Trei categorii de deținuți se aflau sub paza autorităților româneşti la Râbnița: 1. Comuniştii aduşi din închisorile din România; 2. Partizanii comunişti de ambele sexe care erau cetățeni sovietici şi paraşutişti sovietici căzuți prizonieri; 3. Infractori de drept comun condamnați de tribunalul local din Râbnița.[7] Deşi Ministerul român al Afacerilor Interne a ordonat jandarmeriei din Râbnița, pe 16 martie 1944, să evacueze închisoarea, respectiva telegramă nu a ajuns niciodată, deoarece poşta locală fusese închisă. În seara zilei de 18 martie, aproximativ şaizeci de deținuți – aparent, infractori de drept comun – au fost scoşi din închisoare sub escortă la ordinul comandantului jandarmeriei locale. La scurtă vreme după aceea, au fost scoşi şi unii dintre partizani. Gardianul-şef, Văluță Pintilie, în absența guvernatorului închisorii, care era în concediu medical, a predat controlul asupra închisorii şi asupra deținuților – 215 la număr, potrivit documentelor de transfer – în mâinile unui ofițer german pe nume Uresan Zozi.[8] Ofițerul, identificat în unele mărturii ca fiind căpitan, i-a spus gardianului Pintilie să îi indice pe comunişti, şi doi dintre ei, însoțiți de un soldat calmuc, au mers din celulă în celulă, unde soldatul împuşca fiecare deținut în ceafă.[9] Au fost ucişi cincizeci şi doi de deținuți, inclusiv femei partizane.[10] Andrei Bernat s-a aflat printre victime.

L-am informat pe Radu Ioanid despre faptul că descoperisem acest raport. Mi-a spus, spre surprinderea mea, că Bernat avea un fiu care locuia chiar în apropiere de Washington şi că, în mod sigur, acest raport l-ar fi interesat. Radu urma să-l anunțe şi să-i ceară acordul de a se întâlni cu mine. Aşa a început o prietenie solidă cu Mircea Răceanu. Prânzurile pe care le luam în mod regulat împreună au fost reluate de numirea mea ca profesor invitat al Catedrei de studii româneşti „Ion Rațiu“ la Universitatea Georgetown, în 2011.

MIRCEA RĂCEANU

Mircea Răceanu s-a născut pe 16 octombrie 1935 în închisoarea Văcăreşti din Bucureşti. Mama lui, Ileana Pop (Ilonka Papp) lucra într-o fabrică de dulciuri din Arad, un oraş din vestul Transilvaniei, care făcuse parte din Imperiul Austro-Ungar. Ea s-a alăturat la o vârstă fragedă Partidului Comunist.[1] Tatăl lui, Andrei Bernat, născut în 1908, era un tâmplar din Târgu-Mureş.[2] Amândoi au fost arestaţi în 1935 pentru activitate clandestină în favoarea Partidului Comunist din România, aflat în afara legii, şi au fost condamnaţi la închisoare. După ce a fost eliberată, mama lui Mircea a plecat cu el la Moscova, în 1938, la scurtă vreme după ce, în februarie 1938, regele Carol a instaurat dictatura regală. El a petrecut doi ani la Interdom, o şcoală-internat specială pentru străini, aflată în oraşul Ivanovo, situat la aproximativ 250 de kilometri nord-est de capitala sovietică. Urmând instrucțiunile Cominternului, Ileana s-a întors în România în 1942 şi a lucrat clandestin ca secretar administrativ al Partidului Comunist. În septembrie 1944, Ileana s-a dus la Moscova şi l-a readus pe Mircea la Bucureşti. Ea s-a căsătorit cu Grigore Răceanu, care l-a crescut pe Mircea ca pe propriul fiu. Mircea Răceanu şi-a continuat educația la Bucureşti, studiind la liceul „Ion Luca Caragiale“, iar în 1954 a fost trimis la Moscova, să urmeze cursurile Institutului de Stat de Relații Internaționale. L-a absolvit în 1960, petrecându-şi ultimele şase luni din acel an ca student în practică la ambasada română din Washington, DC, apoi s-a angajat în Ministerul român al Afacerilor Externe. Între 1969 şi 1978, a lucrat la ambasada română din Washington, DC, ajungând la gradul de consilier.

Tatăl lui vitreg, Grigore Răceanu, era ceferist.[3] Ca mecanic de locomotivă la Cluj, a intrat în sindicatul ceferiştilor, devenind unul dintre liderii grevelor ceferiştilor din Cluj, în 1929 şi 1933. Ca urmare a activității sale de sindicalist, a fost trimis ca delegat la Conferința Mondială a Sindicatelor de la Paris, din 1929. La întoarcerea de la Paris, călătorie pe care a făcut-o stând pe tampoanele vagoanelor de tren, a fost arestat de autoritățile române pentru câteva săptămâni. În 1936 s-a alăturat Partidului Comunist din România, aflat în afara legii. Doi ani mai târziu s-a mutat la Braşov şi a lucrat la fabrica de avioane IAR (Industria Aeronautică Română). Acolo a avut un rol important în organizarea unei demonstrații de masă la Braşov, pe 1 septembrie 1940, împotriva anexării Transilvaniei de Nord la Ungaria, prin Dictatul de la Viena, pe 30 august, fiind, ca urmare, arestat şi închis pentru o lună. În februarie 1942, s-a mutat la Bucureşti şi a lucrat direct cu Ştefan Foriş (1892–1946), secretarul Partidului Comunist, locuind clandestin într-un apartament de două camere în apropierea sediului poliției din Bucureşti. S-a certat repede cu Foriş, ca urmare a faptului că acesta sprijinea linia ideologică a Cominternului referitoare la anexarea Basarabiei şi nordului Bucovinei la Uniunea Sovietică în iunie 1940 şi se arăta reticent în a aproba rezistența comunistă împotriva regimului Antonescu. În toamna lui 1942, Foriş i-a cerut lui Răceanu să-şi prezinte

obiecțiile la linia partidului într-un raport şi, pe baza acestuia, Răceanu a fost exclus din partid.[4]

Reprimit în 1945, Grigore a fost numit director al fabricii de tutun din Cluj, unde a rămas până în 1949, când s-a mutat la Bucureşti. În perioada 1951–1953, a fost şeful biroului de contabilitate de la Ministerul Industriei Alimentare. Dezamăgit de Gheorghiu-Dej, liderul Partidului Comunist Român, Răceanu, a cărui autoritate în partid provenea din activitatea sa antiguvernamentală susținută ca sindicalist în perioada interbelică, i-a trimis acestuia, în toamna lui 1957, printr-un prieten apropiat, un mesaj în care îi spunea că populația este nemulțumită față de politica Partidului.[5] Răceanu şi-a reluat afirmațiile la o petrecere de Anul Nou din 1958, organizată de ceferişti. Unul dintre participanți i-a povestit lui Ion Vințe, vicepreşedintele Comisiei Controlului de Partid, care, la rândul lui, i-a raportat lui Gheorghiu-Dej, care i-a ordonat lui Vințe să convoace o comisie de anchetă pentru a analiza comportamentul lui Răceanu.[6] Comisia l-a audiat pe Răceanu şi a insistat să-şi prezinte criticile în scris. Răceanu s-a supus şi, pe 3 mai 1958, i-a adresat un memorandum lui Gheorghiu-Dej, în care ridica următoarele probleme:

a) Deportarea la Canalul Dunăre–Marea Neagră a intelectualilor, țăranilor, membrilor partidelor de opoziție, adică a celor considerați „duşmani de clasă“.

b) Folosirea metodelor sovietice în agricultură.

c) Crearea „aristocrației muncitoreşti“.

d) Eşecul în a folosi oportunitatea creată de evenimentele din Ungaria din 1956 pentru a scăpa de controlul sovietic.[7]

Reacția lui Gheorghiu-Dej a fost rapidă; Răceanu şi unii dintre colegii lui au fost aspru criticați la Plenara Comitetului Central din 9–13 iunie.[8] Paisprezece acuzații i se aduceau lui Răceanu, printre care aceea că era „duşman de clasă şi duşman al poporului“ şi „un agent al serviciilor de spionaj occidentale“, iar ca urmare a fost exclus din partid. Răceanu s-a retras la casa sa de la țară din satul natal, Cojocna, în apropiere de Cluj. După câteva zile a fost arestat şi închis, fără proces, la închisoarea Malmaison din Bucureşti. A fost interogat de multe ori de către oficiali ai Ministerului de Interne, în încercarea de a-l convinge să-şi recunoască „vinovăția“, dar nu a cedat. După câteva luni a fost eliberat fără nici o explicație şi avertizat că va fi arestat din nou dacă nu respecta întocmai linia partidului.[9]

Soția lui Răceanu, Ileana, a fost sfătuită de Iosif Chişinevschi, un colaborator apropiat al lui Gheorghiu-Dej, să divorțeze de Răceanu, dar aceasta a refuzat. În acelaşi timp, fiul lui vitreg, Mircea, era presat de Uniunea Tineretului Comunist să-şi ia numele de familie al tatălui lui natural, Bernat. Mircea i-a povestit asta unui membru al Biroului Politic, Petre Borilă, cu al cărui fiu era prieten apropiat. A doua zi, cel care îl presase şi-a cerut scuze pentru „greşeală“. Mama lui Mircea, Ileana, a cerut o audiență la Gheorghiu-Dej şi l-a convins să-i permită lui Mircea să se întoarcă la studii la Moscova, la Institutul de Stat pentru Relații Internaționale. După câțiva ani în care nu a avut o slujbă, Grigore Răceanu s-a întors la activitatea de ceferist în Bucureşti. Nu a avut serviciu între 1960 şi 1963, când a început să lucreze la tipografia Biroului Presei Centrale de la Casa Scânteii. A rămas acolo până în 1968, anul în care a fost reabilitat şi reprimit în partid, ca urmare a plenarei din 22–25 aprilie. A ieşit la pensie în acelaşi an.

În octombrie 1988, Grigore a fost contactat de Gheorghe Apostol[10], prin intermediul lui Mircea.[11] Apostol a lucrat împreună cu Grigore la „Scrisoarea celor şase“.[12] Acesta din urmă a fost arestat în martie 1989, interogat la închisoarea Rahova, apoi trimis în arest la domiciliu în satul său natal, Cojocna, unde a rămas până la răsturnarea lui Ceauşescu.

Şi Mircea fusese arestat, în seara de 31 ianuarie 1989, pe când se afla în maşină cu soția lui şi se îndreptau către o recepție la ambasada SUA din Bucureşti. De câțiva ani, Răceanu transmitea informații guvernului SUA cu privire la relațiile externe ale României, în special cele cu membrii Pactului de la Varşovia, şi despre situația internă din România. În 1988, mai mult printr-un noroc decât prin detectare, Securitatea prinsese un fir şi îl pusese pe Răceanu sub supraveghere. A fost percheziționat de ofițeri ai Securității care „au găsit asupra lui fotocopia unui raport asupra lucrărilor şedinței comitetului consultativ al Pactului de la Varşovia din 17–18 ianuarie 1989. Detaliile raportului cuprindeau secrete de stat“[13]. Pe spatele raportului, Mircea notase detalii despre arestarea unor jurnalişti de la *România liberă* care pregăteau o ediție samizdat, despre rolul jucat de Elena Ceauşescu în blocarea relațiilor culturale dintre România şi SUA şi despre posibila înlocuire a lui Constantin Dăscălescu din funcția de prim-ministru.[14] Radio Bucureşti anunța că urma să fie „judecat pentru spionaj în urma anchetei aflate încă în curs“[15].

Actul de acuzare afirma că el recunoscuse că a fost contactat pentru prima dată de ofițeri ai CIA în „noiembrie-decembrie 1974“ şi că aceştia îl întrebaseră dacă dorea să transmită agenției informații despre politica României față de SUA şi despre relațiile româno-sovietice. Mircea acceptase.[16] Procesul care a durat două zile, în fața unui tribunal militar format din cinci persoane, prezidat de colonelul Gică Popa – în mod ironic, acelaşi personaj care avea să prezideze şi procesul lui Ceauşescu din ziua de Crăciun – a beneficiat de asistența unui număr de țărani şi muncitori aleşi pe sprânceană, care au păstrat tăcerea pe toată durata şedințelor, spre deosebire de modul în care se manifesta publicul la procesele similare din anii ’50, în timpul cărora se striga „moarte trădătorilor şi duşmanilor poporului“ şi care erau adeseori orchestrate. Mircea a fost condamnat la moarte pe 21 iulie, pentru „trădare prin transmiterea de documente secrete“ către CIA.[17] Asprimea sentinței s-ar putea explica prin istoria personală a lui Răceanu, fiul unor părinți care erau veterani ai Partidului din perioada clandestinității şi prin faptul că Ceauşescu privea acțiunea lui Mircea ca pe o trădare personală. Apelul său a fost respins pe 28 august.

În cursul carierei mele academice, n-aş fi putut bănui niciodată că voi câştiga prietenia şi încrederea unui om judecat pentru spionaj şi condamnat la moarte. Intruziunea statului în viața individului, negarea demnității cetățenilor săi şi iraționalitatea regimului l-au determinat pe Răceanu să încerce subminarea acestuia. A ales să o facă nu din exterior, ca fugar, ci din interior, de fapt, din interiorul Ministerului Afacerilor Externe, unde era şeful departamentului pentru SUA şi Canada. În viziunea sa, el nu a trădat secrete importante şi nici pe Ceauşescu. El, Mircea, trădase regimul. Nu Ceauşescu crease regimul, Ceauşescu era un produs al acestuia, în cea mai rea dintre formele posibile. „Mulți oameni doreau socialism cu față umană, eu voiam o Românie liberă şi democratică. Atât, nimic mai mult!“[18] Numai intervenția preşedintelui George H. Bush, fost director al CIA (1976–77), într-o scrisoare către Ceauşescu care i-a fost înmânată acestuia de

însărcinatul cu afaceri american la Bucureşti, la începutul lui septembrie 1989, l-a determinat pe dictator să-i comute pedeapsa lui Răceanu la douăzeci de ani de închisoare, pe 19 septembrie.[19]

Mircea a fost eliberat din închisoare pe 23 decembrie 1989. Deziluzia lui faţă de caracterul neocomunist al Frontului Salvării Naţionale, aflat la conducere, l-a determinat să-i susţină public pe demonstranţii anticomunişti care s-au adunat în Piaţa Universităţii în timpul campaniei electorale din mai 1990. După ce Răceanu a luat cuvântul în faţa protestatarilor, Silviu Brucan, membru în conducerea FSN, s-a dus la ambasada SUA pentru a „rezolva cazul Răceanu“.[20] El i-a comunicat însărcinatului cu afaceri al SUA, Larry Napper, că Răceanu era un obstacol în calea relaţiilor dintre România şi SUA din cauza activităţii sale pentru CIA şi a sugerat ca Răceanu să părăsească ţara. În ziua următoare, Napper l-a invitat pe Răceanu la reşedinţa lui şi l-a informat despre propunerea lui Brucan, sugerându-i că poate ar prefera să părăsească ţara şi să meargă în SUA împreună cu familia. Răceanu a refuzat scurt, declarând că el nu-şi riscase viaţa pentru a-şi părăsi patria, ci pentru ca aici să se instaureze o societate deschisă şi democratică. Totuşi, după două atentate în care se încercase să fie călcat cu maşina în Bucureşti, a hotărât să plece. A părăsit ţara pe 20 mai, împreună cu soţia şi cei doi copii. Pe 16 ianuarie 1991, Răceanu a fost primit la CIA de directorul William Webster, căruia i-a mulţumit pentru sprijinul primit din partea guvernului SUA pentru a scăpa de pedeapsa cu moartea.[21]

DOSARUL MEU
DE LA SECURITATE

În ianuarie 2006, o revizuire a legii româneşti pentru accesul la arhivele Securităţii le-a permis cetăţenilor străini să-şi consulte, la cerere, dosarele personale. Am făcut-o şi eu în luna următoare. Era vorba de şase volume, trei conţinând copii ale unor materiale compilate de diversele servicii ale direcţiei de Securitate internă şi alte trei microfilmate de actualul serviciu de informaţii din rapoartele originale întocmite de Direcţia de Informaţii Externe a Securităţii şi fotocopiate de CNSAS, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii. În total, însumează 1.500 de pagini şi acoperă anii 1965–1989. Nu sunt fotografii cu mine la dosar, dar în dosarul conducătorului meu ştiinţific de la SSEES, profesorul Eric Tappe, sunt şi eu prins ocazional în cadru, în compania lui, la intrarea în diverse blocuri de locuinţe din Bucureşti, unde aveam prieteni comuni. Şi eu, şi Eric eram gratulaţi cu titlul de „agenţi ai serviciului secret britanic“, deoarece amândoi făceam parte din personalul Şcolii de Studii Slavone şi Est-Europene, descrisă în respectivele dosare drept „o agenţie a spionajului britanic“.

Ca şi în cazul altor maşinării de opresiune politică, principala armă a Securităţii era frica, iar profunzimea la care aceasta le fusese inculcată românilor a fost principalul motiv al succesului său. Frica determină obedienţa, şi, prin urmare, este un extraordinar mod de economisire a eforturilor. Numărul ofiţerilor de Securitate era cu mult mai mic decât voia să se creadă. Documentele arată că, în 1950, adică la doi ani după crearea sa, numărul total al personalului Securităţii se ridica la aproape 5.000 de oameni. În decembrie 1989, acest număr crescuse la 15.312. Adăugând şi personalul Comandamentului Trupelor de Securitate, care avea 23.370 de ofiţeri, bărbaţi şi femei, numărul total al angajaţilor DSS la revoluţia din 1989 era de 38.682. România avea o populaţie de 23 de milioane. Prin comparaţie, în Germania de Est, personalul STASI se ridica la 91.000 în 1989, la o populaţie de 16 milioane. Informatorii aveau o importanţă decisivă în rolul Securităţii de a combate ceea ce se considera a fi ameninţări la adresa dominaţiei Partidului Comunist şi a stabilităţii interne. În Germania de Est, numărul informatorilor se ridica, în 1989, la 190.000.

Dosarul meu conţinea deopotrivă fotocopii ale corespondenţei cu familia din România a soţiei mele, Andrea, şi cu prietenii români (în total, cam 400 de file), analize ale activităţii mele la SSEES şi în România, făcute de ofiţeri ai Securităţii, relatări ale informatorilor despre mişcările mele, comentarii făcute de mine asupra situaţiei economice din România şi transcrieri de conversaţii obţinute prin interceptare. Printre prietenii mei se aflau scriitori, istorici, ingineri, doctori, ţărani agricultori, oficiali ai partidului, studenţi, pensionari, unguri, germani şi evrei. Cei mai mulţi au fost figuri

luminoase, câțiva au fost chipuri ale întunericului. M-a amuzat să constat că mi se dăduseră mai multe nume de cod pe durata supravegherii mele de către diferitele unități ale Securității: MacDonald – mistificator, dar m-a flatat să fiu considerat scoțian – David, Danti, Dima, Croitoru şi Aurul. Diversitatea acestor nume de cod rezulta din activitatea independentă a structurilor locale ale Securității din localitățile în care eram urmărit.

Consultarea dosarului mi-a revelat extraordinara risipă de timp, bani şi efort a Securității. Nevoia de „conspirativitate“ presupunea o compartimentare care păstra secretul activității fiecărui ofițer şi a informatorilor săi, atât față de propriii colegi, cât şi față de public. Dar o asemenea compartimentare ducea la dublarea muncii ofițerilor şi la ineficiență. Securitatea folosea supravegherea ca pe un mijloc de a afla cu cine intram în contact; ca urmare, unii dintre prietenii mei au fost „convinşi“ să devină informatori. În cazul celui mai prolific informator din dosarul meu, între anii 1969 şi 1973 – un tânăr profesor de origine saxonă – momeala a reprezentat-o obținerea unui paşaport pentru a li se alătura rudelor sale stabilite în Germania de Vest. După ce, prin decretul nr. 408 din decembrie 1985, s-a repus în aplicare o prevedere introdusă de Gheorghiu-Dej în 1958, faptul de a nu raporta o conversație avută cu un cetățean străin reprezenta o culpă penală, iar această măsură a fost folosită pentru a pune presiune pe persoanele cărora li se cerea să dea informații. Ca strategie, ofițerii trebuiau să facă apel la sentimentele patriotice, dar, „în circumstanțe excepționale“[1], puteau folosi şi şantajul. De fapt, cei mai mulți dintre informatori erau constrânşi arătându-li-se dovezi referitoare la greşelile lor de la locul de muncă sau la indiscrețiile sexuale. Rezultatul a fost de aşa natură, încât, la momentul revoluției din 1989, numărul informatorilor se ridica, potrivit lui Virgil Măgureanu, la aproximativ 450.000, dintre care 130.000 erau activi. Omniprezența lor explică de ce Securitatea era, în egală măsură, şi o stare de spirit nu doar un instrument al controlului dictatorial.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ

MINISTERUL DE INTERNE

ARHIVA

FOND INFORMATIV

Dosar Nr. 243897 **Vol. Nr.** 2

Privind DELETANT DENIS VOL 2

DOSAR
FOST MICROFILMAT
28 MAI 95
U. M. 0
I 150124/2

Data 31 03 1993

2472709
I 150124, Vol. 2

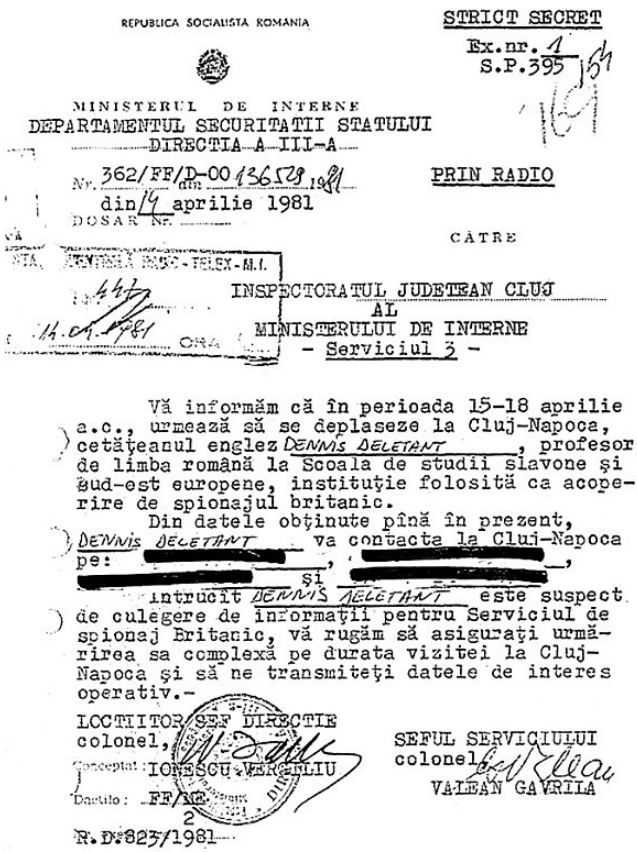

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STRICT SECRET

Ex.nr. 1
S.P.395

MINISTERUL DE INTERNE
DEPARTAMENTUL SECURITATII STATULUI
DIRECTIA A III-A

Nr. 362/FF/D-00 136528 1981 din 14 aprilie 1981

PRIN RADIO

DOSAR NR.

CĂTRE

INSPECTORATUL JUDEȚEAN CLUJ
AL
MINISTERULUI DE INTERNE
- Serviciul 3 -

Vă informăm că în perioada 15-18 aprilie a.c., urmează să se deplaseze la Cluj-Napoca, cetățeanul englez DENNIS DELETANT, profesor de limba română la Școala de studii slavone și sud-est europene, instituție folosită ca acoperire de spionajul britanic.

Din datele obținute pînă în prezent, DENNIS DELETANT va contacta la Cluj-Napoca pe: [redacted], [redacted], [redacted] și [redacted].

Întrucît DENNIS DELETANT este suspect de culegere de informații pentru Serviciul de spionaj Britanic, vă rugăm să asigurați urmărirea sa complexă pe durata vizitei la Cluj-Napoca și să ne transmiteți datele de interes operativ.-

LOCȚIITOR ȘEF DIRECȚIE
colonel, IONESCU VERGILIU

SEFUL SERVICIULUI
colonel VALEAN GAVRILA

Conceptat: IONESCU VERGILIU
Dactilo: FF/NE
2

R.D.823/1981

Unii dintre lectorii români trimişi, în perioada 1964–1988, la SSEES prin British Council, în termenii acordului cultural româno-britanic, pentru a ajuta la predarea limbii şi literaturii române, raportau şi ei la Bucureşti despre activitatea mea la SSEES şi, în sens mai larg, despre toate activităţile mele, pe care ajungeau să le cunoască deoarece eu şi soţia mea ne străduiam să ne arătăm ospitalieri faţă de ei pe durata şederii lor în Marea Britanie. Unele dintre informări erau favorabile, câteva erau jignitoare. După 1989, în timpul cercetării mele despre Securitate, mi se dăduse un document confidenţial al Ministerului Afacerilor Interne, datat 1987, care arăta că o condiţie pentru numirea lectorilor era ca aceştia să fie de acord să ofere informaţii nu doar despre experienţa lor în instituţia-gazdă, ci şi despre alţi rezidenţi români din Marea Britanie, dacă „autorităţile competente“ le solicitau să o facă. Nu sugerez că au făcut-o toţi, vreau doar să arăt cât de mare era gradul de implicare al Securităţii în astfel de activităţi profesorale. Ceea ce îmi apare clar din studiul dosarului – şi acest lucru mă bucură – este că unele dintre episoadele activităţii mele de ajutorare a prietenilor din România par să fi scăpat de atenţia Securităţii. Dacă nu ar fi fost aşa, aş fi fost, cu siguranţă, declarat *persona non grata* înainte de decembrie 1988.

În acest punct, este util să le vorbesc cititorilor despre solida analiză făcută de Katherine Verdery propriului ei dosar de la Securitate.[2] „Nimic nu te face mai mult să te

întrebi cine eşti cu adevărat decât un dosar al poliției politice.“ Cu această concluzie, Verdery, o distinsă antropoloagă şi autoare de studii academice care au oferit o nouă perspectivă asupra României comuniste şi asupra trecutului său[3], îşi începe interogația despre propriul dosar. Aceasta oferă un remarcabil exemplu de introspecție, remarcabil prin sinceritatea lui. Este, deopotrivă, o lucrare de istorie orală şi personală, precum şi un studiu antropologic. Autoarea se plasează în acelaşi timp înăuntrul şi în afara propriului trecut, interogându-l cu insistența şi incisivitatea unui inchizitor, comparându-şi dosarul cu notele personale. Astfel, Verdery oferă o contribuție unică în limba engleză asupra intruziunii statului totalitar în viața de zi cu zi a cetățenilor şi asupra metodelor folosite în acest scop.

Verdery a vizitat Transilvania în 1973, pentru a realiza o cercetare antropologică în ce priveşte modul de viață rural. S-a reîntors pentru alte studii de mai multe ori în cursul anilor ’70 şi ’80, adică mai bine de trei ani. Prezența şi activitatea ei au atras în mod deosebit atenția Securității, generând aproape 3.000 de pagini de rapoarte de informare, note de observație şi transcrieri ale convorbirilor telefonice. În 2006, Verdery a cerut o copie a dosarului ei, iar disecarea şi analiza acesteia reprezintă baza unei cărți incitante şi captivante. Incitantă deoarece, supunându-şi dosarul unei analize antropologice, Verdery contestă lectura convențională a dosarelor poliției secrete, invitându-ne astfel să reconsiderăm valoarea pe care le-o acordăm; captivantă – fiindcă ea şi-a folosit dosarul pentru a arăta cum frica de spionaj a Securității i-a bântuit munca de cercetare şi cum, fără voia ei, a alimentat acea frică.

Citindu-şi dosarul, a descoperit că era considerată spioană, agentă a CIA, agitatoare maghiară, prietenă a disidenților. Studiind ceea ce credeau despre ea ofițerii Securității, admite că „am ajuns să-mi pun sub semnul întrebării munca, intențiile şi însăşi identitatea... dosarul m-a făcut să înțeleg ce înseamnă să fii bănuit de spionaj şi în ce măsură etnografia în sens larg, cercetarea practică a antropologilor, te transformă în mod necesar într-un fel de spion“[4]. Acelaşi lucru se poate spune despre orice persoană din afară sau, în cazul României, din interior, care încerca să desfăşoare o cercetare intelectuală. Prezumția poliției secrete în toate statele comuniste era aceea că un vizitator occidental era un potențial spion, iar misiunea lor era să afle ce fel de spion era. Considerațiile asupra resurselor şi a logisticii arătau că poliția nu era omniscientă, în ciuda faptului că aşa o credeau cetățenii respectivelor state.

Verdery recunoaşte că ea însăşi alimentase suspiciunile în privința adevăratelor sale intenții atunci când, în septembrie 1973, în timpul primei sale vizite de documentare, a fost oprită de un miliția pentru conducerea neregulamentară a motoretei ei, Mobra, într-o zonă militară pentru care existau semne clare de restricție a accesului. Un raport despre acest incident e unul dintre primele documente din dosarul său. Includerea a două glume antiromâneşti la începutul studiului ei despre sătenii din Transilvania a determinat Securitatea să conchidă că era un duşman al statului român. Această concluzie a condus la supravegherea ei. Descrierea şi analizarea acesteia îți oferă o idee despre ce însemna să trăieşti în România lui Ceauşescu în calitate de oaspete pe termen lung. În acelaşi timp, arată presiunea permanentă sub care trăiau mulți români, presiune care i-a determinat să adopte personalități duble, în public şi în privat. Verdery foloseşte notele de teren,

notațiile de jurnal şi rapoartele Securității pentru a ilustra experiența unui cercetător străin.

Din această perspectivă, cartea este o operă polifonică. Încorporează vocile ofițerilor de Securitate şi ale informatorilor lor, notele de teren ale autoarei şi indexul de teren scris de ea atunci cu privire la diferitele stagii de cercetare în România, scrisorile pe care le scria acasă, oamenii pe care i-a intervievat pentru carte după 2008 şi propriile-i reflecții despre materialul lecturat în prezent.

Verdery e generoasă cu informatorii. A adunat mai bine de şaptezeci de-a lungul anilor. Îi „deconspiră“ doar pe câțiva. Lectura rapoartelor lui Dan Ghibernea, tutorele ei de grant la IREX, despre cum a reacționat violent în discuțiile cu el, o face „să se simtă ca naiba“.[5] Totuşi, acelaşi Dan Ghibernea, aşa cum am menționat mai înainte, m-a avertizat, după ce i-am făcut două vizite neautorizate, în august 1986, lui Corneliu Coposu, un opozant al regimului, că voi fi percheziționat corporal la plecarea din România, ceea ce s-a şi întâmplat, cu toate că a fost o percheziție făcută fără convingere, de aceea nici nu s-au descoperit cele două scrisori pe care Coposu mi le dăduse ca să le transport la Londra.

ION MIHAI PACEPA

Interesul meu pentru activitatea Securității a fost stimulat de întâlnirea întâmplătoare, pe la sfârşitul primăverii lui 1993, cu directorul Serviciului Român de Informaţii, Virgil Măgureanu, pe care am descris-o mai sus. Materialul arhivistic pe care mi s-a permis să-l văd la Bucureşti mi-a servit drept documentare pentru cartea mea *Ceauşescu şi Securitatea*.[1] Aceeaşi lucrare l-a făcut pe generalul Ion Mihai Pacepa (1928–2021) să mă contacteze în 2005 pentru a-şi exprima cu întârziere admirația față de ea şi a-mi împărtăşi problemele pe care le întâmpina în privința reabilitării sale în România. Fuga lui Pacepa în Statele Unite, la sfârşitul lui iulie 1978 a fost una dintre cele mai grele lovituri date vreodată unei agenții de spionaj din Europa de Est. Ca director adjunct al DIE (Departamentul de Informații Externe), agenția de spionaj extern a Securității, şi ca ministru adjunct al Afacerilor Interne, Pacepa a fost unul dintre ofițerii cu rangul cel mai înalt care au dezertat din blocul sovietic.

După un scurt schimb de e-mailuri, n-am mai auzit nimic de el până în 2015, când s-a oferit să-mi descrie împrejurările fugii sale în Statele Unite, în iulie 1978. Motivul pentru care o făcea, mi-a explicat, era acela că avea încredere că voi folosi informațiile într-un mod imparțial. I-am propus să întocmesc o listă de întrebări, la care el putea să aleagă dacă răspundea sau nu, după caz. Am reprodus aceste răspunsuri mai jos. Corespondența a fost purtată în limba engleză şi a continuat până în 2018, când starea proastă a sănătății sale l-a obligat să îi pună capăt. L-am întrebat de două ori dacă ne puteam întâlni, dar a refuzat politicos motivând problemele majore pe care le avea cu vederea.

Pacepa mi-a dat câteva detalii autobiografice. În octombrie 1959, a fost numit de Alexandru Drăghici, ministrul de Interne, în funcția de şef al Departamentului tehnic al Direcției I a Securității, adică şef al spionajului industrial românesc. Acest tip de spionaj, ca toate activitățile de spionaj extern ale României, era coordonat de Direcția de Spionaj Străin a KGB, iar Pacepa îşi primea instrucțiunile de la consilierul tehnic al lui Drăghici, pe care îl ştia sub numele de colonel Boris Alexeivici Kotov. Când Kotov, împreună cu alți consilieri KGB, a fost retras, la cererea lui Gheorghiu-Dej, la sfârşitul lui 1964, s-a deschis drumul pentru prioritățile româneşti în domeniul spionajului industrial, priorități dictate de Ceauşescu.

În aprilie 1972, direcția a fost rebotezată Departamentul de Informații Externe, iar şeful ei, general-colonelul Gheorghe Nicolae Doicaru, a devenit consilierul de securitate națională al lui Ceauşescu. Pacepa a fost numit adjunct al lui Doicaru în 1973, şi din această funcție supraveghea cea mai mare parte a activităților de spionaj extern ale României, unele dintre ele fiind descrise în cartea lui *Red Horizons*[2], din care însă a avut grijă să omită propria participare la ele. Ca efect al dezertării lui DIE a fost complet distrusă, iar Ceauşescu însuşi a fost serios afectat pe plan internațional, căci informațiile

lui Pacepa aduceau prejudicii partenerilor de activități clandestine ai României.

Pacepa s-a dovedit o bombă cu ceas pentru Ceauşescu, deoarece dezvăluirile publice pe care le-a făcut zece ani mai târziu, în *cartea sa*, au spulberat şi ultimele rămăşiţe de respectabilitate internaţională pe care liderul român încercase să le mai păstreze ca potenţial succesor al lui Tito în poziţia de purtător de cuvânt al ţărilor nealiniate, expunându-i presupusa implicare directă în activităţi de asasinat şi şantaj. În acelaşi timp, transmiterea cărţii în foileton la Radio Europa Liberă, în 1989, le-a confirmat românilor suspiciunile referitoare la comportamentul criminal al lui Ceauşescu şi al familiei sale şi a dezumflat miturile ce ţineau de cultul personalităţii.

Fuga lui Pacepa a fost înconjurată de speculaţii. Generalul însuşi mi-a dat următoarea explicaţie:

> A fost mai mult o acumulare – decât o combinaţie – de factori care m-au determinat să iau această decizie [de a dezerta – *nota mea*]. Daţi-mi voie să vă explic. Am devenit ofiţer de Securitate în ianuarie 1951, când prima generaţie de ingineri şi economişti români formaţi sub regimul comunist se pregătea de absolvire. La acea vreme aveam 22 de ani şi, ca mulţi tineri intelectuali români care crescuseră sub influenţa fervorii patriotice de după război, eram gata să fac orice pentru a ajuta la reconstrucţia ţării mele. După ce cândva fusese al doilea cel mai mare exportator de petrol şi grâne din Europa, România murea acum de foame. Patru ani de război dus de partea Germaniei storseseră ţara ca pe un burete, iar puţinul rămas fusese transportat în Uniunea Sovietică – Armata Roşie „eliberatoare“ pustiise pământul mai rău decât o invazie a lăcustelor.
>
> Mi-am petrecut primii trei ani ca ofiţer de Securitate (locotenent) în directoratul intern de contra-sabotaj, unde am avut misiunea de a proteja industria chimică a României. În următorii trei ani, am fost şeful secţiei de spionaj românesc din Germania de Vest, a cărei principală sarcină era spionajul ştiinţific şi tehnologic.
>
> În 1960, am devenit şeful serviciul de spionaj industrial al României, numit S&T, de la Ştiinţă şi Tehnologie. La acea vreme, produsul naţional brut al ţării (43,9 miliarde de dolari) era ridicol dacă îl comparai cu cel al Poloniei (116,9 miliarde de dolari), sau chiar cu cel al Germaniei de Est (96,5 miliarde de dolari) – aceasta având jumătate din populaţia României. În capitolul 26 din *Red Horizons* (pp. 392–408), publicată pe când Ceauşescu era încă în glorie, am descris şedinţa Biroului Politic în care s-a analizat activitatea mea la S&T. Vă sugerez să aruncaţi un ochi pe acel capitol. E relevant.
>
> În 1972, am devenit şef adjunct al DIE şi mi-am dat seama treptat că, mai devreme sau mai târziu, va trebui să-mi adun curajul şi să o rup cu acea societate diabolică. Mişcarea fizică s-a dovedit mai grea decât cea mentală, totuşi. În primul rând, mă temeam pentru viitorul meu: Ceauşescu m-ar fi condamnat la moarte şi ar fi şters orice ar fi putut aminti oamenilor că a existat vreodată un general Pacepa. Dezertor, cuvântul folosit de guvernul SUA pentru un oficial din blocul sovietic care alesese libertatea în Vest, mă lega de picioare pentru că se afla în apropierea cuvântului trădător.
>
> În fine, mai era şi viaţa mea privilegiată de la vârful societăţii româneşti: vila mea din Bucureşti, cu piscină şi saună, terenul de tenis, maşinile şi şoferii mei, casa de vacanţă de la Marea Neagră, cabana de vânătoare din munţii Carpaţi.

Perspectiva de a fi implicat direct în asasinate politice a fost picătura care mi-a umplut, în cele din urmă, paharul indeciziei. Pe 23 iulie 1978, la o zi după ce Ceauşescu mi-a ordonat ca DIE să îl asasineze în secret pe Noel Bernard [directorul secţiei româneşti a Radio Europa Liberă – *nota autorului*], am zburat la Bonn, unde trebuia să-i transmit un mesaj secret din partea lui Ceauşescu cancelarului Germaniei de Vest, Helmut Schmidt. În acea zi de duminică, muzica a tăcut brusc în avionul TAROM care mă ducea spre Viena, de unde trebuia să iau un avion austriac pentru restul călătoriei. O voce feminină s-a auzit neclar, cu un anunț în română şi germană: „Doamnelor şi domnilor, avionul nostru va ateriza pe aeroportul Schwechat în câteva minute. Căpitanul Georgescu şi echipajul său vă doresc şedere plăcută la Viena şi speră că veți zbura din nou cu TAROM."

Pe când mă îndreptam către salonul VIP al aeroportului, am mai aruncat o ultimă privire peste umăr către avionul alb BAC 1-11, cu steagul românesc pictat pe coadă. Ştiam că era ultimul meu zbor cu TAROM.[3]

Au existat şi alte explicații pentru fuga lui Pacepa. Una dintre teorii era aceea că Pacepa se temea să nu fie considerat responsabil pentru eşecul negocierilor sale pentru aeronava germană Fokker şi, ca atare, retrogradat;[4] o alta, că era pe punctul de a fi arestat ca agent KGB; a treia, că se afla în vizorul departamentului de contrainformații al Securității ca unul dintre cei câțiva ofițeri superiori implicați în contrabanda cu produse occidentale precum aparate video şi casetofoane, alcool şi țigări, aduse în România prin intermediul camioanelor româneşti de transport internațional. Această investigație fusese declanşată, potrivit unei surse, pe baza informațiilor oferite de unitatea de contrainformații a DIE, care monitoriza activitatea ofițerilor.[5] Potrivit unei alte relatări, o scrisoare anonimă din partea unui oficial din Ministerul Finanțelor îl făcuse pe Ceauşescu să ordone o anchetă.

Temându-se că se strângea laţul în jurul lui, se spune că Pacepa i-a cerut permisiunea lui Gheorghe Oprea (1927–1989), un membru al Biroului Politic, să plece la Köln în legătură cu negocierile pentru Fokker, şi acesta i-a acordat-o. Se pare că Pacepa aranjase cu generalul Teodor Sârbu, un prieten al său, să îl avertizeze în cazul în care casa lui urma să fie percheziționată. Ajuns la Viena, se spune că Pacepa i-ar fi telefonat lui Sârbu la ora 10 dimineața, ora Bucureştiului. Totuşi, Sârbu ajunsese acasă la 10.30 şi de aceea ratase apelul. Pacepa a interpretat asta ca pe un semn că îi fusese percheziționată casa şi a decis să dezerteze.[6]

Pacepa descrie astfel circumstanțele dezertării sale:

Întregul proces al fugii mele în Germania de Vest a durat patru zile, nu săptămâni, aşa cum pretinde Wippl.[7] Am ajuns în Germania de Vest pe 23 iulie 1978. În dimineața următoare, am cerut azil politic la ambasada SUA. Pe 27 iulie 1978, m-am îmbarcat într-un avion militar american la baza forțelor aeriene americane din Rhein-Main, Germania, iar pe 28 iulie 1978, am aterizat pe aeroportul prezidențial de lângă Washington, DC.[8]

Între 24 iulie 1978 (când am cerut azil politic) şi 27 iulie 1978 (când am plecat în SUA), NU am fost interogat nici de spionajul german, nici de cel american, contrar afirmațiilor lui Wippl. M-am întâlnit doar *de două ori* [sublinierea lui Pacepa] cu acelaşi ofițer CIA (îi voi da doar numele de cod, „Pete") – şi niciodată într-un bar. Prima întâlnire a avut loc pe 24 iulie, când am cerut azil politic la ambasada SUA din Bonn. Acolo am vorbit numai cu „Pete", într-

o începere ultrasecretă a CIA.

După câteva ore, „Pete“, care intra şi ieşea din zona de securitate pentru a discuta cu şeful său de secţie şi cu ambasadorul SUA, mi-a spus că numai preşedintele Carter putea să-mi aprobe cererea, din cauza poziţiei mele înalte din România. „Pete“ m-a informat şi că procedura avea să dureze câteva zile, apoi am stabilit o altă întâlnire pentru 27 iulie, la ora 10 seara, în hotelul Dom din Köln.

Au urmat patru zile lungi de aşteptare, în timpul cărora am avut câteva întâlniri oficiale ca reprezentant al lui Ceauşescu. În aceeaşi zi de luni m-am întâlnit cu Hans-Jürgen Wischnewski (numărul doi în guvernul german) pentru a-i transmite un mesaj secret din partea lui Ceauşescu şi mi-am petrecut restul zilei în „bula“ protejată acustic de la ambasada României, în compania şefului secţiei DIE, generalul Ştefan Constantin.

Marţi am zburat la Bremen, împreună cu şeful Agenţiei comerciale române, pentru a discuta cu Fokker.

Miercuri m-am întâlnit cu Frederick W. Smith, preşedintele/proprietarul Federal Express, care voia să cumpere 100 de avioane comerciale ce ar fi urmat să fie produse în România în colaborare cu Fokker. Pe 27 iulie, am mai avut o întâlnire cu Hans-Jürgen Wischnewski, iar seara am participat la dineul dat pentru mine de ambasadorul român, Ion Morega, în saloanele ambasadei. În aceeaşi zi, pe 27 iulie, la ora 10 seara, m-am întâlnit pentru a doua oară cu „Pete“ la hotelul Dom din Köln.

Mi-a dat o telegramă strict secretă semnată de amiralul Stansfield Turner, directorul agenţiei centrale de spionaj, în care se spunea că preşedintele Carter îmi acorda azil politic, protecţie şi ajutor pentru a începe o nouă viaţă în America. Mi-a mai spus şi că mă aştepta un avion la baza aeriană Rhein-Main pentru a mă duce la Washington, DC.

O caravană de patru maşini ne-a dus pe mine şi pe Pete la baza aeriană Rhein-Main. Am fost plăcut surprins să găsesc un teanc de haine cu sigla Casei Albe care mă aşteptau în avion, căci nu luasem alte haine cu mine decât cele pe care le purtam.

Am vrut să-mi încep noua viaţă fără vreo povară din trecut. De aceea, singurele lucruri pe care le-am luat cu mine au fost paşaportul, un aparat de fotografiat în care erau câteva poze cu fiica mea, Dana, şi un ceas de mână pe care îl primisem de la regele Hussein al Iordaniei, fiindcă îi salvasem viaţa scăpându-l dintr-un complot pus la cale de Yasser Arafat. Toate celelalte lucruri le lăsasem în camera de la hotelul Intercontinental din Köln.[9]

Ştirea despre dispariţia lui Pacepa a fost publicată în *Die Welt* pe 8 august, iar confirmarea că dezertase a venit după două zile de la Washington.[10]

Un lucru pare, totuşi, limpede. Pacepa nu fusese implicat în spionaj în favoarea Statelor Unite înaintea de fuga sa. Pentru a fi naturalizat cetăţean al Statelor Unite, un cetăţean străin trebuie să îndeplinească câteva condiţii legale: să fi intrat în ţară în mod legal şi să obţină statutul de rezident permanent. După ce a devenit rezident legal, cetăţeanul străin trebuie să locuiască în Statele Unite timp de cinci ani fără întrerupere (sau trei, în cazul celor căsătoriţi cu cetăţeni americani).

Potrivit prevederilor Legii nr. 110, cunoscută ca *Central Intelligence Agency Act* din 1949, naturalizarea rapidă li se acordă acelor cetăţeni străini despre care se ştie că au adus servicii intereselor de securitate ale ţării.

În acest context trebuie interpretată naturalizarea după numai doi ani a dezertorului polonez, colonelul Ryszard Kukliński (1930–2004), care, vreme de nouă ani, transmisese

CIA informații vitale cu privire la planurile militare sovietice şi poloneze, şi care a fost scos din Polonia în 1981. La fel, Mircea Răceanu, diplomat român de rang superior, care dăduse informații CIA mai bine de zece ani, dar care, spre deosebire de Kukliński, fusese prins în ianuarie 1989, a primit naturalizarea în mai puțin de doi ani.[11]

Pacepa, pe de altă parte, era privit de autoritățile din SUA ca membru al nomenclaturii şi al guvernului român şi a trebuit să aştepte zece ani pentru a i se acorda naturalizarea. A primit-o pe 28 iulie 1988, la zece ani de la momentul în care i se acordase azil politic în Statele Unite.

Teoria potrivit căreia Pacepa a fost agent sovietic mi se pare departe de realitate. Am avut şansa de a putea vedea documentele rezultate din interogarea sa de către CIA, din care se vede clar că a oferit informații detaliate despre coordonarea spionajului între țările Pactului de la Varşovia. Desigur, singurul răspuns la această ipoteză poate veni doar din arhivele ruseşti. În acelaşi timp, presupusa sa implicare în conducerea contrabandei româneşti de pe tirurile care aduceau mobilă, alcool şi țigări din țările Asiei Mijlocii este acreditată şi de o sursă din SUA, aşadar nu pare să fie „o invenție a Securității“, aşa cum afirmă unii autori.

ŞERBAN PAPACOSTEA

Viaţa lui Şerban Papacostea confirmă faptul că istoria este o realitate care ne defineşte pe toţi. Pentru mine, el a fost un simbol al rectitudinii şi al fermităţii rareori întâlnite într-o societate sfâşiată de comunism şi obligată să-şi întoarcă privirile de la Vest la Est. Aceste calităţi personale i-au conferit o autoritate intelectuală neobişnuită printre istoricii români.

Primul meu contact cu el a fost în 1974, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ din Bucureşti. Studiind istoria medievală a României aflasem că era un specialist reputat. Mai mult, aflasem de la socrul meu că tată lui, Dumitru Caracostea, fusese prieten cu unchiul lui Şerban, deşi aveau orientări politice diferite, însă împărtăşeau aceleaşi rădăcini macedoromâne. Am mers să-l întâlnesc pe Şerban la institutul Iorga. La secretariat se afla o tânără doamnă afabilă, care, după ce s-a arătat impresionată de cunoştinţele mele de limba română, s-a dus să-l caute. Şerban a venit din sala de bibliotecă şi m-a invitat într-o sală de consiliu care era folosită şi ca loc în care se primeau oaspeţii. Iar acolo, după ce m-am prezentat, s-au pus bazele unei prietenii şi unei colaborări ce aveau să dureze patruzeci şi trei de ani.

Şerban s-a născut la Bucureşti pe 25 iunie 1928[1], ca fiu al unui avocat descendent al unei familii macedoromâne care înfiinţase prima şcoală românească din Macedonia. Tatăl lui Şerban era membru al Partidului Poporului al lui Alexandru Averescu, prim-ministru între 1920 şi 1921. Şerban a crescut deci într-o casă în care veneau adeseori în vizită cei mai importanţi politicieni interbelici, cum ar fi Iuliu Maniu, liderul Partidului Naţional Ţărănesc şi Constantin (Dinu) Brătianu, şeful Partidului Naţional Liberal. Între 1946 şi 1949, Şerban a studiat istoria la Universitatea din Bucureşti şi, după ce şi-a luat diploma, a continuat să frecventeze ocazional biblioteca Institutului Francez. Pe 3 martie 1950 a fost arestat în faţa Institutului. Potrivit măsurilor impuse de Moscova, ce prevedeau că legăturile României cu Occidentul trebuiau întrerupte, studenţii care frecventau institutele francez, britanic, american sau italian au fost arestaţi şi duşi la închisoarea Rahova din Bucureşti. Şerban mi-a povestit cu o doză de amuzament cum încerca anchetatorul lui să-i definească originea socială. A fost categorisit ca „burghez“, „mic-burghez“ şi „chiabur“. Când Şerban i-a spus că era „mic-burghez“, anchetatorul i-a replicat că era „burghez“. A fost condamnat „administrativ“, adică fără proces, la un stagiu de muncă forţată şi mutat în nişte foste barăci de la marginea Bucureştiului, de unde a fost trimis cu trenul la Capul Midia, un loc aflat la nord de portul Constanţa şi punctul final al unui uriaş proiect ingineresc menit să construiască un canal ce avea să lege Dunărea de Marea Neagră.

La sosire, deţinuţii au fost aliniaţi în faţa comandantului lagărului. Şerban a observat că avea câte un dosar pentru fiecare, iar culoarea copertei indica tipul tratamentului în închisoare. I-a strigat pe nume şi le-a împărţit sarcinile. După ce a terminat cu prizonierii le-a strigat: „Avem destule gloanţe pentru fiecare sabotor!“ Deşi suferea de distrofie

musculară – îşi petrecuse şase ani din viaţă, între doisprezece şi optsprezece ani, într-un corset de ghips – lui Şerban i s-a dat sarcina de a săpa patru metri de pământ pe zi şi de a-l căra cu roaba pe un deal din apropiere. Deţinuţii primeau o lopată şi un târnăcop. Nici cel mai robust ţăran n-ar fi reuşit să străpungă pământul, care era tare ca piatra. Fiindcă nu reuşea să-şi facă norma, Şerban se aştepta să fie aspru pedepsit, dar, de fapt, a fost protejat de unul dintre gardieni, un locotenent pe nume Filip, care l-a transferat la cantină, să care găleţi şi să cureţe cartofi. Alţi deţinuţi au fost mai puţin norocoşi; mulţi au fost epuizaţi de efortul cotidian de a-şi face norma de săpat şi au murit fie de tuberculoză, fie de stop cardiac. Potrivit cifrelor Securităţii, 133 de deţinuţi au murit la Canal numai în luna ianuarie 1953.[2]

Dispensarul medical al lagărului de muncă de la Capul Midia, care, potrivit estimărilor lui Şerban, avea 4.000 de deţinuţi – cazaţi în douăzeci de barăci, fiecare cu o capacitate de 200 de oameni –, consta într-un cabinet micuţ, numit „centru medical“. Nu avea medicamente şi singurii doctori disponibili erau cei care proveneau din rândurile deţinuţilor. Perioadele de detenţie variau între şase luni şi doi ani. Deţinuţilor nu li se dădeau haine curate şi, pentru că nu aveau voie să primească pachete de acasă, cu mâncare şi schimburi, erau îmbrăcaţi în hainele cu care fuseseră arestaţi. În scurt timp, acestea au devenit zdrenţuite şi murdare. Erau treziţi la 5 dimineaţa, se spălau rapid la o cişmea şi li se dădea o cană cu cicoare şi o bucată de pâine sau mămăligă, după care erau adunaţi în curte pentru inspecţia de dimineaţă şi plecau spre şantier. Numărarea celor câteva mii de deţinuţi dura mai mult de o oră. Deţinuţilor li se ordona să meargă la şi de la şantier încolonaţi şi să cânte un cântec comunist, ca să se învioreze:

La muncă, la muncă
Veniţi voioşi la muncă
Roaba e plină
Alta să vină

Veniţi voioşi la muncă.

Pauza de prânz era la ora 13, pe şantier. Consta într-o cană de apă şi fasole bătută. Munca se încheia după căderea serii. Când deţinuţii se înapoiau în lagăr erau număraţi din nou şi abia după ce se încheia inspecţia aveau voie să se spele şi să ia masa de seară, de obicei o supă de cartofi.[3]

Şerban îşi amintea că, după masa de seară, deţinuţii trebuiau să cureţe, cu schimbul, cartofi pentru cantina lagărului. Într-o zi, un bărbat în vârstă care stătea în faţa lui l-a întrebat de tatăl său, Petre Papacostea. „Domnule Papacostea, dumneata eşti tânăr, ai o şansă să scapi de aici. Eu nu. Dar când îl vezi pe tatăl dumitale spune-i că ai fost la Capul Midia cu Cristescu Plăpumaru şi aminteşte-i că ne-am întâlnit în casa mareşalului Averescu.“ Şerban a crezut că omul era un simplu plăpumar care lucrase în casa mareşalului, nu Gheorghe Cristescu, secretarul general al Partidului Comunist din România între 1921 şi 1924, care făcuse câţiva ani de închisoare în perioada interbelică pentru că făcea parte dintr-o organizaţie interzisă prin lege.[4] În 1949, Cristescu a fost din nou arestat, sub acuzaţia de „deviaţionism de dreapta“ de la linia partidului. Când Şerban i-a cerut să compare condiţiile din închisoarea comunistă cu acelea de sub domnia regelui

Carol II, Cristescu a răspuns că tratamentul din partea Siguranței „burgheze“ în închisoarea de la acea vreme a fost „lux“ pe lângă cel aplicat de tovarășii săi.[5]

După câteva luni de detenție, Şerban a fost eliberat. Şi-a câştigat traiul ca pontator de fişe de prezență şi dactilograf. Apoi a obținut o slujbă mai bună, ca bibliotecar la Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti, iar în 1957 a devenit cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ al Academiei Române, poziție în care a rămas mai bine de patruzeci de ani.

El mi-a insuflat pasiunea pentru istoria României. Aceasta s-a adăugat admirației pe care o aveam pentru el ca cercetător şi ca om de caracter. Deşi a fost marginalizat atât personal, cât şi profesional în timpul regimului comunist, a reuşit să se afirme ca savant de reputație internațională. Nu i s-a dat voie să călătorească în Occident înainte de revoluția din 1989 şi abia în 1990 a fost primit în Academia Română, ca membru corespondent, în ciuda numărului impresionant de publicații. În 1990 a fost ales director al institutului Iorga, singurul director ales de personalul ştiințific al unui institut. A fost primit ca membru plin al Academiei Române în 1996, o poziție din care s-a distanțat de reflexele autoritare şi de retorica unora dintre colegii lui. Nu m-a surprins să constat că numele său nu figura pe lista celor optzeci şi doi de academicieni care, pe 8 februarie 2017, au semnat un apel intitulat „Identitate, suveranitate şi unitate națională“, prin care atrăgeau atenția asupra „alarmantei încercări de erodare a identității, suveranității şi unității naționale a României, cu multe acțiuni plasate sub semnul globalismului nivelator sau al unei exagerate «corectitudinii politice»“.

Şerban avea un simț al respectului pentru adevăr şi mi-a insuflat respectul pentru importanța acestuia într-o societate care, în mare măsură, plătea un tribut retoric ideologiei comuniste. În anii în care ne-am întâlnit înainte de revoluție, m-a invitat la el acasă, iar eu i-am adus cărți despre care ştiam că este interesat direct. În schimb, el a adunat pentru mine publicații româneşti care erau imposibil de găsit la Londra. Ne împărtăşeam reciproc impresiile despre ceea ce citeam şi, în acelaşi timp, el îşi dorea să audă de la mine ce credeam despre ceea ce ascultase cu o seară înainte la BBC, căci era un anglofil convins. Uneori venea vorba despre activitatea colegilor lui de la institut, pe care o comenta cu un zâmbet. Nu era niciodată malițios, mă lăsa să trag propriile concluzii.

După revoluție am reuşit să ne întâlnim mai des, întotdeauna la ora 5 după-amiaza, într-un birou în care trei pereți erau acoperiți cu lucrări de referință despre istoria medievală a Europei. Mă aştepta întotdeauna cu o ceaşcă de cafea, un pahar-două de Cinzano, un castronaş cu salată de fructe şi un platou mare cu fursecuri langues-de-chat. Într-una dintre aceste întâlniri, mi-a spus despre o conversație la telefon, în urmă cu mulți ani, în care şoaptele celor care trăgeau cu urechea se auzeau mai bine decât vocea mea. Păstrase distanța față de unii dintre colegii lui, unii dintre ei buni prieteni, despre care, după revoluție, s-a aflat că fuseseră informatori, dar a recunoscut de multe ori în fața mea că nu ştia ce ar fi făcut el dacă ar fi trebuit să se confrunte cu tortura sau şantajul. Am făcut un abonament pentru el la *Foreign Affairs*, pentru care m-a răsplătit cu articole ştiințifice în limba română. Ultima noastră discuție a avut loc pe 12 iunie 2017.

ROMÂNIA DUPĂ 1990: REFLECȚII[1]

Când Şerban a murit, pe 6 aprilie 2018, a dispărut un simbol de rectitudine morală în faţa pervertirii valorilor cauționate de comunism. Modul violent în care a fost înlăturat Ceauşescu în decembrie 1989 a singularizat experienţa românească de schimbare politică în raport cu celelalte state din centrul şi din estul Europei şi a fost în sine un indiciu că, în România, răsturnarea paşnică a dictaturii era imposibilă. Se ridică întrebarea firească: de ce a fost aşa? Un analist a observat în mod elocvent şi concis că „patriotismul cândva sănătos al lui Ceauşescu a devenit un naționalism smintit“[2]. Faptul că a recurs cu succes la naționalism i-a permis să-şi tiranizeze poporul şi a făcut ca poporul însuşi să se lase tiranizat. De aceea, rezistența deschisă la regimul comunist din România a fost o raritate şi nici o formă a ei nu a amenințat cu adevărat să răstoarne regimul.[3] Servilismul şi participarea tuturor păturilor societăţii româneşti la cultul omniprezent al lui Ceauşescu i-au hrănit megalomania.

Mulți indivizi s-au refugiat în credința creştină pentru a obține un sprijin spiritual. Procedând astfel, au accesat rezerve inepuizabile de răbdare. Statul la coadă pentru produsele alimentare de bază a devenit un ritual zilnic. Acceptând să le fie afectată demnitatea, cetățenii au primit, în fapt, prea puțină îndrumare din partea Bisericii Ortodoxe, ai cărei prelați, cu doar câteva excepții, i-au abandonat. După desființarea, în 1948, a Bisericii Unite (Greco-Catolice), aflată sub autoritatea Romei, Biserica Ortodoxă putea afirma că reprezenta nevoile spirituale ale marii majorități a românilor, dar conducerea ei era complet subordonată intereselor Partidului Comunist. În pofida acestui fapt, era ceva obişnuit să vezi bisericile pline, în special în zilele de duminică, mai ales cu femei de toate vârstele.

Modul violent în care Ceauşescu a fost îndepărtat de la putere a plasat experienţa românească a schimbării politice pe un curs distinct faţă de alte state din Europa Centrală şi de Est. Ceauşescu reuşise să îi unească pe români în opoziția față de el, dar căderea lui i-a aruncat în confuzie. Moştenirea conducerii totalitare din România a fost în mod clar diferită de aceea din alte țări. Cu cuvintele unui tânăr „revoluționar“ cu brasardă tricoloră, pe care l-am întâlnit pe când păzea intrarea la o stație de metrou, la scurtă vreme după sosirea mea în Bucureşti, cu echipa BBC, la sfârşitul lui decembrie 1989, „vrem democrație adevărată, nu democrație românească“. Nu era surprinzător că voiau asta. Deşi Partidul Comunist Român a fost declarat mort în 1990, nimeni nu a emis un certificat de deces – membrii de partid şi-au schimbat carnetele pe cele de membri ai Frontului Salvării Naționale, aflat la guvernare, şi mulți dintre ei au continuat să se poarte ca şi când nimic nu se schimbase în viaţa politică românească. FSN a încercat să se confunde cu prezentul

şi să îngroape trecutul. Succesorul lui, Partidul Social Democrat din România (PSD), a arătat aceeaşi reticenţă în faţa problemei trecutului. Doar câţiva dintre cei responsabili de carnajul din decembrie 1989 au fost aduşi în faţa instanţei. Instinctele antidemocratice ale celor care au pus mâna pe putere la sfârşitul lui decembrie 1989 i-au adus pe mineri la Bucureşti, în iunie 1990. Incursiunile lor, în acel an şi în anul următor, purtau urmele tacticilor folosite de comunişti, în România şi în alte ţări din Europa Centrală, în anul 1945, pentru a submina ordinea democratică.

Totuşi, răsturnarea lui Ceauşescu a dus la o revoluţie politică: s-a înlăturat monopolul partidului unic; au fost organizate alegeri multi-partide – deşi defectuoase în mai 1990 –, a fost desfiinţată economia centralizată şi s-a abolit cenzura. În 1996 s-a realizat un transfer democratic de putere, atunci când neocomuniştii au suferit prima înfrângere la urne de după 1990. La nivel personal, a avea paşaport a devenit, la începutul anilor ’90, un drept, nu un privilegiu, iar restricţiile de a circula în afara graniţelor ţării au fost desfiinţate, iar abominabilul decret împotriva avorturilor, introdus de Ceauşescu, a fost imediat abrogat. Totuşi, statul de drept era fragil, iar reforma sistemului judiciar reprezenta o necesitate stringentă. Era nevoie de voinţă politică pentru a-i aduce în faţa tribunalelor pe politicienii importanţi, acuzaţi în mod credibil de corupţie. Cuvintele atribuite lui Honoré de Balzac, „legile sunt nişte pânze de păianjen prin care muştele mari trec, iar cele mici rămân prinse în ele“, erau cât se poate de adevărate pentru români.[4]

România se află la graniţa de est a Uniunii Europene. Simpla observaţie geografică şi politică e încărcată de semnificaţii. Teritoriile locuite de români au fost, pe tot parcursul istoriei lor, supuse presiunii forţelor din Est. Eseistul Ion Vianu se întreba: „Ce poate elibera ţara noastră din această capcană a istoriei?“, iar răspunsul lui era „în primul rând, respectul pentru marile valori ale Europei, mai ales pentru instituţiile democratice“[5].

Aceste cuvinte ar trebui să le avem în minte atunci când observăm că, în România, impulsul pentru reforme şi adoptarea instituţiilor democratice a venit mai degrabă din exterior decât din interior.[6] Fondul Monetar Internaţional (FMI), Consiliul Europei şi UE au fost principalii catalizatori ai reformei, iar necesitatea de a satisface exigenţele acestor instituţii pentru a realiza integrarea în aşa-numitele „structuri euroatlantice“ a impulsionat şi a condus procesul de reformă din România. Alăturându-se NATO şi UE, România a trecut de la incertitudinea cu privire la poziţia şi viitorul său într-o Europă a certitudinilor. Statutul de membră a NATO şi UE i-a oferit stabilitate politică şi economică, adică o ancoră pentru reformele pe care le începuse odată cu căderea regimului comunist. Primirea României în NATO, pe 29 martie 2004, ca urmare a deciziei luate la Summitul de la Praga din noiembrie 2002, şi aderarea la UE pe 1 ianuarie 2007 sunt cele mai importante succese politice şi economice ale sale. Totuşi, anumite evenimente au ridicat semne de întrebare cu privire la fidelitatea multor politicieni români faţă de valorile culturii UE. Prin „cultură“ înţeleg spiritul democratic de care este pătrunsă UE.

O moştenire importantă a regimului comunist a fost, în România, confuzia legislativă. După 1990, planul economic cincinal a fost abandonat şi a început o „junglă“ economică ale cărei principale elemente erau acumularea de capital şi formarea de noi elite politice şi economice. Acestea din urmă şi-au avut în multe cazuri rădăcinile în rândurile activiştilor fostului Partid Comunist şi ale membrilor Securităţii.[7] Ritmul lent al privatizărilor în

1990–1996 poate fi explicat prin dorința fostelor elite comuniste de a controla schimbările din România. Ca să controleze schimbările din economie aveau nevoie de timp pentru a acumula capital. Astfel de privatizări s-au făcut adesea prin cumpărarea de către conducere, în absența unui cadru legal credibil. Ele ar putea fi numite „a-legale“ mai degrabă decât „ilegale“. O numeroasă clasă de profitori a beneficiat de acest climat. Mulți dintre ei erau directori ai întreprinderilor de stat, care şi-au perfecționat arta de a cumpăra şi de a vinde pe sub mână, dar acest tip de economie neagră s-a extins şi la vârful companiilor de comerț controlate de Securitate, implicate în afacerile cu arme şi metale prețioase. Mulți dintre şefii acestor companii au sifonat banii proveniți din vânzări către conturi private din străinătate şi i-au folosit după 1990 pentru a înființa noi firme de import-export bazate pe contractele cu parteneri străini pe care le încheiaseră în timpul lui Ceauşescu.

Tranziția de la economia centralizată, controlată de stat, la economia de piață a fost ezitantă, cu legi introduse în paralel cu legile din perioada comunistă, care încă nu fuseseră anulate. Situația a dus la dublarea legislației şi la inconsistența juridică de la începutul anilor ’90. De aceea nu e prea surprinzător că investitorii străini au ezitat să vină în România. Între 1990 şi 2003, investițiile străine directe în România s-au ridicat la un total de 10 miliarde de dolari, în vreme ce, prin comparație, Polonia a primit aproape aceeaşi sumă numai în anul 2000.[8]

În 1990, Frontul Salvării Naționale, succesorul Partidului Comunist, le-a acordat activiştilor săi dreptul de a folosi casele „de protocol“ şi apartamentele naționalizate fără compensație de către regimul comunist. Mulți foşti lideri comunişti şi ofițeri ai Securității au continuat să locuiască în astfel de case, deşi foştii proprietari le-au recâştigat prin intermediul instanțelor, însă poliția nu a avut curajul să-i evacueze.

Totuşi, nu numai politicienii au adunat averi după 1990, ci şi baronii pieței negre din perioada comunistă. Ei au fost antreprenorii de pionierat ai noului capitalism românesc. Şi-au construit averile după 1989 cu credite neacoperite de la băncile de stat, primite în schimbul finanțărilor generoase oferite partidelor politice. Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), fostul Partid Comunist creat din Frontul Salvării Naționale şi predecesorul Partidului Social Democrat (PSD), a permis unui număr de trei bănci de stat să îşi declare falimentul în 1996, acceptând sume uriaşe de bani pentru campania sa electorală de la sponsori care primiseră credite de la aceste bănci. Printre aceste bănci se afla Banca Română de Comerț Exterior (Bancorex, BRCE), ai cărei directori de după 1990 erau ofițeri de Securitate. În 1994, un raport al şefului Gărzii Financiare, Gheorghe Florică, arăta către unii dintre liderii guvernului, care îşi vânduseră favorurile contrabandiştilor de țigări. Ca urmare, Florică a fost demis, iar miniştrii au rămas nepedepsiți.[9]

Cel mai limpede test al României în privința voinței de a o rupe cu trecutul comunist a fost, s-a spus, introducerea transparenței democratice în serviciile de securitate şi „epurarea“ personalului din epoca Ceauşescu care fusese implicat în crimele regimului. Controlul parlamentar asupra instituției succesoare a Securității în domeniul informațiilor interne, Serviciul Român de Informații (SRI), a fost instituit pe 23 iunie 1993, sub forma unei comisii parlamentare permanente reunite, a Camerei Deputaților şi a Senatului,

pentru controlul şi supravegherea SRI.

O lege care reglementa accesul la dosarele Securității, propusă de senatorul Constantin „Ticu“ Dumitrescu, a fost votată de Senat pe 25 iunie 1998, cu o majoritate covârşitoare de 106 voturi contra şapte. Legea le dădea cetățenilor dreptul de a consulta orice dosar pe care fosta Securitate îl deschisese împotriva lor. Aceeaşi lege a permis, de asemenea, noului Consiliu Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), compus din unsprezece membri, numiți de către partidele reprezentate în Senat, să asigure accesul la documentele Securității, cu excepția celor referitoare la siguranța națională. Consiliul a fost, de asemenea, împuternicit să verifice, la cererea formulată de oricare cetățean român, dacă un candidat sau ocupant al unei funcții publice a fost ofițer sau informator al Securității.

Totuşi, în discuțiile de la Senat, legea a suferit o serie de amendamente, dintre care cel mai controversat este cel referitor la un articol care prevedea inițial transferul dosarelor Securității către noul Consiliu. Un amendament a anulat această prevedere, lăsând dosarele sub controlul SRI. În consecință, Ticu Dumitrescu s-a dezis public de propriul proiect de lege, argumentând că acesta fusese mutilat şi că el însuşi fusese trădat şi neînțeles de cei care ar fi trebuit să-i fie alături. Legea, incluzând noul amendament, a fost adoptată în şedința comună a celor două Camere pe 20 octombrie. Legislația care asigura necesara finanțare a Consiliului a fost, în cele din urmă, pusă în aplicare. Consiliul a început să funcționeze cu ocazia alegerilor din 2000 şi a publicat liste cu candidații care nu îşi declaraseră în mod voluntar asocierea din trecut cu structurile Securității, câteva zeci în total. Răspunzând criticilor referitoare la faptul că aceste liste erau incomplete, Consiliul a precizat că s-a descurcat cum a putut mai bine, date fiind resursele sale limitate.[10]

Cea mai mare amenințare la adresa democrației fragile şi a statului de drept din România de după revoluție a fost folosirea minerilor ca „trupe de şoc“ de către PSD. Minerii din Valea Jiului au făcut mai multe incursiuni în capitală, prima fiind în iunie 1990, când au fost invitați de preşedintele Ion Iliescu, nou ales prin alegerile democratice, sub pretextul de a apăra guvernul PSD. Trenuri speciale au adus la Bucureşti 10.000 de mineri, înarmați cu bâte de lemn şi bare de fier, în zorii zilei de 14 iunie. Li s-au alăturat însoțitori, identificați ulterior, din surse credibile, ca fiind foşti ofițeri ai Securității. Timp de două zile, minerii (ajutați şi încurajați de Securitate) au terorizat populația capitalei, atacând pe oricine li se părea că seamănă cu un opozant al regimului. Aceste evenimente au dat naştere la întrebări care încă n-au primit un răspuns satisfăcător, în pofida prezentării de către guvern a rezultatelor anchetei parlamentare. Cea mai importantă întrebare era aceea referitoare la rolul jucat de câțiva membri ai Securității identificați pe camere că bătuseră studenți şi trecători.

Invazia minerilor în Bucureşti la care a recurs Iliescu pentru a-şi restabili autoritatea a slăbit în mod semnificativ atât imaginea externă a României, cât şi pe a lui însuşi. În septembrie 1991, liderul minerilor, Miron Cozma, şi-a adus din nou ortacii la Bucureşti şi a răsturnat guvernul Petre Roman. Cu acest prilej, Cozma l-a inclus şi pe Iliescu în critica sa publică față de politicile economice ale guvernului. Acuzațiile de „subminare a statului“, în legătură cu evenimentele din septembrie 1991, i-au fost aduse, nu sub preşedinția lui Iliescu (1990–1992, 1992–1996), ci sub aceea a succesorului său de centru-

dreapta, Emil Constantinescu. Presiunea publică l-a obligat pe Iliescu (ales în 2000–2004) să nu îl grațieze pe Cozma în 2003, deşi îşi exprimase public susținerea față de cererea lui Cozma.

Amenințarea cu încă o incursiune a minerilor, în ianuarie 1999, l-a determinat pe prim-ministrul Radu Vasile să se întâlnească cu Cozma pentru a discuta despre îngrijorările minerilor cu privire la programul de restructurare a minelor şi de reducere a cheltuielilor. Acordul încheiat a prevenit producerea de noi violențe, dar a arătat o dată în plus modul în care forțele nedemocratice amenințau stabilitatea statului.

Aducerea României dintr-un climat de incertitudine la unul de siguranță i-a determinat pe oamenii politici din principalele partide să se alăture NATO şi UE. Integrarea în UE presupunea acceptarea valorilor comune, sincronizarea comportamentelor şi adoptarea unui *acquis* comunitar. Comunismul le-a răpit societăților încrederea în instituțiile lor, dincolo de cercul familiei sau al altor rețele intens personalizate. Consultanții străini şi instituțiile precum UE au subliniat necesitatea unei administrații publice apolitice în Europa Centrală şi de Est. Chiar dacă birocrația existentă a fost dispusă să-şi transfere loialitatea către noul guvern, miniştrii nou numiți tind să-i considere pe cei care pleacă din funcție ca fiind ostili şi incompetenți şi să-şi aducă aliați de încredere din noile partide, deşi România, ca o condiție a integrării în UE, a fost de acord să introducă concursurile ca procedeu de selecție la numirea funcționarilor publici. Chiar şi azi, lipsa unei capacități administrative eficiente împiedică accesul României la folosirea pe deplin a fondurilor UE.

Reformele au mai fost îngreunate şi de influența factorului personal. Rivalitatea a divizat adesea personalitățile importante din partide sau din guvern şi poate fi pusă pe seama ciocnirii intereselor personale. Rezultatul constă în desele întârzieri sau în calitatea slabă a actului de decizie. Aceasta din urmă este o trăsătură a majorității birocrației actuale. Mai mult, birocrația e caracterizată prin rigiditatea structurilor sale – oficial, mutările dintr-un post în altul sunt rare. Oficialilor le lipsesc criteriile de performanță şi, ca atare, sunt deseori ineficienți. Nu se simt constrânşi nici de litera, nici de spiritul legii. Salariile mici şi stagnarea în carieră au favorizat corupția. Aceste condiții subminează inițiativele politice. Ministerele tind să fie tratate ca nişte fiefuri personale. Deşi există un oarecare „control managerial pe verticală“, există prea puțin control orizontal sau supraveghere la toate nivelurile.

Evenimentele survenite după căderea, în mai 2012, a guvernului Partidului Democrat Liberal (PDL) al preşedintelui Traian Băsescu, guvern condus de Mihai-Răzvan Ungureanu, au slăbit în mod semnificativ credibilitatea țării în ceea ce priveşte riscul de creditare şi stabilitatea pentru investitori. Măsuri importante de austeritate, inclusiv o reducere cu 25% a salariilor din sistemul public şi o creştere a TVA de la 19 la 24%, au fost implementate începând cu 1 iulie 2010. Cabinetul democrat-liberal s-a confruntat cu un recul de popularitate şi cu căderea în sondaje, ca rezultat al acestor măsuri, luate ca răspuns la criza financiară globală şi sub auspiciile programului FMI. În aprilie 2012, Uniunea Social-Liberală (USL) a reuşit să-l răstoarne pe Ungureanu printr-un vot de neîncredere în guvernul său. USL cuprindea Partidul Social-Democrat, provenit din rândurile fostului Partid Comunist şi condus de Victor Ponta, şi pe liberalii de centru-

dreapta (PNL), conduşi de Crin Antonescu, precum şi mai mica Uniune Națională pentru Progresul României (UNPR) şi Partidul Conservator. Cumva surprinzător, USL a acceptat să-şi asume guvernarea cu numai şase luni înainte de alegerile parlamentare. Ponta a devenit noul prim-ministru. S-a sperat că USL va forța alegerile parlamentare anticipate, dar, în cele din urmă, au preferat să aştepte încheierea mandatului parlamentului în exercițiu.

Impulsul votului de neîncredere a fost dat de o decizie a Curții Supreme care confirma condamnarea fostului prim-ministru Adrian Năstase pentru corupție la o pedeapsă de doi ani de închisoare. Năstase s-a împuşcat şi s-a rănit pe 20 iunie, aparent într-o încercare de sinucidere, la câteva ore după decizia Curții Supreme. A fost eliberat pe 18 martie 2013, după nouă luni petrecute în închisoare. S-a sugerat o legătură între pe atunci senatorul Dan Voiculescu, cel mai puternic baron media din România, cu o avere estimată la 650 de milioane de euro (aproximativ 850 de milioane de dolari)[11] şi campania de suspendare a preşedintelui Traian Băsescu, care numise câțiva judecători ai Curții Supreme. Voiculescu se temea că şi el va fi băgat la închisoare dacă era găsit vinovat pentru corupție.[12] Prim-ministrul Ponta l-a acuzat pe Băsescu că îşi depăşise atribuțiile prin înregistrarea ilegală a unor convorbiri telefonice, că a folosit serviciile secrete împotriva inamicilor politici şi că a făcut presiuni asupra procurorilor în dosarele din justiție. Popularitatea preşedintelui se prăbuşise ca urmare a sprijinirii măsurilor de austeritate şi a percepției că numirile făcute de el în funcții se bazau pe nepotism. Băsescu a răspuns numind puci referendumul organizat de Ponta şi de susținătorii lui, după ce acesta din urmă fusese criticat fiindcă demisese purtătorii de cuvânt ai ambelor Camere ale parlamentului şi pe Avocatul Poporului. El a cerut publicului să boicoteze votarea.

Băsescu a fost suspendat de parlament pe 6 iulie, iar referendumul pentru demiterea sa a avut loc pe 29 iulie 2012. Cu o zi înainte de votul din parlament, guvernul a schimbat legea referendumului, astfel încât acesta să poată fi validat cu majoritatea voturilor exprimate. Anterior, legea cerea să fie prezenți la vot cel puțin 50% dintre alegători pentru ca referendumul să poată fi validat. Ca urmare a criticilor adresate de UE, care l-a acuzat că „submina statul de drept“, Ponta a acceptat decizia Curții Constituționale referitoare la rata de prezență de 50% plus unu pentru ca rezultatul referendumului să fie valid. Cam 88,7% dintre cei care au votat s-au declarat de acord cu demiterea preşedintelui, în vreme ce numai 11,3% au fost împotrivă. Rata de participare, de 46%, a fost însă sub cele 50 de procente necesare, iar referendumul nu a fost validat. Cu toate acestea, tulburările politice nu s-au încheiat. Curtea Constituțională a adăugat un plus de incertitudine declarând că nu se va pronunța asupra validității referendumului până pe 6 septembrie. Diplomații occidentali erau atât de îngrijorați că țara se îndrepta către anarhie încât, în luna august, Washingtonul l-a trimis pe secretarul adjunct pentru Afaceri Europene, Philip H. Gordon, la Bucureşti, unde acesta s-a întâlnit cu Ponta şi cu Băsescu şi i-a avertizat că România trebuia să susțină statul de drept. Cancelarul Germaniei, Angela Merkel, a cărei poziție în UE conta cel mai mult pentru politicienii români, şi preşedintele Comisiei Europene, José Manuel Barroso, şi-au exprimat şi ei public îngrijorarea.[13]

Pe 12 iulie, Barroso s-a întâlnit cu Ponta la Bruxelles, într-o atmosferă glacială. În declarația publicată de comisie după întâlnire se spuneau următoarele:

> Preşedintele Barroso s-a întâlnit astăzi cu prim-ministrul Ponta pentru a discuta despre recentele evoluții instituționale şi politice din România. Preşedintele Barroso şi-a exprimat îngrijorarea profundă cu privire la evenimentele politice recente din România, în ceea ce priveşte statul de drept, independența justiției şi rolul Curții Constituționale. El a subliniat că verificările necesare şi echilibrul necesar într-un sistem democratic trebuie să fie garantate. Preşedintele Barroso a clarificat faptul că Guvernul Român trebuie să respecte independența deplină a justiției, să restabilească competențele Curții Constituționale şi să se asigure că deciziile acesteia sunt respectate, să nominalizeze un Avocat al Poporului care să se bucure de susținerea tuturor partidelor, să asigure o procedură nouă şi transparentă de numire a procurorului general şi a procurorului şef al Direcției Anticorupție şi să facă din integritate o prioritate politică.[14]

Pe 16 iulie, Barroso a avut o convorbire telefonică cu Ponta şi a primit asigurări că o listă de obiective în unsprezece puncte – numită de unii jurnalişti „cele unsprezece porunci“ – va fi pe deplin respectată. Principalele puncte de pe această listă vizau: să nu fie schimbat şeful Departamentului Național Anticorupție (DNA) şi nici procurorul general pe durata preşedinției interimare a lui Crin Antonescu; să nu fie făcute grațieri pe durata preşedinției, o aluzie la cazul Năstase; să nu fie numiți miniştri dintre persoanele care fuseseră condamnate penal pentru corupție, iar cei care primiseră astfel de sentințe trebuiau să demisioneze (aşa cum a fost cazul ministrei social-democrate a Educației, Ecaterina Andronescu); deputații care aveau decizii definitive de incompatibilitate şi conflict de interese trebuiau să demisioneze şi ei (cazul social-democraților Sergiu Andon şi Florin Pâslaru); Avocatul Poporului trebuia să fie o persoană care avea sprijinul tuturor partidelor; puterile Curții Constituționale trebuiau restaurate, iar ordonanța care le elimina trebuia anulată; regulile de validare a referendumului de demitere a preşedintelui trebuiau să fie repuse în vigoare, iar Monitorul Oficial nu mai trebuia să fie folosit pentru publicarea „selectivă“ a deciziilor oficiale.[15]

Convorbirile stabilite pentru luna septembrie la Bruxelles, referitoare la cererea României de a adera la zona Schengen, au fost amânate. Presată de opinia publică, Curtea Constituțională şi-a publicat decizia referitoare la referendum pe 21 august, stabilind, cu un număr de şase voturi contra trei, că referendumul fusese „invalid“ deoarece nu îndeplinise condițiile constituționale pentru demitere.[16] Băsescu a fost, aşadar, în mod formal, reinstalat ca preşedinte.

Într-un alt episod care a produs consternare în presa internațională, Ponta a fost acuzat că şi-a plagiat teza de doctorat, dar două investigații separate asupra cazului au ajuns la concluzii diferite. Pe 29 iunie 2012, Consiliul Național Român pentru Atestarea Titlurilor Universitare (CNATDCU) a conchis că Ponta a plagiat 85 de pagini din teza sa, copiindu-le din trei cărți fără a indica prin ghilimele pasajele preluate. Pe 19 iulie, Consiliul Național de Etică (CNE), numit de guvern, a respins acuzațiile de plagiat, dar, la numai o zi după aceea, o comisie de etică formată din treisprezece membri, constituită de Universitatea Bucureşti, care îi conferise lui Ponta titlul de doctor, le-a reafirmat. CNE a

afirmat că singura greşeală a lui Ponta – după părerea sa, o scăpare minoră – a constat în listarea surselor la sfârşitul tezei sale de 432 de pagini, fără a pune note de subsol pe fiecare pagină, acolo unde reproducea textele din surse. În schimb, comisia de la Universitatea din Bucureşti spunea că secţiuni extinse din teză erau copiate. Comisia, formată din membri de la toate facultăţile, a găsit elemente plagiate pe 115 din cele 297 de pagini (excluzând anexele) ale tezei. Potrivit legii româneşti a educaţiei, CNATDCU are datoria de a investiga acuzaţiile de plagiat în cazul lucrărilor de doctorat. Criticii au subliniat că verdictul CNE ar fi putut fi influenţat politic. Un membru al cabinetului Ponta a înlocuit toţi membrii CNE în iunie, ca urmare a acuzaţiilor de plagiat formulate împotriva lui Ioan Mang, fostul ministru al Educaţiei. În mod similar, CNATDCU a fost efectiv destituit de un ordin guvernamental din 29 iunie, pe când se afla în plină dezbatere a cazului Ponta.[17] Într-o declaraţie făcută pe 20 martie 2013 pentru cotidianul *Gândul*, ministrul Educaţiei anunţa că a respins raportul comisiei de la Universitatea din Bucureşti şi a decis să nu îi retragă prim-ministrului titlul de doctor.

În „Concluziile referitoare la Mecanismul de cooperare şi verificare pentru Bulgaria şi România“, publicate pe 24 septembrie 2012 la Bruxelles, Consiliul UE saluta

> eforturile făcute de România şi Bulgaria în cadrul mecanismului de cooperare şi verificare în ultimii cinci ani şi consideră că a fost implementat în cea mai mare parte, în ambele ţări, cadrul legal necesar. Nu se va pune accentul pe implementare susţinută a legislaţiei existente sau pe reforme viitoare. […]
>
> În lumina recentelor evenimente din România, Consiliul reaminteşte valorile fundamentale pe care s-a fondat UE şi salută angajamentul guvernului român de a acţiona hotărât pentru a asigura respectarea statului de drept şi a independenţei judiciare, în acord cu recomandările Comisiei, precum şi paşii făcuţi în această direcţie.

Potrivit analizei Comisiei şi observaţiilor generale asupra progresului făcut de Bulgaria şi România de la data de 1 ianuarie 2007, în special cu privire la marile provocări cărora trebuie să li se răspundă, Consiliul observă că Mecanismul de cooperare şi verificare a fost un instrument de progres şi că rămâne un instrument adecvat pentru a ajuta Bulgaria şi România în eforturile lor de reformă, pentru a se obţine o serie de rezultate concrete şi durabile, prin care să se atingă obiectivele Mecanismului. În aşteptarea rezultatelor urmărite în acest cadru, mecanismul rămâne în funcţiune.[18]

Pe 9 decembrie 2012 au avut loc alegeri parlamentare. Singura surpriză a fost dimensiunea victoriei electorale a USL-ului lui Victor Ponta. În ciuda vremii rele din anumite regiuni ale ţării, prezenţa la vot a fost de 41,7%, mai mare decât la alegerile din 2008, la care se atinsese o prezenţă de 39,2%, dar cu 15% mai mică decât la alegerile locale din iunie 2012. USL a câştigat majoritatea absolută atât în Camera Deputaţilor, cât şi în Senat, cu 60%, respectiv 58,6% din voturi. A obţinut 122 de locuri la Senat şi 273 la Camera Deputaţilor. Rămasă cu mult în urmă, Alianţa România Dreaptă (ARD) se plasa pe locul al doilea, cu numai 16,7, respectiv 16,5 din voturi (24 de locuri în Senat şi 56 la Cameră), pierzând cam jumătate din locurile pe care le câştigaseră în 2008. ARD s-a dizolvat oficial după alegeri. Partidul Poporului – Dan Diaconescu (PP-DD) a câştigat 21 de locuri la Senat şi 47 la Cameră. Uniunea Democrată a Maghiarilor din România

(UDMR) a câştigat 9, respectiv 18 locuri. PP-DD şi UDMR erau singurele organizaţii politice care mai obţineau locuri în ambele Camere. Minorităţile etnice au primit în total 18 locuri de deputaţi.

Politicile USL erau în asentimentul unei mari părţi din electorat, care, în majoritate, se bazează în mod covârşitor pe stat pentru nevoile sale economice. Pensionarii sunt mai numeroşi decât angajaţii cu program complet. Mulţi români care se bizuiau pe forţele proprii au emigrat. Mulţi dintre cei care aveau îndoieli cu privire la originile comuniste ale USL, la tendinţele sale autoritare şi la reputaţia sa de organism corupt s-au abţinut la aceste alegeri. Maşinăria USL, bine finanţată şi experimentată, ajutată masiv de media susţinută de Dan Voiculescu, a răspândit în rândul populaţiei resentimente faţă de Băsescu, ca arhitect al măsurilor de austeritate. Ea a promis creşterea ajutoarelor pentru cei dependenţi de stat. Ponta a făcut declaraţii ţintite către cancelarul Merkel, referindu-se la criticarea de către aceasta a violării spiritului constituţiei în încercarea de a-l debarca pe Băsescu şi la admonestarea abia voalată formulată de ambasadorul SUA, Mark Gitenstein, cu privire la conduita USL pe perioada crizei constituţionale. Ponta a spus deschis că România s-ar fi gândit de două ori la cât de înţeleaptă era intrarea în UE dacă s-ar fi ştiut, înainte de 2007, cât de puţin va beneficia România de pe urma statutului său de membru şi cât de mare va fi amestecul Uniunii în treburile sale interne.

Comisia Europeană a aprobat un nou raport de progres în cadrul Mecanismului de Cooperare şi Verificare, pe 30 ianuarie 2013, urmărind dacă fuseseră îndeplinite cele unsprezece recomandări din iulie 2012. Concluzia a fost că fuseseră respectate Constituţia şi rolul Curţii Constituţionale, dar angajamentele referitoare la independenţa justiţiei şi la parlamentarii care violaseră codul etic nu fuseseră implementate adecvat. Se exprimau, de asemenea, preocupări serioase cu privire la presiunea continuă asupra instituţiilor judiciare şi la lipsa de respect faţă de independenţa justiţiei. Parlamentul era arătat cu degetul pentru atitudinea sa laxă faţă de corupţie şi se insista pe o conduită mai fermă împotriva achiziţiilor publice ilicite – o sursă bogată de venituri suplimentare pentru elită. Se mai recomanda ca, atunci când parlamentul refuza să ridice imunitatea unuia dintre membrii săi, să se ofere o justificare completă.

Raportul critica rolul presei în orchestrarea presiunilor asupra instituţiilor judiciare. Părţi ale sistemului judiciar, care nu erau agreate de anumite segmente ale elitei ce dădeau dovadă de o atitudine de proprietari ai statului, fuseseră permanent atacate de grupul media Intact al lui Dan Voiculescu, unul dintre liderii USL. Raportul recomanda o revizuire a reglementărilor existente pentru a se asigura că libertatea presei era dublată de o protecţie corespunzătoare a instituţiilor şi a drepturilor fundamentale ale omului. Se cerea, de asemenea, o instituţie care să supravegheze eficient cu scopul de a preveni defăimarea sau hărţuirea indivizilor şi a familiilor lor în principalele instituţii judiciare şi anticorupţie.[19]

Între timp au fost numiţi noi şefi ai instituţiilor judiciare. Pe 6 mai 2013, preşedintele Băsescu a emis decrete prin care îl numea pe Tiberiu-Mihail Niţu în funcţia de Procuror General la Curtea Superioară de Casaţie şi Justiţie, pe Laura Kovesi ca procuror-şef al DNA şi pe Alina-Mihaela Bica în funcţia de procuror-şef la Direcţia de Investigare a Infracţiunilor de Criminalitate Organizată şi Terorism (DIICOT). Reacţia Comisiei

Europene a fost moale:

> Comisia constată că această procedură [de numire a unor noi şefi] a fost întru totul în acord cu legea românească... Ceea ce este important acum este ca noii şefi să construiască o imagine solidă, bazată pe rigoare şi pe independență. Este o chestiune pe care Comisia o va urmări cu maximă atenție. Rapoartele anterioare ale Comisiei, în cadrul MCV, au subliniat faptul că activitatea Parchetului şi cea a DNA au reprezentat unele dintre cele mai importante realizări ale României în anii din urmă.[20]

Cu toate acestea, la sfârşitul vizitei sale la Bucureşti, pe 11 ianuarie 2014, Victoria Nuland, secretar adjunct al Biroului pentru Afaceri Europene şi Eurasiatice al Departamentului de Stat al SUA, şi-a exprimat îngrijorarea cu privire la respectarea statului de drept. Esențial pentru interesul SUA de dezvoltare a relațiilor economice şi de securitate cu partenerii şi aliați săi era „să se continue întărirea şi aprofundarea temeiului care ne-a făcut ceea ce suntem azi ca națiuni. Asta înseamnă stat de drept, înseamnă acțiune împotriva corupției. Înseamnă transparență, înseamnă predictibilitate. Este esențial pentru afacerile noastre, este esențial pentru securitatea noastră, este ceea ce le datorăm cetățenilor noştri, aşadar este evident că am vorbit şi despre aceste subiecte“[21].

Un nou raport al Comisiei Europene din cadrul Mecanismului de Cooperare şi Verificare a fost publicat pe 22 ianuarie 2014. Acesta conchidea că România făcuse progrese în multe domenii, față de momentul raportului precedent. „Schimbări legislative necesare şi îndelung aşteptate au rămas pe drumul cel bun, şi un spirit de cooperare între instituțiile judiciare şi Ministerul Justiției ajută la abordarea aspectelor manageriale. În acest sens, situația s-a îmbunătățit ca urmare a unei situații politice mai calme decât aceea din primăvara lui 2013.“[22] Raportul menționează în continuare că importanta măsură a numirilor în posturi-cheie oferă un tablou mixt – unele proceduri au funcționat rapid şi deschis, pe o bază de transparență şi meritocrație, şi altele rămân criticabile din motive de amestec al politicului. În ansamblu, tabloul a produs consecințe asupra măsurii în care reformele din România puteau fi văzute ca fiind sustenabile, iar evoluțiile pozitive puteau fi considerate ireversibile. Raportul cuprindea recomandări specifice în domeniile independenței justiției, reformei judiciare, integrității şi luptei împotriva corupției:

Comisia consideră că procesul de monitorizare prin MCV, oportunitățile oferite de fondurile UE şi angajamentele constructive ale Comisiei şi a multe dintre statele membre continuă să reprezinte un sprijin valoros pentru reforma din România. Comisia invită România să-şi continue şi să-şi consolideze progresul pe baza recomandărilor sale privitoare la independența justiției, reforma judiciară, integritate şi lupta împotriva corupției. Următorul raport va fi gata în aproximativ un an, timpul necesar pentru a se obține rezultate concrete. Între timp, Comisia va monitoriza îndeaproape progresul, pe baza misiunilor sale regulate şi a dialogului continuu cu autoritățile române şi cu alte state membre.[23]

Progresul reiese în mod evident din punerea sub acuzare pentru corupție a câteva figuri proeminente. Cel mai notoriu este cazul fostului prim-ministru Adrian Năstase, condamnat pe 6 ianuarie 2014 la patru ani de închisoare pentru luare de mită.[24] Acest caz a

fost urmat de trimiterea în instanță a unei grupări de personaje importante din fotbalul românesc, găsite vinovate pentru spălare de bani şi evaziune fiscală la transferurile de jucători către cluburi străine şi condamnate la pedepse cu închisoarea de la trei la şase ani.[25] Pe 31 martie, fostul ministru al Economiei, Codruț Şereş, a fost condamnat la patru ani de închisoare cu executare pentru că a oferit acoperire pentru acțiunile frauduloase de la compania de stat Hidroelectrica, ceea ce a provocat o pagubă de 165 de milioane de dolari bugetului României.[26] Acestea sunt doar câteva din multele cazuri aduse deja în fața instanței, iar alte câteva anchete au fost inițiate recent.

Realizările noului Procuror General şi ale şefei DNA au fost lăudate de vicepreşedintele SUA Joe Biden în timpul vizitei sale la Bucureşti, în mai 2014. Adresându-se unui grup de studenți şi de membri ai societății civile, la Palatul Cotroceni, pe 21 mai, acesta declara:

> În secolul XXI, țările care prosperă sunt cele ai căror cetățeni ştiu că vocile lor vor fi auzite deoarece instituțiile sunt transparente. Eforturile lor vor fi răsplătite fiindcă există onestitate în sistemul judiciar; acolo unde afacerile pot concura fără să-şi facă griji că trebuie să dea mită; acolo unde judecătorii dau verdicte în absența influenței politice...
>
> Corupția poate reprezenta un pericol clar şi actual nu doar pentru economia națională, ci şi pentru însăşi securitatea națională. Există națiuni, şi am văzut asta recent, care exploatează corupția pentru a exercita o influență malefică şi pentru a submina înseşi suveranitatea şi independența vecinilor lor. Astfel, corupția a devenit, pentru unele națiuni, un instrument de politică externă. Când politicienii pot fi cumpărați, când tribunalele pot fi manipulate, când presa devine un instrument de propagandă, acolo va exista o societate predispusă la manipularea din exterior. Acolo va exista o societate care pierde controlul propriului destin – nu doar securitatea sa politică, ci şi securitatea sa fizică şi pregătirea militară sunt compromise. Am văzut recent în Ucraina...
>
> Mulți dintre voi, în interiorul guvernului şi în afara lui, ați lucrat ani de zile pentru eliminarea corupției. Şi vă felicit pe toți pentru eforturile voastre. Cu ajutorul vostru, România a făcut progrese semnificative în combaterea corupției. Direcția Națională Anticorupție din România şi-a afirmat hotărât independența şi a trimis, de anul trecut şi până acum, 1.000 de cazuri în fața instanței. Agenția Națională pentru Integritate a instrumentat 6.000 de cazuri de incompatibilitate – oameni ce dețineau funcții care ar fi trebuit să se excludă reciproc – şi 50 de cazuri de oficiali cu averi nejustificate. ... Vă cer cu fermitate să continuați să faceți paşi înainte şi *să rezistați instinctului de a face paşi înapoi* (sublinierea mea). Continuați să cereți ca instituțiile voastre judiciare să rămână libere de influența politică; continuați să insistați că nimeni – nimeni – nimeni nu este mai presus de lege.[27]

Un succes important în lupta anticorupție l-a reprezentat condamnarea magnatului de presă Voiculescu pentru spălare de bani şi utilizarea relațiilor politice în scopul de a influența vânzarea Institutului de Cercetări Alimentare Grivco, o companie pe care o controla. A fost condamnat pe 8 august 2014 la zece ani de închisoare, dar, din cauza vârstei (avea 67 de ani la data arestării), a fost eliberat din închisoare în iulie 2017. În plus, Voiculescu a fost obligat să plătească o amendă, în bani şi prin confiscarea proprietăților.[28]

Corupția poate avea consecințe fatale, fapt demonstrat la incendiul din clubul bucureştean Colectiv, pe 30 octombrie 2015. Clubul, care dăduse mită, nu avea protecție

anti-incendiu. Focul a răpit douăzeci şi şapte de vieți în acea seară, alți şaizeci şi patru de oameni au murit ca urmare a arsurilor şi 148 au fost răniți, mulți dintre ei fiind victimele unui sistem de sănătate impregnat de corupție, care a permis folosirea de dezinfectante diluate la zece la sută din tăria recomandată. Ca urmare a unui protest de stradă în capitală, la care au participat 20.000 de oameni pe 3 noiembrie, prim-ministrul Victor Ponta a demisionat în ziua următoare.[29]

Corupția a condus la prăbuşirea celui mai puternic politician din România. Liviu Dragnea a fost condamnat, pe 27 mai 2019, la trei ani şi jumătate de închisoare într-un caz de falsificare a angajărilor unor membri de partid. Decizia emisă de Curtea Supremă a României, care nu a revizuit sentința dată de o curte inferioară în iunie 2018, a fost fără apel. Aceasta venea la o zi după ce partidul domnului Dragnea, Partidul Social Democrat, suferise o înfrângere usturătoare la alegerile pentru Parlamentul European. Românii s-au prezentat în număr mare la vot, pe 26 mai 2019, pentru a da o dublă lovitură partidului prin respingerea cu o majoritate covârşitoare a măsurilor acestuia, văzute ca un mod de a îngreuna condamnarea corupților. Într-un referendum fără caracter obligatoriu, alegătorii au respins şi proiectul PSD de a modifica legislația anticorupție. Iar în alegerile pentru Parlamentul European, desfăşurate în paralel, PSD a fost votat de 22,5% din electorat – o scădere abruptă față de cele 45 de procente obținute la alegerile naționale din 2016. Partidul Național Liberal a câştigat 27% din voturi, în vreme ce noua alianță a partidelor de opoziție, USR-Plus, a obținut 22% din voturi. Larga participare la vot, 41% din totalul cetățenilor cu drept de vot, a produs cozi interminabile la secțiile de votare din străinătate, mai ales la Bruxelles, unde mulți oameni au protestat în fața ambasadei României după ce nu li s-a dat posibilitatea de a vota.

Dublul scrutin a fost primul mare test de popularitate pentru PSD, al cărui proiect de revizuire a sistemului judiciar şi a legislației anticorupție a dat naştere unul val de critici din partea Uniunii Europene şi Statelor Unite. Referendumul a fost convocat de preşedintele Iohannis, care a avut dese ciocniri cu PSD. Acesta le-a cerut alegătorilor să voteze dacă sunt de acord cu interzicerea adoptării de către guvern a ordonanțelor de urgență în sistemul judiciar – ceea ce putea să facă la momentul respectiv – şi dacă doreau interzicerea oricărei amnistii sau grațieri în toate cazurile de condamnări pentru corupție. „Dragi români, vă mulțumesc! Ați dat un vot clar, un vot ferm, un vot care nu poate fi ignorat de nici un politician în România. Referendumul a trecut cu brio! Aşadar, dragi români, ați votat clar şi ferm pentru o politică corectă, pentru o justiție dreaptă, pentru o justiție independentă, pentru o bună guvernare pentru români şi pentru România“, a spus Iohannis.

O figură importantă în lupta împotriva corupției a fost Laura Kovesi. Ea a fost prima femeie procuror general al României şi, de asemenea, cel mai tânăr procuror general. În mai 2013 a fost numită procuror-şef al Direcției Naționale Anticorupție (DNA), o unitate a Parchetului specializată în investigarea cazurilor de corupție la nivel înalt. În timpul celor cinci ani în care a fost şefa anticorupției, a trimis în fața instanțelor şaizeci şi opt de înalți funcționari, inclusiv paisprezece miniştri şi foşti miniştri şi cincizeci şi trei de deputați din ambele camere ale parlamentului. Atunci când PSD a obligat-o să-şi părăsească postul, treizeci şi şapte dintre aceşti politicieni fuseseră deja condamnați şi majoritatea celorlalte

cazuri erau în curs de finalizare.

Laura Kovesi a fost demisă de la conducerea DNA în iunie 2018, de către preşedintele Klaus Iohannis, care, potrivit Constituției, a fost obligat să o demită ca urmare a solicitării venite din partea fostului ministru al Justiției, Tudorel Toader, după ce aceasta se opusese inițiativelor PSD de a modifica legislația sensibilă din domeniul justiției. Laura Kovesi a fost acuzată că a abuzat de funcție şi că a folosit excesiv mijloacele de înregistrare ale serviciilor secrete, iar procurorii din subordinea ei au fost acuzați că au făcut presiuni asupra martorilor. În octombrie 2019, Laura Kovesi a fost prima persoană confirmată în funcția de procuror-şef european.

Îngrijorarea UE față de transparența sistemului judiciar şi față de corupție a avut un impact asupra eforturilor României şi Bulgariei de a adera la zona Schengen. Unii membri ai UE şi-au exprimat clar opoziția față de lărgirea zonei, care permite libera circulație a persoanelor, fără controale vamale, pe tot teritoriul UE. Dacă vor fi incluse, România şi Bulgaria vor deveni state de frontieră ale Schengen, responsabile cu controlul interfeței dintre zona liberă şi restul lumii. Pentru mulți români, accesul în Schengen a rămas la fel de important ca integrarea în UE, de aici şi foarte puternica reacție din ianuarie 2011, când extinderea a fost amânată.

Obstacolele majore în calea progresului României către dezvoltarea economică şi eficiența birocratică țin de o lipsă de profesionalism şi de răspândirea largă a incompetenței în spațiul public. În noiembrie 2012, UE a criticat ferm incapacitatea României de a accesa fonduri europene.[30] Țara a accesat doar 12% din cele 19,6 miliarde de euro din fondurile europene structurale şi de investiții, disponibile pentru exercițiul financiar 2007–2013.[31] În toamna lui 2012, guvernul român a suspendat programele UE de modernizare a infrastructurii, iar țara a pierdut definitiv o finanțare de 200 de milioane de euro din cauza incapacității guvernamentale de la acel moment de a depune proiecte viabile.[32] Acest eşec în a profita de banii UE încetineşte în mod evident implementarea măsurilor solicitate de *acquis*-ul comunitar.

În exercițiul bugetar UE 2014–2020, agreat la Bruxelles pe 8 februarie 2013 şi plafonat la 960 de miliarde de euro, România trebuia să primească 22,99 miliarde de euro, cu aproape 2 miliarde de euro mai mult decât primise în 2007–2013. Cea mai mare sumă a fost alocată pentru mediu şi transporturi (fiecare cu peste 20%). României i-au fost alocate 17,5 miliarde de euro pentru politicile agrare, față de 13,8 miliarde de euro în 2007–2013.[33]

Neînțelegerile majore dintre PSD şi PNL au condus la destrămarea coaliției USL în februarie 2014 şi la ieşirea PNL de la guvernare. Conflictul a izbucnit pe tema unei remanieri a guvernului şi a strategiilor concurente ale celor două partide la alegerile din mai pentru Parlamentul European, şi din noiembrie pentru preşedinție. Antonescu, liderul PNL, a acuzat PSD că încerca să-i marginalizeze partidul şi se pregătea să guverneze fără acesta. După o întâlnire a liderilor de partid, care a avut loc pe 25 februarie, toți miniştrii PNL şi-au înaintat demisiile. Retragerea PNL din guvern a lăsat PSD şi pe aliații acestuia (UNPR şi Conservatorii) cu o foarte mică majoritate parlamentară, pe care Ponta a întărit-o cu ajutorul UDMR şi al unui mic grup de dezertori din PNL.

Pe măsură ce se apropiau alegerile prezidențiale din noiembrie 2014, problemele din

practica democratică românească au ieşit din nou la suprafaţă. Referindu-se la afirmaţiile fostului preşedinte Traian Băsescu, care l-a acuzat că a fost ofiţer al SIE în anii ’90, când lucra la Parchetul General, prim-ministrul Ponta a negat că ar fi avut un trecut legat de serviciile secrete şi a prezis că „aceasta este ultima dată când vom mai vedea astfel de acuzaţii şi obsesii în mediul politic românesc“[34]. Folosind probe obţinute de SRI, care, printre alte atribuţii, o are şi pe aceea de a combate crima organizată, DNA a emis recent mandate de arestare pentru un număr de figuri politice proeminente, inclusiv membri ai PSD-ului condus de Ponta. Aşa cum comenta un analist: „În politica românească nu contează ideologia, nu contează stânga sau dreapta. Toate bătăliile noastre politice sunt legate de corupţie şi de statul de drept“[35].

Activiştii anticorupţie, care formulaseră anterior critici acerbe la adresa rolului jucat de serviciile secrete în generarea şi protejarea corupţiei, au ajuns să aplaude sârguinţa serviciilor în eliminarea ei. Totuşi această lăudabilă schimbare de direcţie din partea SRI nu ar trebui să ne facă să scăpăm din vedere confesiunea făcută în septembrie de o vedetă de televiziune, Robert Turcescu, care a recunoscut că a fost ofiţer sub acoperire al contraspionajului militar, dezvăluind astfel existenţa unor anomalii alarmante în interiorul unui stat care pretinde că respectă normele democratice.[36] Căci nu doar prezenţa unor astfel de ofiţeri în media ameninţă să submineze rolul important al acesteia în asigurarea libertăţii de exprimare, ci şi faptul că unele organizaţii de presă par să tolereze o astfel de prezenţă. Anomalia rezidă în faptul că un ofiţer al unui serviciu secret are o poziţie politică intens partizană în cadrul talk-show-ului a cărui gazdă este şi, ca atare, exercită o influenţă asupra electoratului. Un astfel de comportament este neconstituţional, dat fiind că membrilor serviciilor de siguranţă şi de spionaj le este interzis să se implice în activităţi politice.[37]

Aceasta este doar una dintre surprizele pe care România le rezervă analiştilor politici, iar una dintre cele mai mari a fost victoria lui Klaus Iohannis în cursa electorală pentru preşedinţie, pe 16 noiembrie 2014. Toate sondajele de opinie îl plasau pe prim-ministrul social-democrat Victor Ponta pe primul loc, dar rezultatele lor au fost viciate de unele acţiuni ale acestuia din timpul campaniei, în special de refuzul guvernului său de a deschide suficiente secţii de votare pentru diaspora din Italia, Spania, Marea Britanie şi Franţa şi de întârzierea aceluiaşi guvern în a livra ştampilele necesare pentru a valida buletinele de vot către ambasadele şi consulatele României. Aceasta a provocat cozi lungi şi proteste în mai multe oraşe din Europa. Eforturile guvernului de a obstrucţiona votul din diaspora s-au întors împotriva lui; incompetenţa sa în această privinţă a atras atenţia internaţională asupra României şi a crescut hotărârea de a merge la vot a unui număr tot mai mare de români, atât acasă, cât şi în străinătate. Guvernul a subestimat grav şi puterea de mobilizare a reţelelor sociale, mai ales în rândul tinerilor, primul impact major al acestora înregistrându-se cu ocazia protestelor naţionale referitoare la Roşia Montană, în septembrie 2013, faţă de controversatul proiect minier din centrul Transilvaniei.[38] Aceste proteste semnalau o nouă trezire politică a generaţiei postcomuniste, dezamăgită de corupţia vechii gărzi. Acea generaţie s-a reîntors în stradă pe 8 noiembrie 2014, când mii de oameni au protestat în toate oraşele din România în sprijinul compatrioţilor lor care trăiau în străinătate, după ce aceştia au fost întorşi din drum pe când încercau să voteze la

primul tur al alegerilor, pe 2 noiembrie.

A existat, din mai multe puncte de vedere, un eşec al elitei politice de după revoluția din decembrie 1989. Impulsurile autocratice şi lipsa de predictibilitate au caracterizat atitudinile şi acțiunile guvernelor româneşti care s-au succedat şi ale birocrației. Corupția a reprezentat o amenințare pentru stabilitatea şi siguranța statului. În *Transparency International's Corruption Perception Index* din 2020, România era plasată pe locul 69 din 180 de state (1 fiind nivelul cel mai scăzut de corupție). Alături de Ungaria şi Bulgaria, avea cel mai mare scor al corupției dintre statele membre ale UE. Deşi s-au făcut paşi importanți în ultimii trei ani în lupta împotriva corupției membrilor elitei politice şi de afaceri, România încă nu a ajuns la capătul drumului. Când au intrat în Uniunea Europeană, pe 1 ianuarie 2007, România şi Bulgaria mai aveau încă progrese de realizat în domeniile reformei sistemului judiciar şi al corupției. UE a decis să pună în funcțiune un Mecanism special de cooperare şi verificare (MCV) pentru a ajuta ambele țări să-şi rezolve aceste probleme majore. În ultimul său raport, redactat în acelaşi timp cu această carte, sub auspiciile MCV şi publicat pe 22 octombrie 2019, Comisia Europeană declara:

> „Raportul de azi face bilanțul situației înregistrate începând cu noiembrie 2018. Reținem că, de la data ultimului raport al Comisiei, au apărut de câteva ori probleme legate de respectarea statului de drept de către autoritățile din România, cu privire la reforma sistemului judiciar şi la lupta împotriva corupției. În fiecare dintre aceste ocazii, Comisia a confirmat paşii înapoi făcuți în raport cu anii anteriori, iar această evoluție este o sursă de maximă îngrijorare"[39].

Problemele interne ale României nu ar trebui să ne facă să uităm că țara este ferm poziționată în favoarea intereselor strategice ale Statelor Unite. Situarea ei în sud-estul Europei, la granița cu Ucraina, o face să fie un aliat strategic pentru SUA. Râul Nistru se află la 80 de kilometri depărtare de Odesa, cel mai important port ucrainean la Marea Neagră, în vreme ce râul Prut se află la 300 de kilometri depărtare de Bucureşti, capitala României. Între cele două râuri se află vecina României – Moldova. Sub influența Occidentului, Moldova reprezintă o amenințare pentru interesele de securitate ale Rusiei la Marea Neagră. Sub influență rusească, Moldova reprezintă o amenințare pentru Bucureşti.

Garanțiile de securitate credibile solicitate de România din partea SUA fac parte din Parteneriatul de Securitate România–SUA. Statele Unite folosesc baza aeriană Mihail Kogălniceanu, care se află pe malul românesc al Mării Negre, la aproximativ 25 km distanță de centrul oraşului Constanța, cel mai mare port al țării. Ca țară a NATO, România a jucat un rol activ în promovarea valorilor şi obiectivelor Alianței prin participarea la operațiunile şi misiunile acesteia. România a luat parte la misiunea din Afganistan încă din 2002 şi a continuat să o facă oferindu-şi sprijinul pentru operaționalizarea şi sprijinirea Forțelor Afgane de Securitate Națională.

Ca semn al angajării sale şi mai profunde în alianța NATO, România a semnat, pe 13 septembrie 2011, un acord cu Statele Unite pentru staționarea unui scut de apărare anti-rachetă la baza aeriană de la Deveselu. Baza a fost inaugurată pe 10 octombrie 2014. Sistemul a devenit operațional (adică a fost integrat în sistemul NATO de apărare anti-rachetă) pe 12 mai 2016.

Efortul unor lideri luminați ai României de după Primul Război Mondial de a-şi alinia țara la valorile democrației liberale au fost întrerupte de instaurarea dictaturii personale a lui Carol II, de venirea la putere a regimului lui Ion Antonescu şi de impunerea comunismului. Misiunea a fost azi reînviată de generația postcomunistă, în pofida corupției, a impulsurilor autocratice şi a lipsei de profesionalism ce au caracterizat atitudinile şi acțiunile guvernelor şi birocrației româneşti în cele trei decenii de după revoluția din decembrie 1989. Mulți tineri români sunt în căutarea unui model de bună guvernare, şi un element esențial al acesteia este critica constructivă. Acesta este spiritul în care interesul meu pentru țară şi pentru oamenii de aici continuă să rămână viu.

NOTE

MULȚUMIRI

1. Charles a deținut catedra Rațiu din 1995 până în 2010. Fusese precedat la catedră de Gail Kligman

PREFAȚĂ

1. Citat din François Bondy, „Rumanian Travelogue“, *Survey*, aprilie 1965, 21.
2. Discuție a autorului cu Alexandru Darie, 2 octombrie 1988.

1958–1969

1. Sunt propriile lui cuvinte.
2. Wilkes (1725–1797), jurnalist şi politician, a fost subiectul lucrării lui Rudé. *Wilkes and Liberty: a social study of 1763 to 1774* (New York: Oxford University Press, 1962).
3. Lucrarea lui *The Age of Improvement, 1783–1867* (Harlow: Pearson, 1959) a fost folosită de Rudé ca manual la cursul nostru.
4. Am studiat latina ca disciplină secundară la University College din Londra.
5. Tappe, născut la Londra pe 8 iulie 1910, a obținut în 1928 o bursă de studii clasice la Oriel College, Oxford. După absolvire, în 1932, a fost numit profesor de limbi clasice la Brighton College şi, patru ani mai târziu, s-a mutat pe un post similar la King Edward VII School în Sheffield. După doi ani de serviciu la Comunicații militare în timpul războiului, Oxfordul l-a îndemnat la o poziție mai aventuroasă, astfel că, în martie 1944, a răspuns la un apel pentru voluntari de a învăța limba română. A fost trimis pe lângă Misiunea Militară britanică, sosită în toamnă, ca parte a Comisiei Aliate de Control, înființată pentru implementarea convenției de armistițiu semnată între Aliați şi România pe 12 septembrie la Moscova. În februarie 1946, Tappe a fost rechemat în Marea Britanie şi demobilizat. Şi-a reluat postul de la King Edward VII School până la numirea sa ca lector de limba română la SSEES, în aprilie 1948. A primit propria catedră în 1974, cu titlul de profesor de studii româneşti, probabil prima catedră de acest fel din lumea anglofonă. A murit la St. Leonards-on-Sea, pe 13 mai 1992.
6. Nicolae Ceauşescu (1918–1989) era secretar general al Partidului Comunist Român, poziție în care i-a succedat lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în martie 1965.
7. Mircea Răceanu „Richard Nixon and Romania. (Memories of the Visits to Romania by the Former American President: March 1967, August 1969, and June 1982)“, Ernest H. Latham, Jr. (ed.), *US-Romanian Relations in the Twentieth Century* (Cluj-Napoca: Universitatea Babeş-Bolyai, Presa Universitară Clujeană, 2001), 346–351.

1970–1980

1. În 1986, pe când mergeam cu metroul, la o oră de vârf, cu fiul meu Michael – care avea pe atunci şapte ani –, între stațiile Liverpool Street şi Harold Wood, el m-a întrebat cu voce tare de ce stătuseră în închisoare bunicul şi străbunicul lui. Întrebarea i-a făcut pe ceilalți pasageri să îşi ridice ochii din ziare şi să mă privească chiorâş.
2. Ceauşescu şi Elena mai fuseseră în Regatul Unit, într-o vizită privată, în 1963. Elena revenise, ca persoană privată, în februarie 1968, însoțită de fiica ei, Zoe. Fiul cel mare al preşedintelui, Valentin Ceauşescu, studiase la Imperial College din Londra între 1967 şi 1970, obținând o licență în fizică.
3. Dan Duțescu (1918–1992). Dan fusese un apropiat al Partidului Național Țărănesc, în special al lui Ştefan Nenițescu, secretarul lui Cornel Bianu, reprezentantul la Londra al liderului PNȚ Iuliu Maniu în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Nenițescu s-a întors în România după lovitura de stat a regelui Mihai din 23 august 1944 împotriva dictatorului pro-german Ion Antonescu şi a informat periodic Oficiul de Presă britanic de la Bucureşti, după 1945, despre efectele măsurilor luate de regimul comunist în țară. După arestarea lui Nenițescu, în octombrie 1949, Duțescu a fost reținut pentru câteva luni, apoi a fost eliberat; vezi Dennis Deletant, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War* (Londra: Palgrave Macmillan, 2016), 158 [*Activități britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Bucureşti: Humanitas, 2019 – n. red.] şi conversațiile autorului acestei cărți cu Duțescu.
4. 3 volume, Bucureşti, Cartea Românească, 1980; retipărită în 1984.
5. Doar într-un singur punct pare că a făcut concesii Preda, atunci când, povestind interogatoriul luat personajului său de către poliția politică, îl face să spună că a fost „torturat aproape tot timpul, nu fizic, ci prin agresiune şi violență asupra intimității simțirii şi gândirii mele fireşti“, (vol. 2, p. 21).
6. Vol. 2, 339.
7. 17 februarie 1980.
8. Mărturisire făcută verbal autorului de Dan Duțescu.

1981–1988: MOLDOVA, CORNELIU COPOSU

1. S-a spus că aderarea Uniunii Sovietice, la 3 iulie 1933, la Convenția de la Londra pentru Definirea Agresiunii semnifica, din partea ei, recunoaşterea *de facto* a suveranității României asupra întregului său teritoriu, inclusiv asupra Basarabiei; vezi P.E. Mosely, „Is Bessarabia Next?“, *Foreign Affairs*, 18, nr. 3 (aprilie 1940), 560–561. Mosely arată că, prin semnarea acordului, Uniunea Sovietică a recunoscut *de jure* suveranitatea României asupra Basarabiei. În orice caz, URSS nu a renunțat niciodată, în perioada interbelică, la pretențiile sale asupra Basarabiei.
2. J.F. Brown, *Eastern Europe and Communist Rule* (Durham and London: Duke University Press, 1988), 275.
3. Scrisoare a lui Andrei Pippidi către mine, datată pe 10 noiembrie 2015.
4. D. Ionescu, „More Protests Agains Demolition in Bucharest“, *RFE Research*, vol. 11,

nr. 41 (10 octombrie 1986), 35–36.

5. Un raport despre vizita mea, datat pe 13 august 1986, apare în dosarul de Securitate al lui Coposu: vezi Tudor Călin Zarojanu, *Viața lui Corneliu Coposu. În premieră: documente din arhiva fostei Securități*, (Bucureşti: Editura Maşina de Scris), 1996, 145.
6. George Cipăianu, „Cum se făceau colocviile internaționale în România comunistă“, *Tribuna*, nr. 225 (16–31 ianuarie) 2012, 28–29.
7. După revoluția din 1989, Cipăianu s-a transferat la Catedra de istorie Contemporană a Universității Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca şi a devenit profesor titular.
8. S. Brucan, *The Wasted Generation* (Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1993), 168–169 [ed. rom.: Silviu Brucan, *Generația irosită*, Bucureşti, Editura Univers & Calistrat Hogaş, 1992, pp. 168–169].
9. Din circumstanțe, cred că GRAUR era numele de cod pentru Hugh Arbuthnott, ambasadorul britanic.
10. Acest document este luat dintr-unul dintre cele cinci volume ale dosarelor despre Dennis Deletant aflate în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, abreviată în continuare CNSAS.
11. D. Aspinall [D. Deletant], „Romania: Queues and Personality Cults“, *Soviet Analyst*, 16 mai 1984, 4.
12. Cel mai tulburător episod din cursul acestei vizite a fost vederea unor fetuşi într-o baie de spital în care m-a introdus pe furiş doctorița Stigleț. Fetuşii erau rezultați în urma avorturilor autoprovocate.
13. P. Stephenson, M. Wagner, M. Badea, F. Şerbănescu, „The Public Health Consequences of Restricted Induced Abortion – Lessons from Romania“, *American Journal of Public Health*, octombrie 1992, 1328–1331.
14. *Orizont*, 6 ianuarie 1984.
15. S-a născut la Braşov, pe 30 mai 1929; a decedat la Cluj-Napoca, pe 4 mai 2018.
16. Vezi observațiile fiicei ei, Ariadna Combes, în prefața la Doina Cornea, *Scrisori deschise şi alte texte* (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 7.
17. Doina Cornea, *Scrisori deschise*, 13–14.
18. Doina Cornea, *Scrisori deschise*, 19.
19. Doina Cornea, *Scrisori deschise*, 63–64.
20. *Scânteia*, 4 martie 1988.
21. Stork, care fusese numit ambasador al Olandei în ianuarie 1988, a fost o sursă permanentă de sprijin moral pentru Doina Cornea şi pentru alți critici ai regimului, precum Andrei Pleşu şi arhitecta Mariana Celac. Ca atare, a fost pus sub supraveghere permanentă; vezi Cătălin Strat (ed.), *Dosarul de Securitate al Ambasadorului Coen Stork*, cu o prefață de Dennis Deletant (Bucureşti: Humanitas, 2013).
22. Textul complet a fost publicat în *The Spectator* pe 29 aprilie 1989 [vezi Doina Cornea, *Scrisori deschise*, p. 121].
23. Pentru textul complet al scrisorii, vezi Doina Cornea, *Scrisori deschise*, 97–100. În volum, scrisoarea e datată „martie 1989“. Textul care a ajuns la BBC purta data de „15 aprilie 1989“.

24. Ion Iliescu (născut pe 3 martie 1930). Membru al Mişcării Tineretului Comunist de la vârsta de nouăsprezece ani, s-a aflat printre studenţii români care au studiat mecanica fluidelor la Institutul Energetic al Universităţii din Moscova. În 1960 a devenit membru al Comitetului Central al partidului, iar în 1965, şef al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie. La prezentarea „tezelor din iulie“ din 1971, Ceauşescu l-a criticat pe Iliescu, pe atunci secretar cultural al CC, acesta din urmă fiind îndepărtat din funcţie şi trimis la Timişoara, ca secretar cu propaganda pe judeţul Timiş. A urmat promovarea în funcţia de prim-secretar al partidului la Iaşi, înainte ca, în 1982, să fie numit şef al Comitetului de Stat pentru Apă. În 1984, a fost mutat la conducerea Editurii Ştiinţifice din Bucureşti, funcţie în care l-a prins revoluţia din 1989. Recunoscut drept lider al Frontului Salvării Naţionale, pe 22 decembrie, el a condus guvernul provizoriu până în mai 1990, când a fost ales preşedinte al României. În 1992, a câştigat un al doilea mandat de patru ani, dar a fost învins la alegerile din 1996, de către Emil Constantinescu. În decembrie 2000 a fost ales pentru un al treilea mandat prezidenţial, pe care l-a deţinut până în decembrie 2004.
25. După revoluţie, a revenit la denumirea sa iniţială, „Lascăr Catargiu“.

ÎN PREAJMA REVOLUȚIEI

1. Scriam: „Stimate domnule, anunţata plasare în arest la domiciliu a tânărului poet Mircea Dinescu (detalii, 21 martie) reprezintă un motiv de îngrijorare pentru prietenii lui din această ţară. Ca traducător şi prieten apropiat, fac apel prin intermediul dumneavoastră la autorităţile române să reconsidere această decizie şi, de asemenea, să permită publicarea volumului său de poezii recent terminat. Al dumneavoastră...“
2. Dennis Deletant, „Crimes against the Spirit“, *Index on Censorship*, 8/89, 26.
3. În aprilie 1989 a apărut o antologie din versurile sale de tinerețe.
4. *Dosarul Brucan, Documente ale Direcţiei a III-a Contraspionaj a Departamentului Securităţii Statului (1987–1989)*, Radu Ioanid (ed.), Bucureşti, Polirom, 2008, 517.
5. *International Herald Tribune*, 6 iunie 1991, 10.
6. Potrivit lui Dinu Giurescu, *The Razing of Romania's Past* (Washington DC: US/ICOMOS, United States Committee, International Council on Monuments and Sites, 1988), 49–50, cel puțin unsprezece biserici ortodoxe au fost demolate în deceniul de după 1977.
7. Joan Loraine, *„Operation Ursoia“: Porlock's Village in Romania*, tipărită privat, 1990.
8. Am mai folosit şi comentarii ale lui Michael Shafir, Andrei Brezianu şi Vladimir Tismăneanu pentru Radio Europa Liberă şi Vocea Americii.
9. Citat după M. Shafir, „Highlights of the 14th Party Congress“, *RFE Research. Romanian Situation Report/9* (14 decembrie 1989), 30.
10. Shafir, „Highlights“, 31.
11. *Ibid*.
12. Vezi discursul lui Ceauşescu de la deschiderea Celui de-al XIV-lea Congres al PCR, pe 20 noiembrie 1989 (Michael Shafir, „From Sofia to Beijing: Reactions to the 19th Soviet Party Conference“, *Radio Free Europe Research, Background Report*, nr. 133, 13 iulie 1988, p. 5).

1. O echipă, formată din cameraman şi regizor, aparținea canalului 2 al BBC, cealaltă echipă era de la BBC Breakfast News. John Simpson filma pentru documentarul despre revoluție al programului *Panorama*, difuzat pe canalul 2 al BBC pe 8 ianuarie 1990. Eu am tradus pentru documentar câteva interviuri luate în Bucureşti.
2. Experiențele lui John la revoluție sunt relatate în cartea lui *Despatches from the Barricades. An Eye-Witness Account of the Revolution that Shook the World*, 1989–90 (London: Hutchinson, 1990), 204–253 şi *The Darkness Crumbles. Despatches from the Barricades*. Revăzută şi adăugită (London: Hutchinson, 1992), 240–292.
3. Interviul a fost inclus într-unul dintre materialele lui John despre Bucureşti şi, după ce a fost difuzat, a încurajat donațiile de la cei care îl văzuseră şi care le-au trimis către BBC – inclusiv o donație deosebit de generoasă de la o doamnă din Belgia. La următoarea vizită în Bucureşti, câteva luni mai târziu, m-am dus acasă la Paraschiva să îi înmânez banii, dar se mutase şi nu le lăsase vecinilor noua ei adresă. I-am returnat donația doamnei din Belgia şi celelalte sume de bani le-am înapoiat la BBC.
4. Am avut ocazia să mă întorc la postul de poliție în seara următoare. Pe când mă întorceam din nou de la hotelul Intercontinental la socrii mei, am trecut pe lângă un cetățean beat care zăcea întins în stația de autobuz pe întuneric, chiar în fața blocului lor. I-am spus asta ofițerului de serviciu. El m-a recunoscut de seara trecută. M-a întrebat ce ar face poliția din UK într-o astfel de situație. I-am spus că l-ar duce pe om undeva, în siguranță, ar putea să-l țină eventual în secție. Ofițerul de poliție mi-a mulțumit, şi-a chemat doi colegi şi l-au cărat pe om în secție. Întrebarea lui e ilustrativă pentru relația existentă între poliție – respectiv fosta miliție –, şi cetățeni, o relație reținută.

   Poliția era văzută în continuare ca un instrument al statului, nu ca fiind în slujba cetățenilor.
5. Încă îl mai am.
6. Ambasadorul nu era acasă la acel moment, dar erau soția şi copiii lui. Când au năvălit intruşii înarmați, s-au adăpostit la subsol şi au petrecut acolo câteva ore de teroare până când focul a încetat. Au supraviețuit fără răni fizice şi au fost salvați în dimineața următoare de consilierul austriac care locuia lângă ei, dar au fost atât de traumatizați, încât ambasadorul i-a trimis la Sofia. Locotenent-colonelul Bill Chesshyre, ataşatul militar al ambasadei britanice la Bucureşti, a condus evacuarea lor şi a personalului care nu era esențial pe drumul până la Giurgiu, de unde i-au preluat reprezentanții ambasadei britanice de la Sofia (comunicare personală făcută autorului de locotenent-colonelul Chesshyre, 14 august 2018 şi 25 iulie 2019).
7. Stănculescu a fost înlocuit pe 28 iunie 1990. El fusese însărcinat de Iliescu, Brucan şi Gelu Voican-Voiculescu, triumviratul care conducea Frontul Salvării Naționale, cu organizarea procesului lui Ceauşescu.
8. Interviu cu Vasile Maluțan, 3 ianuarie 1990. General-locotenentul Victor Atanasie Stănculescu, ministru adjunct al Apărării, mi-a spus într-un interviu din 4 ianuarie 1990 că el dăduse aceste ordine. Ambele interviuri au fost luate pentru documentarul BBC *Panorama*, difuzat pe 8 ianuarie 1990.

9. Potrivit lui Gelu Voican-Voiculescu, Ceauşescu voia ca Decă să-l ducă la Voineşti fiindcă acolo exista un transmiţător radio condus de o rudă îndepărtată a Elenei Ceauşescu. Ceauşescu spera că muncitorii de la oţelăria din Târgovişte îl vor sprijini, dar maşina în care se afla nu a fost primită (Gelu Voican-Voiculescu, interviu cu Radu Moraru pentru emisiunea „Naşul“, difuzat la televiziunea B1 pe 27 iunie 2008).
10. Interviu BBC cu Nicolae Petrişor, 3 ianuarie 1990, transcris şi tradus de subsemnatul pentru documentarul BBC *Panorama*, difuzat pe 8 ianuarie 1990.
11. Potrivit unei relatări citată de Peter Siani-Davies, o maşină din flota prezidenţială apăruse la staţiunea agricolă experimentală şi a însoţit maşina miliţiei către Târgovişte, dar apoi s-au despărţit atunci când încercau să se apropie de sediul Miliţiei (*The Romanian Revolution of December 1989*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2005, 96).
12. Interviu al autorului cu Victor Atanasie Stănculescu, ministru adjunct al Apărării, 6 ianuarie 1990.
13. *The Spectator*, 13 ianuarie 1990, 21.
14. http://www.publications.parliament.uk/pa/cm198990/cmhan-srd/ 1990-03-02/ Writtens-1.html, cols. 335–336.
15. *Să n-ai încredere în Partidul Conservator*, Waldegrave era Conservator.

MAI 1990: ALEGERILE

1. Învingătorul în alegerile prezidenţiale a fost Ion Iliescu, care a obţinut 85% din voturi. La Camera Deputaţilor, Frontul Salvării Naţionale a câştigat 263 de locuri, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, 29, Partidul Naţional Liberal, 29, iar PNŢCD, 12; la Senat, Frontul Salvării Naţionale a obţinut 91 de locuri, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, 12, Partidul Naţional Liberal, 10, iar PNŢCD, 1.

1991: MOLDOVA

1. *Documents on German Foreign Policy, 1918–1945*, Seria D (1937–1945) (citate în continuare ca DGFP), vol VII (Washington DC: Government Printing Office, 1956), doc. nr. 229, 247.
2. M.G. Hitchens, *Germany, Russia and the Balkans: Prelude to the Nazi-Soviet Non-Aggression Pact* (Boulder, Colorado: East European Monographs, 1983), 221.
3. După tentativa de lovitură de stat de la Moscova, Republica Moldova şi-a declarat independenţa faţă de URSS, pe 27 august 1991.

NUCŞOARA ŞI MOLDOVA

1. Primele relatări ale unor supravieţuitori din aceste grupuri de partizani au apărut în revista *Memoria*, publicată de Fundaţia Culturală „Memoria“ începând cu 1990. Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, august 1948–iulie 1958 (Bucureşti: SRI, 1995), passim şi *Bande, bandiţi şi eroi. Grupurile de rezistenţă şi Securitatea (1948–1968). Documente*, Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis

Neagoe, Liviu Țăranu (ed.) (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2003).
2. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, 82.
3. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, doc. 75, 198–204.
4. A. Marinescu, „Pagini din rezistența armată anticomunistă“, *Memoria*, nr. 7 (1992), 47–51.
5. Am avut privilegiul să vorbesc cu Elisabeta Rizea despre suferințele ei în casa sa, pe 9 februarie 1992.
6. *Povestea Elisabetei Rizea din Nucşoara* (Bucureşti: Humanitas, 1993), 75–103.
7. Raportul Securității referitor la capturarea grupului Arnăuțoiu sugerează că Jubleanu a fost ucis într-un schimb de focuri cu trupele de Securitate (*Bande, bandiți şi eroi*, doc. 49, 302). Fiica Mariei Plop, Ioana Raluca, a fost luată în grija statului şi a crescut la un orfelinat din Câmpulung. Ea a aflat cine a fost mama ei abia după căderea lui Ceauşescu; vezi *50 Years Since the Trial and Execution of Members of the Anti-Communist Partisan Group Led by Toma Arnăuțoiu*, Ioana Raluca Voicu Arnăuțoiu şi Ioan Crăciun (ed.), versiunea în limba engleză: Christian Mititelu (University of Bucharest: Ars Docendi, 2010). [*50 de ani de la procesul şi execuția membrilor grupului de rezistență condus de Toma Arnăuțoiu*, Bucureşti: Ars Docenti, 2009]
8. O versiune completă a interogatoriului şi procesului Arnăuțoiu a fost publicată de fiica lui, Ioana Raluca, *Luptătorii din munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenției* (Bucureşti: Editura Vremea, 1997). Toma Arnăuțoiu a fost interogat de patruzeci şi două de ori; douăzeci şi unu dintre interogatorii au durat între trei şi şase ore, unsprezece între şase şi zece ore, şi unul între zece şi cincisprezece ore (cinci interogatorii nu au durata înscrisă pe transcript). Fratele lui, Petre, a fost interogat de treizeci şi şapte de ori, iar unsprezece interogatorii au durat între zece şi cincisprezece ore. Îi sunt recunoscător Ioanei Raluca Voicu, care mi-a pus la dispoziție aceste cifre, care se bazează pe dosarele de la Ministerul Justiției.
9. A. Marinescu, „Pagini din rezistența...“, 57–58.
10. ASRI, Fond D, dosar 9585, UM 0336 Piteşti, 44–66.
11. M. Arsenescu-Buduluca, „Sunt soția «teroristului» Gheorghe Arsenescu“, *Memoria*, nr. 8, 1993, 59. Lipsa de voință a autorităților române post-1989 de a recunoaşte că opozanții regimului comunist au fost victimele unor execuții politice este ilustrată de următorul caz. În decembrie 1951, Traian Murariu, un țăran din comuna Pădureni, județul Timiş, a fost condamnat la moarte pentru că îi adăpostise pe Nicolae Mazilu şi Ion Mogoş, doi membri ai grupului anticomunist din munții Făgăraş. A fost executat un an mai târziu la Jilava pentru „complot împotriva ordinii sociale“. În 1992, fiica lui a făcut apel la Curtea Supremă pentru ca sentința să fie anulată. După trei ani, Curtea a informat-o că sentința a fost „bine fundamentată şi legală“ (*Ziua*, 18 iulie 1995).
12. Găgăuzia era numită astfel după populația locală, vorbitoare de turcă, găgăuzii.

1993: VIZITĂ LA SRI

1. Keith Hamilton, *Transformational Diplomacy after the Cold War. Britain's Know-How Fund in Post-Communiste Europe, 1989–2003* (London and New York: Routledge,

2013), 9. Fondul a fost extins pentru a include şi România în aprilie 1991.

2. Pătrăşcanu (1900–1954) a fost unul dintre membrii conducerii Partidului Comunist Român. A fost arestat în august 1948, sub acuzaţia că, în perioada dinainte de comunism, fusese informator al poliţiei şi agent al spionajului britanic. După şase ani de detenţie şi interogatorii, a fost judecat, împreună cu alte zece persoane, în aprilie 1954, a fost declarat vinovat de către un tribunal militar, condamnat la moarte şi, pe 17 aprilie, împuşcat de un pluton de execuţie; vezi Dennis Deletant, *Romania under Communism: Paradox and Degeneration* (London: New York; Routledge, 2019), 162.

3. În timpul vizitelor ulterioare la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), înfiinţat în 1999, am fost întrebat de mai multe ori despre denumirea acestui registru, dar nu avea o denumire. Am înţeles de la şefii de arhivă care au urmat în funcţie că a fost rătăcit.

MUZEUL MEMORIALULUI DE LA SIGHET

1. Pentru o descriere a închisorii şi a experienţelor celor deţinuţi aici după 1948, vezi Andrea Dobeş, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea“ Sighet (1950–1955)* (Sighetu Marmaţiei: Editura Valea Verde, 2010).

1995: NICOLAE MILITARU ŞI TRAIAN BORCESCU

1. Militaru (1925–1996) a fost comandantul garnizoanei militare din Bucureşti din 1975 până în 1978 şi unul dintre mulţii generali care îşi făcuseră studiile la Moscova. A fost pus sub supraveghere de către Direcţia a patra a Securităţii pentru contraspionaj militar. Militaru a fost filmat când se întâlnea la Bucureşti, în 1978, cu ataşatul militar sovietic, care i-a cerut o copie a cărţii de telefon a Statului Major General. Se pare că Militaru a fost de acord, contactul lui fiindu-i raportat astfel lui Ceauşescu, care a dat ordin să fie îndepărtat. Totuşi, Ceauşescu nu a fost chiar atât de supărat, aşa că l-a numit pe Militaru ministru adjunct la Ministerul Construcţiilor Industriale. În pofida acestei numiri, spirala descendentă a continuat pentru Militaru. A fost înlocuit din funcţia de ministru adjunct în februarie 1984, iar nouă luni mai târziu, la Congresul al XIII-lea, şi-a pierdut poziţia din Comitetul Central, în care fusese membru supleant din august 1969; vezi Dennis Deletant, *Romania under Communism. Paradox and Degeneration* (London şi New York: Routledge, 2019), p. 265. [*România sub regimul comunist*, Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 1997]

2. S-a născut pe 22 noiembrie 1899 în Cireşanu, judeţul Prahova. A intrat de tânăr în armată şi a început să lucreze în domeniul informaţiilor militare în 1938. A devenit şef al contrainformaţiilor din SSI (Serviciul Secret de Informaţii) în noiembrie 1938 şi a deţinut respectiva poziţie până la 23 august 1944. Nu am putut să obţin confirmarea datei la care a murit, dar cred că s-a întâmplat în 1997.

3. Interviu al autorului cu Traian Borcescu, 8 martie 1995.

4. Vezi lucrarea mea *British Clandestine Activities in Romania during the Scond World War* (Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2016), capitolul 8. [Activităţi britanice

clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Bucureşti: Humanitas, 2019]

5. Vezi dosarul întocmit de Siguranță despre Eck în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), Fond I, 203732, vol. 1, f.5.
6. Haller se născuse la Iaşi pe 27 decembrie 1910 (ACNSAS, Fond I, 203732, col. 1, f. 121).
7. Vezi necrologul lui Eck scris de Marc Szeftel, în *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas*, 3, München, 1955, 351–354. (Îi sunt recunoscător profesorului Andrei Pippidi pentru că mi-a atras atenția asupra acestuia.)
8. Stopozn´ski a fost ataşat la Legația britanică şi a plecat împreună cu aceasta. El şi cei trei radio-operatori polonezi se aflau printre miile de soldați polonezi care se refugiaseră în România după invadarea Poloniei de trupele germane şi sovietice, în septembrie 1939. Radio-operatorii au fost descoperiți de germani, arestați pe 8 ianuarie 1944 de poliția română şi internați (ACNSAS, Fond I, 203732, vol. 1, f. 129).
9. Louis Philippe Olivier Laurent, cunoscut pe numele pe care şi l-a luat în călugărie, Vitalien Laurent, s-a născut la Séné, Bretania, pe 26 mai 1896. A crescut în Belgia, a studiat teologia la Colegiul Iezuit din Antwerp şi a fost primit în ordinul Augustinienilor Asumpționişti, la centrul acestora din Kadiköy, un cartier al Istanbulului. A murit la Paris, pe 21 noiembrie 1973.
10. ACNSAS, Ministerul Afacerilor Interne, dosar 308, vol. 461, fila 453.
11. Declarația este cea mai oficială relatare despre geneza şi structura rețelei, o traducere făcută de mine putând fi găsită în *British Clandestine Activities*, 123–128.
12. Interviuri ale autorului cu Traian Borcescu, 8 şi 11 martie 1995. Potrivit declarațiilor a doi dintre ofițerii implicați în interogarea lui Eck şi a colegilor acestuia la Odobeşti, s-au luat multe precauții pentru ca germanii să nu afle despre capturarea rețelei (Declarații date de maiorul Mircea Smeu la Securitate, pe 30 octombrie 1954, şi de maiorul Viaceslav Hâncu, pe 1 noiembrie 1954), ASRI, Fond P, dosar 25374, vol. 2, ff. 142–148).

1996: ALEGERI

1. Am fost co-autorii unui raport, „The Romanian Elections of November 1996“, *Representation*, vol. 35 (primăvara/toamna 1998), nr. 2&3, 155–167.

COEN STORK

1. Albert Camus, *The Possesed. A Play in Three Parts*, tradusă din franceză de Justin O'Brien (New York: Vintage Books, 1964).
2. Blaise Pascal, *Pensées* (1660), trad. de W.F. Trotter, New York: Collier & Son, 1910, 172 [Pascal, *Cugetări*, tr. de Maria şi Cezar Ivănescu, Oradea: Editura AION, 1998, p. 269].
3. S-a născut pe 28 martie 1928 la Bussum, în Olanda şi a murit la Amsterdam, pe 23

octombrie 2017. Înainte de 2005, Stork a fost preşedintele Institutului Olandez pentru Africa de Sud (NiZA) şi membru al Comitetului Helsinki olandez (NHC) şi al Fund for Central and East European Book Project, cu sediul la Amsterdam.

4. Coen Stork, *Dosarul de Securitate al unui ambasador: Coen Stork, cu o prefață de Dennis Deletant* (Bucureşti: Humanitas, 2013).

2000: MUZEUL MEMORIAL AL HOLOCAUSTULUI DIN STATELE UNITE

1. Chicago: Ivan R. Dee, 2000.
2. Radu Ioanid, *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor şi romilor sub regimul Antonescu, 1940–1944* (Bucureşti: Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel“, Polirom, 2019).
3. *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth- Century Romania* (Canton, MA: American Philosophical Society, 1991).
4. Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului din România, *Raport final* (Iaşi: Polirom, 2005).
5. Cifrele referitoare la evrei au fost obținute prin însumarea evreilor basarabeni şi bucovineni care au murit după deportare cu cei 130.000-170.000 de evrei transnistreni care se estimează că au pierit.
6. Este imposibil de dat o cifră mai precisă, deoarece lipsesc informațiile.
7. Mărturie în fața tribunalului dată de maiorul Ştefan Mihăilescu, comandantul Legiunii de jandarmi Râbnița, în martie 1945. United States Holocaust Memorial Museum (citat în continuare USHMM), RG. 25.004M, rola 30, dosar 40013, vol. 6, 340.
8. United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), RG. 25.004M, rola 30, dosar 40013, vol. 6, p. 428.
9. Mărturie în fața tribunalului a lui Walter Isac, unul dintre supraviețuitorii masacrului (USHMM, RG. 25.004M, rola 30, dosar 40013, vol. 6, p. 379; vezi şi *Evreii din România între anii 1940–1944, vol. IV, 1943–1944: Bilanțul Tragediei – Renaşterea Speranței*, ed. Ion Şerbănescu, Bucureşti: Editura Hasefer, 1998, 299–300).
10. Dora Litani, *Transnistria* (Tel Aviv, 1981) (în limba română).

MIRCEA RĂCEANU

1. Ileana Pop Răceanu se născuse la Arad, în septembrie 1911 şi uneori este numită cu forma maghiarizată a numelui său, Ilonka Papp, deoarece Aradul s-a aflat sub administrație maghiară până în 1918. A murit la Bucureşti, pe 21 iunie 1981.
2. Îi mulțumesc lui Mircea fiindcă mi-a împărtăşit aceste informații personale.
3. Născut la Cojocna, Cluj, pe 1 octombrie 1906; a murit la Bucureşti, în septembrie 1996.
4. Îi datorez aceste detalii şi altele referitoare la Grigore şi la soția lui, Ileana, lui Mircea Răceanu.
5. Grigore Răceanu, „O privire în interiorul Partidului Comunist Român“, *Magazin istoric*, ianuarie 1994, 48.
6. Discuție a autorului cu Mircea Răceanu, 22 mai 2016.

7. Pentru textul acestui memorandum îi sunt recunoscător lui Mircea Răceanu; vezi şi Grigore Răceanu, „O privire...“, 48.
8. Conversaţie a autorului cu Mircea Răceanu, pe 22 mai 2016.
9. Grigore Răceanu, „O privire...“, 50.
10. În 1954, acesta a fost numit prim-secretar al Partidului Muncitoresc Român, cu aprobarea lui Gheorghiu-Dej, funcţie pe care a deţinut-o vreme de un an după moartea lui Stalin, apoi a fost prim-vicepreşedinte, atunci când Gheorghiu-Dej a revenit la conducerea partidului, în 1955.
11. Apostol, care în anii ’70 fusese ambasadorul României în Argentina, trecea frecvent pe la Ministerul de Externe, la o cafea, ocazie cu care îl căutase pe Mircea.
12. Vezi capitolul 4.
13. ACNSAS, dosar penal P011564, vol. 5, Rechizitoriu, 3.
14. Mircea Răceanu, *Infern ’89. Povestea unui condamnat la moarte*, a doua ediţie revizuită (Bucureşti, 2009), 59–60.
15. *Summary of World Broadcasts*, BBC Monitoring, EE/0547 (14 martie 1989), 5.
16. ACNSAS, „Mircea Răceanu“, Rechizitoriu, Dosar penal, P 011564, vol. 5, 3–6.
17. *Ibid*.
18. Discuţie a autorului cu Mircea Răceanu, pe 10 noiembrie 2019.
19. Mircea Răceanu, *Infern ’89. Povestea unui condamnat la moarte*, a doua ediţie revizuită (Bucureşti, 2009), 59–60, 378–379, 545. Bush îl ştia personal pe Mircea deoarece acesta fusese translator pentru vizitatorii români la sediul CIA, în vremea când el era directorul acesteia.
20. *Ibid*., 289.
21. Detalii comunicate de Mircea Răceanu, căruia îi mulţumesc; vezi şi Arhivele Naţionale istorice Centrale, Comitetul Central al PCR, Secţia Cadre, dosar R648.

DOSARUL MEU DE LA SECURITATE

1. *Instrucţiuni privind activitatea de creare şi folosire a reţelei informative a aparatului de Securitate* (Instrucţiuni nr. D-00180/1987), (Bucureşti: Ministerul de Interne, 1987), preluate de Marius Oprea în *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente*, 1949–1989. Studiu introductiv de Dennis Deletant (Iaşi: Polirom, 2002), 478–492.
2. *My Life as a Spy. Investigations in a Secret Police File* (Durham and London: Duke University Press, 2018).
3. *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change* (1983); *National Ideology under Socialism* (1991); *What was Socialism and What Comes Next?* (1996); *The Vanihing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania* (2003).
4. Pagina IX.
5. 183.

ION MIHAI PACEPA

1. *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, London: Hurst&Co., 1995; New York: M.E. Sharpe, 1996. [*Ceauşescu şi Securitatea*, Bucureşti: Humanitas, 1995]
2. Washington, DC: Regnery Gateway Books, 1987 [*Orizonturi roşii*, Bucureşti: Humanitas, 2010].
3. E-mail trimis autorului de Ion Mihai Pacepa, 4 noiembrie 2016, preluat cu permisiunea sa.
4. Liviu Țăranu (ed.), *Ion Mihai Pacepa în dosarele Securității, 1978–1980* (Bucureşti: Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității), 2009, 36.
5. Sursă privată. Ofițerii de contrainformații, cărora nu li se permitea să călătorească în străinătate, erau invidioşi pe colegii lor de la DIE care erau implicați în transporturile internaționale. Cu permisiunea lui Ceauşescu, aceşti au organizat monitorizarea.
6. Sursă privată.
7. Pacepa se referă la un interviu dat de Joe Wippl, un fost ofițer al CIA, cu privire la fuga sa; vezi http://www.news.ro/social/exclusiv-ofiterul-cia-care-a-supravegheat-fuga-lui-mihai-pacepa, accesat la 31 octombrie 2016.
8. Baza aeriană Andrews din Maryland.
9. E-mail trimis autorului de Ion Mihai Pacepa, pe 28 octombrie 2016, reprodus cu permisiunea sa.
10. *Radio Free Europe Research. Romanian Situation Report/22* (8 septembrie 1978), 13.
11. Comunicare personală transmisă autorului de Mircea Răceanu, reprodusă cu permisiunea sa.

ŞERBAN PAPACOSTEA

1. A murit tot la Bucureşti pe 6 aprilie 2018.
2. *Cartea Albă a Securității* (Bucureşti: SRI, 1995), vol. II, anexă, doc. 22.
3. Discuție cu Şerban Papacostea, 24 aprilie 1996. Potrivit lui Şerban, mâncarea era mai bună la Capul Midia decât la Jilava, unde micul dejun consta într-o cană de cicoare, prânzul era o bucată de pâine cu varză sau cu fasole, iar seara, un terci apos.
4. Cristescu avea 68 de ani în momentul în care se întâlnise cu Şerban.
5. Discuție cu Şerban Papacostea, 5 martie 1995. Cristescu (născut în 1882) a supraviețuit, de fapt, lagărului şi a trăit până în 1973.

ROMÂNIA DUPĂ 1990: REFLECȚII

1. Acest capitol este puternic influențat de „Epilogul“ la lucrarea mea, *Romania under Communism. Paradox and Degeneration* (Oxford; New York: Routledge, 2019).
2. J.F. Brown, *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe* (London: Adamantine Press, 1991), p. 209.
3. Pentru o prezentare mai largă şi o analiză a rezistenței, protestului şi disidenței din România, vezi lucrarea mea *Romania under Communism. Paradox and Degeneration*, capitolele 8, 14 şi 15.
4. Metafora pare la fel de bătrână ca Solon Legiuitorul. Plutarh povesteşte cum l-a ironizat

Anacharsis pe Solon pentru că „îşi imagina că necinstea şi lăcomia compatrioților săi pot fi combătute cu legi scrise, care sunt ca pânza de păianjen şi care îi prind, e adevărat, pe cei slabi şi săraci, dar pot fi rupte cu uşurință de cei puternici şi bogați“, Plutarch, *The Lives of the Noble Grecians and Romans*, The Dreyden Translation 66, 1952.

5. Ion Vianu, citat de Lidia Vianu, *Censorship in Romania* (Budapest: Central European University Press, 1997), 81.
6. O remarcabilă analiză a evoluției politice a României după 1990 e realizată de Tom Gallagher; vezi lucrările lui *Romania after Ceauşescu* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995), *Theft of a Nation. Romania since Communism* (London: Hurst, 2005), *Romania and the European Union. How the Week Vanquished the Strong (Manchester: Manchester University Press, 2009).*
7. Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010*) (Iaşi: Polirom, 2010), 467.
8. http://www.inblickosteuropa.se/?p=/2articles/12/marinescu.html (accesat pe 7 decembrie 2014).
9. Stanley Black şi Susan Benda, „Parliamentary Rules and Judicial Review in Romania“, East European Constitutional Review, 4:3 (1995): 49–53; şi Alina Mungiu-Pippidi, „Breaking Free at Last: Tales of Corruption from the Post-Communist Balkans“, East European Constitutional Review, 6:4 (1997): 85–90.
10. Dennis Deletant, „The Security Services since 1989: Turning over a New Leaf“, în Romania since 1989. Politics, Economics, and Society, ed. Henry F. Carey (Lanham: Lexington Books, 2004), 508 şi 517. Cel mai important studiu cu privire la aplicarea justiției de tranziție în România de după 1990 este cel al Laviniei Stan, Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory (New York: Cambridge University Press, 2013).
11. „Post-Electoral Posturing“, The Economist, 7 decembrie 2012 disponibil la: http:// www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012 /12/romanian-politics (accesat pe 7 decembrie 2014).
12. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității a declarat, în iunie 2006, că Voiculescu a colaborat cu poliția secretă, o decizie confirmată de Curtea de Apel în 2010 şi de Înalta Curte de Casație şi Justiție, în martie 2011. Voiculescu a demisionat din senat pe 25 iunie 2012. Unele surse din presă au susținut că mişcarea lui Voiculescu a fost influențată de procesul său pentru corupție în fața Înaltei Curți de Casație şi Justiție, proces pe care el spera să-l prelungească. După ce a demisionat, avocații lui au cerut ca dosarul să fie transferat de la Înalta Curte la Tribunalul Bucureşti, argumentând că, dat fiind că nu mai era senator, Înalta Curte nu mai avea competența de a-l judeca. Transferul a fost aprobat. Ca urmare, Voiculescu avea două căi de a ataca verdictul, în comparație cu o singură cale, în cazul în care procesul continua la Înalta Curte.
13. România trebuie să „înlăture orice dubiu cu privire la ataşamentul său față de statul de drept, de independența justiției şi respectarea Constituției“, l-a avertizat Barroso pe

Ponta în septmebrie, la Bruxelles.
14. Corina Ionel, „Comisia Europeană îi cere premierului Ponta să restaureze puterile CCR şi să numească un Avocat al Poporului susţinut de toate partidele“, Hotnews, 12 iulie 2012, disponibil la http:// https://www.hotnews.ro/stiri-politic-12781183-uniunea-europeana-someaza-victor-ponta-restaureze-puterile-ccr.htm (accesat pe 7 decembrie 2014).
15. „Romania's Băsescu Attempts Counter-attack“, EurActiv, 16 iulie 2012, disponibil la: http://www.euractiv.com/elections/ousted-basescu-attempts-counter-news-513926 (consultat pe 7 decembrie 2014).
16. Alina Neagu, „Curtea Constituțională a invalidat referendumul cu scorul 6-3“, Hotnews, 21 august 2012, disponibil la: http://www.hotnews.ro/stiri-esentiale-13063437-ora-10-00-incepe-sedinta-curtii- constitutionale-care-urmeaza-decida-daca-referendumul-este-asu- nu-valid.htm (consultat pe 7 decembrie 2014).
17. Quirin Schiermeier, „Conflicting Verdicts on Romanian Prime Minister's Plagiarism“, Nature, 20 iulie 2012, disponibil la: http://www.nature.com/news/conflicting-verdicts-on-romanian-prime-minister-s-plagiarism-1.11047 (consultat pe 7 decembrie 2014).
18. http://register.consilium,europa.eu/doc/ The Mechanism on Cooperation and verification for Bulgaria and Romania. Consiliul a adoptat concluziile aşa cum se prevedea în 13529/12 Council of European Union. 14070/2/12 Rev 2 Presse 391 PR CO 49 Press Release 3187th Council meeting General Affairs Bruzelles, 24 septembrie 2012, p. 16. (accesat pe 7 decembrie 2014).
19. „Romanian Justice System Reform Has Powerful Opponents“, Oxford Analytica Daily Brief, 8 februarie 2013, disponibil la: https://www.oxan.com/display.aspx?ItemID-DB181350 (accesat pe 7 decembrie 2014).
20. „Statement of Mark Gray, spokesman of the EC“, Bruxelles, 16 mai 2013, Agerpres, 16 mai 2013.
21. US Department of State, „Press Gaggle Following Meetings at U.S. Embassy Bucharest“, Diplomacy in Action, 11 ianuarie 2014, disponibil la: http:// www.state.gov/p/eur/rls/rm/2014/jan/219632.htm (consultat pe 7 decembrie 2014).
22. European Commission, „Report on Progress under the Co-operation and verification mechanism in Romania“, 22 ianuarie 2014, disponibil la: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-58_en.html (consultat pe 7 decembrie 2014).
23. Commission of the European Communities, „Romania: Decision of 13/12/2006 [C(2006)6569]“, 13 decembrie 2006, disponibil la: http://ec.europa.eu/enlargement/ pdf/romania/ro_accompanying_measures_1206.en.pdf (consultat pe 7 decembrie 2014).
24. A mai primit, cumulat, şi trei ani pentru şantaj. Curtea a constatat că doi oficiali români l-au ajutat pe Năstase să aducă bunuri din China pentru proprietățile sale private, în perioada 2001–2004. Soția lui, Dana Năstase, a primit trei ani de închisoare cu suspendare pentru complicitate. Năstase a fost eliberat pe 21 august 2014 pentru bună purtare. El a supraviețuit tentativei de sinucidere din 2012, după ce primise doi ani de închisoare într-un alt dosar de corupție. Pe 6 ianuarie, Curtea a

constatat că Năstase primise mobilier şi materiale de construcţie din China, în valoare de 630.000 de euro (856.000 de dolari) de la antreprenorul în construcţii Irina Jianu, pe care a numit-o în funcţia de şefă a Inspectoratului de Stat în Construcţii. Jianu era deja la închisoare, condamnată în dosarul anterior de corupţie al lui Năstase. Fostul prim-ministru a executat două treimi din pedeapsa anterioară de doi ani pentru corupţie. Năstase şi-a negat faptele, spunând că dosarul împotriva lui avea motivaţii politice. Vezi „Romania ex-PM Adrian Năstase Jailed in Bribery Case“, BBC News, 6 ianuarie 2014, disponibil la: http://www.bbc.com/news/world-europe-2563009 (consultat pe 7 decembrie 2014).

25. Acuzaţii erau George Copos, condamnat la trei ani şi opt luni, Mihai Stoica (trei ani şi şase luni), Cristi Borcea (şase ani şi patru luni), Ioan Becali (şase ani şi patru luni), Victor Becali (patru ani şi opt luni) şi Gică Popescu (trei ani şi o lună). Vezi „Former Romanian football club owners, managers, sentenced to jail without parole for tax invasion, money laundry; decision is final“, Romania Insider, 4 martie 2014, disponibil la: http://www.romania-insider.com/former-romanian-football-club-owners-managers-sentenced-to-jail-without parole-for fixing-transfers-decision-is-final/116566 (consultat pe 7 decembrie 2014).
26. Institute of Energy for South-East Europe, „Romania’s Former Economy Minister Gets 4 Years in Jail for Abuse of Power in Hidroelectrica Case, Sentence not Final“, 31 martie 2014, disponibil la: http://www.iene.eu/romanais-former-economy-minister-gets-4-years-in-jail-for-abuse-of-power-in-hidroelectrica-case-sentence-not-final-p512,html (accesat pe 7 decembrie 2014). Ancheta a fost condusă de DIICOT.

27. The White House. Office of the Vice President, „Remarks by Vice President Joe Biden to Romanian Civil Society Groups and Students“, 21 mai 2014, Cotroceni Palace, Bucharest, disponibil la: http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2014.05/20140521299537.html#ixzz32Z7wIARN (consultat pe 7 decembrie 2014).
28. „Dan Voiculescu condamnat la 10 ani de închisoare cu executare. Instanţa a dispus confiscarea extinsă şi sechestru pe o parte a imobilelor sale, inclusiv sediul Antenelor“, EurActiv, 8 august 2014, disponibil la: http://www.euractiv.ro/index.html/articles%7cdisplayArticle?articleID-26352 (consultat pe 7 decembrie 2014).
29. Dan Brett, https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/11.05/romanias-politics-on-fire-why-victor-ponta-resigned-and-what-it-means-for-the-country.
30. „Delayed Structural Reform Drag on Economy“, Oxford Analytica Daily Brief, 26 noiembrie 2012, disponibil la: https://www.oxan.com/display/aspx?ItemID=DB179805 (consultat pe 7 decembrie 2014).
31. http://www.europarl.europa.eu/eplibrary/The-low-absorption- of-EU-Structural-Funds.pdf. „În pofida unei creşteri semnificative a capacităţii României de a absorbi fonduri europene (peste 30 % sfârşitul lui 2013), ţara are încă cea mai scăzută rată de absorbţie din UE“, în Romania’s „Tipping Point“ Advancing the Rule of Law, Governance and Public Leadership July 2014 (Washington, DC: Center for European Policy Analysis, July 2014 , 15, disponibil la: http://cepa.org/sites/default/files/

CEPA.Report.Romania'sTippingPoint.July2014.compressed.pdf (consultat pe 7 decembrie 2014).

32. „Delayed Structural Reform Drags on Economy".
33. „EU Cohesion Policy 2014–2020: Will EUR 167bn of EU Funds Give CEE a Voost?", Este Group, 11 martie 2014, disponibil la: https://www.erstegroup.com/en/Press/Press-Releases/Archive/2014/3/11/EU_Cohesion-Polica-2014-2020-Research-Zentral-Osteuropa (consultat pe 7 decembrie 2014).
34. Cristian Movilă „Spy Allegations in a Presidential Race Conjure a Dystopian Past", The New York Times, 1 noiembrie 2014, disponibil la: http://www.nytimes.com/2014/11/01/world/Europe/presodential-candidates-spy-allegations-in-romania-conjure-a-dystopian- past.html (consultat pe 7 decembrie 2014).
35. Ibid.
36. Turcescu, jurnalist şi gazdă a unui talk-show la canalul B1 TV, a postat pe 21 septembrie un text pe blogul său, în care mărturisea că a lucrat ca ofiţer militar sub acoperire. În aceeaşi zi, Turcescu a confirmat afirmaţia de pe blog în direct la B1 TV, unde a vorbit vreme de douăzeci de minute. Pe blogul lui spunea: „Da, am fost lt.-colonel sub acoperire. Public mai jos câteva dintre statele de plată, cu sumele de bani pe care le-am primit. Am ales să nu-l trădez pe bunul Dumnezeu şi să fac această mărturisire publică. Refuz să fiu Iuda în faţa lui Christos, chiar dacă astăzi, celor ce vor citi şi vor vedea acest text poate că nu le va fi foarte clar ce se întâmplă. Rugaţi-vă pentru mine şi cu mine să fim iertaţi şi izbăviţi. Sunt pregătit să îndur oprobiul public, îl merit, dar sper să avem parte de legi şi de judecători drepţi. Cu Dumnezeu înainte şi va fi bine! Vă cer iertare tuturor". Vezi „Journalist Robert Turcescu Causes Public Outcry by Confessing He Was an Undercover Army Officer", Business Review, 22 septembrie 2014, disponibil la: „http://business-review.eu/featured/journalist-robert-turcescu-causes-public-outcry-by-confessing-he-was-an-undercover-army-officer-70650 (consultat pe 7 decembrie 2014).
37. Horaţiu Pepine, „Idioţii utili şi servilismul presei libere", Deutsche Welle, 22 septembrie 2014, disponibil la: http://www.dw.de/idioţii-utili-şi-servilismul-presei-libere/a-17938844 (consultat pe 7 decembrie 2014). Teodor Meleşcanu, şeful Serviciul de Informaţii Externe, şi-a dat demisia din funcţie pentru a candida la preşedinţie, adunând 400.000 de semnături în sprijinul candidaturii sale.
38. Compania din spatele proiectului minier, Gabriel Resources, dorea să folosească cianuri pentru a extrage 300 de tone de aur din situl minelor de aur romane. În Antichitatea romană, locul era numit Alburnus Maior. Aici, romanii aduseseră mineri din Dalmaţia pentru a extrage aur. Alburnus Maior a devenit cea mai importantă mină de aur din Imperiul Roman. Mai mulţi kilometri de galerii au supravieţuit din acele vremuri. Printre obiectele găsite se numără aproximativ cincizeci de tăbliţe de ceară pe care au fost înscrise minutele şedinţelor şi contractele de vânzare-cumpărare. Nicăieri altundeva nu a mai supravieţuit un monument atât de impresionant al mineritului antic.
39. https://www.romania-insider.com/european-commission-cvm-romania-bulgaria-

october-2019?utm.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Abraham, Florin, *Romania Since the Second World War: A Political, Social and Economic History* (London: Bloomsbury, 2017).

Almond, Mark, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceauşescu* (London: Chapmans, 1992).

An Anthology of Contemporary Romanian Poetry, tr. Andrea Deletant şi Brenda Walker (London: Forest Books, 1984).

Antohi, Sorin şi Vladimir Tismăneanu (ed.), *Between the Past and Future. The Revolutions of 1989 and their Aftermath* (Budapest: Central European University Press, 2000).

Anton, Mioara, *Ieşirea din cerc: Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej* (Bucureşti: Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2007).

Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1988 (Bucureşti: Direcţia Centrală de Statistică, 1989).

Arnăuţoiu, Ioana Raluca, *Luptătorii din munţi: Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei* (Bucureşti: Vremea, 1997).

Arnăuţoiu, Ioana Raluca, Ion Crăciun (ed.), *50 Years Since the Trial and Execution of Members of the Anti-Communist Partisan Group Led by Toma Arnăuţoiu*, versiune în limba engleză: Christian Mititelu (Universitatea din Bucureşti, Ars Docendi, 2010).

Aspinall, David (pseudonimul lui Dennis Deletant), „Romania: Queues and Personality Cults“, în *Soviet Analyst*, vol. 13, nr. 10, 16 mai 1984.

Axworthy, Mark, Cornel Scafeş, Cristian Crăciunoiu (1995), *Third Axis, Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945* (London: Arms and Armour).

Balas, Egon, *Will to Freedom* (Syracuse: Syracuse University Press, 2000).

Beeson, Trevor, *Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe* (London: Fontana, 1974).

Behr, Edward, *Kiss the Hand You Cannot Bite: The Rise and Fall of the Ceauşescu* (London: Hamish Hamiltion, 1991).

Betea, Lavinia, *Lucreţiu Pătrăşcanu: Moartea unui lider comunist*, a doua ediţie revizuită (Bucureşti: Curtea Veche, 2006).

Blandiana, Ana, *Întâmplări de pe strada mea* (Bucureşti: Editura Ion Creangă, 1988).

Boca, Ioana, *1956. Un an de ruptură* (Bucureşti: Fundaţia Academia Civică, 2001).

Boia, Lucian, *Miturile comunismului românesc* (Bucureşti: Editura Nemira, 1998).

Bosomitu, Ştefan şi Burcea, Mihai (ed.), *Spectrele lui Dej: Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator* (Iaşi: Polirom, 2012).

Botez, Mihai, *Românii despre ei înşişi* (Bucureşti: Litera, 1992).
Bottoni, S., *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944–1965)* (Roma: Carocci editore), 2007.
Briggs, Asa, *The Age of Improvement, 1783–1867* (Harlow: Pearson, 1959).
Brown, J.F., *Eastern Europe and Communist Rule* (Durham and London: Duke University Press, 1988).
Brown. J.F., S*urge to Freedom: The End of Communist Rule in Eastern Europe* (London: Adamantine Press, 1991).
Brucan, Silviu, *The Wasted Generation* (Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1993).
Burakowski, A., *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu, 1965–1989, Geniul Carpaților*, tr. Vasile Moga (Iaşi: Polirom, 2011).
Buzura, Augustin, *Drumul cenuşii* (Bucureşti: Cartea Românească, 1988).
Cancicov, M., *Le cachot des marionnettes: quine ans de prison en Roumanie, 1949–1964* (Paris: Criterion, 1990).
Cartea Albă a Securității, 6 volume (Bucureşti: SRI, 1994–1996).
Case, Holly, *The Transylvanian Question and the European Idea During World War II* (Stanford, California: Stanford University Press, 2009).
Cernat, Paul, Manolescu, Ion, Mitchievici, Angelo, Stanomir, Ioan, *Explorări în comunismul românesc*, 3 volume (Iaşi: Polirom, 2004–2008).
Cesereanu, Ruxandra, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții* (Iaşi: Polirom, 2009).
Chimet, Iordan, *Momentul adevărului* (Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1996).
Cinpoeş, Radu, *Nationalism and Identity in Romania: a history of extreme politics from the birth of the state tu EU accession* (London: I.B. Tauris, 2010).
Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx: O introducere în comunismul românesc* (Bucureşti: Curtea Veche, 2005).
Cipăianu, George, *Catholicisme et communisme en Roumanie, 1946–1955. Une perspective diplomatique française* (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2014).
Clark, Roland, *Holy Legionary Youth: Fascist Activism in Interwar Romania* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 2015).
Constante, E., *The Silent Escape* (Berkeley: University of California Press, 1995).
Constantinescu, Emil, *Adevărul despre România* (Bucureşti: Editura Universalia, 2004).
Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român* (Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1997).
Coposu, Corneliu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian* (Bucureşti: Editura Anastasia, 1992).
Coposu, Corneliu, *Confesiuni – dialoguri cu Doina Alexandru* (Bucureşti: Editura Anastasia, 1996).
Cornea, Doina, *Scrisori deschise şi alte texte* (Bucureşti: Humanitas, 1991).
Cosmovici, E., Cosmovici, M. şi Desserre, Marie-Joelle (ed.), *La voix de l'effroi. La Roumanie sous le communisme: Récits et témoignages* (Bucureşti: Association Europe Chrétienne, 2000).
Croitor, Mihai şi Sanda Borşa, *Triunghiul suspiciunii*, vol. 1. *Gheorghiu-Dej, Hruşciov şi*

Tito (1954–1964) (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2014).
Crump, Laurien, *The Warsaw Pact Reconsidered: International Relations in Eastern Europe, 1955–1969* (London: Routledge, 2015).
Cummings, Richard (2010), *The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989* (Jefferson, North Carolina; London: McFarland & Company, 2010).
Deletant, Dennis (1995), *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989* (London: Hurst&Co.; New York: M.E. Sharpe) [*Ceauşescu şi Securitatea: Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965–1989*, Bucureşti: Humanitas, 1998].
Deletant, Dennis; Pearton, Maurice, *Romania Observed* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998).
Deletant, Dennis, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State* (London: Hurst, 1999).
Deletant, Dennis şi Mihail E. Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989*, Cold War International History Project, Working Paper nr. 43, Washington D.C., iulie 2002.
Deletant, Dennis şi Mihail E. Ionescu (eds), *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989* (Bucureşti: Politeia-SNSPA, 2004).
Deletant, Dennis (ed.), *In and Out of Focus: Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the Present* (Bucureşti: British Council, 2005).
Deletant, Dennis, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his Regime, Romania, 1940–1944* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006) [*Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu şi regimul său 1940–1944*, Bucureşti: Humanitas, 2019].
Deletant, Dennis, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016) [*Activităţi britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Bucureşti: Humanitas, 2008].
Deletant, Dennis, *Romania under Communism: Paradox and Degeneration* (London; New York: Routledge, 2019).
Dinescu, Mircea, *Exile on a Peppercorn*, tr. Andrea Deletant şi Brenda Walker, London: Forest Books 1985.
Dobeş, Andrea, *Reprimarea elitelor interbelice: Colonia „Dunărea" Sighet (1950–1955)* (Sighetu Marmaţiei: Editura Valea Verde, 2010).
Dobrincu, Dorin (ed.), *Listele morţii. Deţinuţii politici decedaţi în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securităţii, 1945–1958* (Iaşi: Polirom, 2008).
Documents on German Foreign Policy, 1918–1945, Series D (1937–1945), vol. VII (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1956).
Drace-Francis, Alex, *The traditions of Invention: Romania ethnic and social stereotypes in historical context* (Leiden-Boston: Brill Publishers, 2013).
Dragomir, Elena, *Cold War Perceptions: Romania's Policy Change towards the Soviet Union, 1960–1964* (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015).
Ember, Judit, *Menedekjok – 1956* (Budapesta: Szabad ter Kiadö, 1989).
Fischer, Mary Ellen, *Nicolae Ceauşescu: A Study in Political Leadership* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1989).

Foreign Relations of the United States, 1977–1980, volumul XX, Eastern Europe, (ed.) Carl Ashley şi Mircea Munteanu (Washington D.C.: Department of State, 2015).
Funderburk, David B., *Pinstripes and Reds: An American Ambassador Cought Between the State Department and the Romanian Communists, 1981–1985* (Washington D.C.: Selous Foundation Press, 1987).
Gabanyi, Anneli Ute, *The Ceauşescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania* (Bucureşti: Editura Fundației Culturale Române, 2000).
Gallagher, Tom, *Romania after Ceauşescu* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995).
Gallagher, Tom, *Theft of a Nation: Romania since Communism* (London: Hurst, 2005).
Gallagher, Tom, *Romania and the European Union: How the Weak Vanquished the Strong* (Manchester: Manchester University Press, 2009).
Georgescu, Vlad, *The Romanians: A History* (Columbus, Ohio: Ohio State University Press, 1991).
Giurescu, Dinu C., *The Razing of Romania's Past* (Washington D.C.: US/ICOMOS, 1989).
Giurescu, Dinu C., *Romania's Communist Takeover: The Rădescu Government* (Boulder, Colorado: East European Monographs, 1994).
Giurescu, Dinu, *Five Years and Two Months in the Sighet Penitentiary (May 7, 1950 – July 5, 1955)* (Boulder, CO: East European Monographs, 1994).
Hall, Richard A., *The Archive* of the Romanian Revolution of December 1989, https://romanianrevolutionofdecember1989.com/ Accesat pe 10 mai 2017.
Hamilton, Keith, *Transformational Diplomacy after the Cold War, Britain's Know-How Fund in Post-Communist Europe, 1989–2003* (London and New York: Routledge, 2013).
Harrington, Joseph F., Courtney, Bruce J., *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940–1990* (Boulder CO: East European Monographs, 1991).
Hentea Călin, *Memorii în papuci: Despre o tinerețe obişnuită* (Bucureşti: Editura Eikon, 2016).

Hintikka, Kaisamari, *The Romanian Orthodox Church and the World Council of Churches, 1961–1977* (Helsinki: Luther Agricola Society, 2000).
Hitchins, Keith, *Rumania 1866–1947* (Oxford: Oxford University Press, 1994).
Hitchins, Keith, *A Concise History of Romania* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
Hitchens, M.G., *Germany, Russia and the Balkans. Prelude to the Nazi-Soviet Non-Aggression Pact* (Boulder, Colorado: East European Monographs, 1983).
Hlihor, Constantin; Scurtu, Ioan, *The Red Army in Romania* (Iaşi, Oxford, Portland: The Center for Romanian Studies, 2000)
Iliescu, Ion, *Romania at the Moment of Truth* (Paris: Henri Berger, 1994).
International Commission on the Holocaust in Romania, Final Report (Iaşi: Polirom, 2005).

Ioanid, Radu, *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944* (Chicago: Ivan R. Dee. Publicat în asociere cu United States Holocaust Memorial Museum, 2000).
Ioanid, Radu, *The Ransom of the Jews: The Extraordinary Secret Bargain between Romania and Israel* (Chicago: Ivan R. Dee, 2005).
Ioanid, Radu (ed.), *Dosarul Brucan: Documente ale Direcției a-III-a Contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987–1989)* (Bucureşti: Polirom, 2008).
Ioanid, Radu, *Holocaustul în România: Distrugerea evreilor şi romilor sub regimul Antonescu, 1940–1944* (București: Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel“, Polirom, 2019).
Ionescu, Ghiță, *Communism in Rumania, 1944–1962* (London: Oxford University Press, 1964).

Jela, Doina, *Lexiconul negru: Unelte ale represiunii comuniste* (Bucureşti: Humanitas, 2001).
Jela, Doina; Strat, Cătălin; Albu, Mihaela, *Afacerea Meditația Transcendentală* (Bucureşti: Humanitas, 2004).
Jianu, Ion, *Scrisoarea celor şase* (Bucureşti: Editura Curtea Veche, 2008).
Kaplan, Robert, *In Europe's Shadow: Two Cold Wars and a Thirty-Year Journey Through Romania and Beyond* (New York: Random House, 2016).
Kirk, Roger; Mircea Răceanu, *Romania versus the United States: Diplomacy of the Absurd, 1985–1989* (New York: St Martin's Press, 1994).
Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceauşescu's Romania* (Berkeley: The University of California Press, 1998).
Kligman, Gail; Katherine Verdery, *Peasants under Siege. The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962* (Princeton: Princeton University Press, 2011).
Ernest H. Latham Jr (ed.), *US-Romanian Relations in the Twentieth Century* (Cluj-Napoca: Universitatea Babeş-Bolyai. Presa Universitară Clujeană, 2001).
Levy, Robert, *Ana Pauker, The Rise and Fall of a Jewish Communist* (Berkeley: The University of California Press, 2001).
Lee, Arthur Gould, *Crown against the Sickle* (London: Hutchinson, 1950).
Liiceanu, Gabriel, *Jurnalul de la Păltiniş* (Bucureşti: Cartea Românească, 1983).
Litani, Dora, *Transnistria* (Tel Aviv, 1981).
Loraine, Joan, *Operation Ursoaia: Porlock's Village in Romania* (tipărită privat, 1990).
Leuştean, Lucian, *România şi Ungaria în cadrul Noii Europe* (Iaşi: Polirom, 2003).
Leuştean, Lucian N., *Orthodoxy and the Cold War: Religion and Political Power in Romania, 1947–1965* (Basingstoke, England; New York: Palgrave Macmillan, 2009).
Light, Duncan, David Phinnemore (ed.), *Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition* (Basingstoke, England: Palgrave Macmillan, 2001).
Lungu, Dov, *Romania and the Great Powers, 1933–1940* (Durham; London: Duke University Press, 1989).
Maitland, Patrick, *European Dateline* (London: Quality Press, 1946).
Manea, Norman, *Despre clovni: dictatorul şi artistul* (Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof,

1997).
Marin, Irina, *Contested Frontiers in the Balkans: Ottoman and Habsburg Rivalries in Eastern Europe* (London: I.B. Tauris, 2012).
Marin, Manuela, *Originea şi evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceauşescu, 1965–1989* (Alba Iulia: Editura Altip, 2008).
Markham, Reuben H., *Rumania under Soviet Yoke* (Boston: Meador Publishing, 1949).
Marx, Karl, *Însemnări despre români* (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964).
Mastny, Vojtech, *Learning from the Enemy: NATO as a Model for the Warsaw Pact*, Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung, nr. 58 (Zürich: Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse der ETH Zürich, 2001).
Mărgineanu, Nicolae, *Amfiteatre şi închisori* (Cluj: Editura Dacia, 1991).
McDermott, Kevin şi Matthew Stibbe (ed.), *Revolution and Resistance in Eastern Europe. Challenges to Communist Rule* (Oxford: Berg, 2006).
Mioc, Marius, *Revoluția din Timişoara aşa cum a fost* (Timişoara: Editura Brumar, 1997).
Murgescu, Bogdan, *Revoluția română din decembrie 1989: Istorie şi memorie* (Iaşi: Polirom, 2007).
Murgescu, Bogdan, *România şi Europa: Acumularea decalajelor economice (1500–2010)* (Iaşi: Polirom, 2016).
Neculau, Adrian (ed.), *Viața cotidiană în comunism* (Iaşi: Polirom, 2004).
Olaru, Stejărel, Georg, Herbstritt, *STASI şi Securitatea* (Bucureşti: Humanitas, 2005).
Oldson, William, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania* (Canton, MA: American Philisophical Society, 1991).
Oprea, Marius, *Banalitatea răului: O istorie a Securității în documente*, 1949–1989 (Iaşi: Polirom, 2002).
Oprea, Marius, *The Day We Won't Forget* (Iaşi: Polirom, 2003).
Oprea, Marius, *Moştenitorii Securității* (Bucureşti: Humanitas, 2004).
Oprea, Marius, *Şase feluri de a muri* (Bucureşti: Polirom, 2009).
Organizarea şi funcționarea Ministerului de Interne de la înființare până în prezent (Bucureşti, Ministerul de Interne, 1978).
Pacepa, Ion, *Red Horizons* (London: Heinemann, 1988) [*Orizonturi roşii*, Bucureşti: Humanitas, 2010].
Pacepa, Ion, *Moştenirea Kremlinului* (Bucureşti: Editura Venus, 1993).
Paraschiv, Vasile, *Aşa nu se mai poate, tovarăşe Nicolae Ceauşescu* (Bucureşti: Curtea Veche, 2007).
Pătrăşcanu Lucrețiu, *Sub trei dictaturi*, ediția a doua (Bucureşti: Editura Politică, 1970).
Păiuşan, Cristina, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist (1945–1958)*, vol. 1 (Bucureşti: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001).
Pearton, Maurice, *Oil and the Romanian State* (London: Oxford University Press, 1971).

Peter Làszlo (ed.), *Historians and the History of Transylvania* (Boulder CO: East European Monographs, 1992).

Petrescu, Cristina, *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2013).
Petrescu, Dragoş, *Entangles Revolutions: The Breakdown of the Communist Regimes in East-Central Europe* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2014).
Pleşu, Andrei, *Minima moralia* (Bucureşti: Cartea Românească, 1988).
Popa, Ilie, *Antologia liricii de detenție anticomunistă din spațiul românesc* (Bucureşti: Fundația Culturală Memoria, 2016).
Porter, Ivor, *Operation Autonomous: With S.O.E. in Wartime Romania* (London: Chatto and Windus, 1989).
Porter, Ivor, *Michael of Romania: The King and the Country* (London: Sutton Publishing, 2005).
Portocala, Radu, *Autopsie du coup d'Etat roumain* (Paris: Calman-Levy, 1990).
Povestea Elisabetei Rizea din Nucşoara (Bucureşti: Humanitas, 1993).
Preda, Dumitru şi Mihai Retegan, *1989. Principiul Dominoului* (2000), (Bucureşti: Editura Fundației Culturale Române).
Punct de vedere preliminar al Serviciului Român de Informații privind evenimentele din decembrie 1989 (Bucureşti: SRI, 1993).
Von Puttkamer, Joachim, Stefan Sienerth, Ulrich A. Wien (ed.), *Die Securitate in Siebenbürgen* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2014).
Quinlan, Paul D., *Clash Over Romania: British and American Policies towards Romania: 1938–1947* (Los Angeles: American Romanian Academy, 1977).
Rady, Martyn, *Romania in Turmoil: A Contemporary History* (London: IB Tauris, 1992).
Ratesh, Nestor, *Romania: The Entangled Revolution* (New York: Praeger, 1991).
Rațiu, Ion, *Jurnal. Vol. I. Începuturile unui exil îndelungat (1940–1954)*, Stejărel Olaru (ed.), (Bucureşti: Corint, 2016).
Răceanu, Mircea, *Istoria națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane* (Bucureşti: Institutul Național pentru Memoria Exilului, 2005).
Răceanu, Mircea, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane: De la începutul cunoaşterii reciproce până la prăbuşirea regimului comunist din România* (Bucureşti: Silex, 2005).
Răceanu, Mircea, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, ediția a doua revizuită (Bucureşti: Curtea Veche, 2009).
Roberts, Henry L., *Rumania: Political Problems of an Agrarian State* (New Haven: Yake University Press, 1951).
Romania: A Case of „Dynastic" Communism, (New York: Freedom House, 1989).
Romania's „Tipping Pont". Advancing the Rule of Law, Governance and Public Leadership. Findings of the U.S. – Romania Initiative Working Group (Washington D.C.: CEPA 2014).
Rudé, George, *Wilkes and Liberty: a social study of 1763 to 1774* (Oxford, 1962).
Rusan, Romulus, *Memoria ca formă de justiție* (Bucureşti: 1994).
Sampson, Steven, *National Integration trough Socialist Planning. An Anthropoligical Study of Romanian New Town* (Boulder, CO: East European Monographs, 1984).
Samuelli, Annie, *The Wall Between* (Washington D.C.: Robert B. Luce, 1967).

Savranskaya, Svetlana, Thomas Blanton şi Vladislav Zubok (ed.), *Masterpieces of History: The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989* (Budapest, New York: Central European University Press, 2010).

Săndulescu, Şerban, *Decembrie '89: Lovitura de stat a confiscat Revoluția*, ediția a doua (Bucureşti: Omega Press, 1996).

Săraru, Dinu; Stănculescu, Victor Atanasie, *Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu: Generalul revoluției cu piciorul în ghips* (Bucureşti: RAO, 2005)

Sebastian, Mihail, *Journal. 1935–1944*, tr. Patrick Camiller. Introducere şi note de Radu Ioanid (Chicago: Ivan R. Dee, în asociere cu United States Holocaust Memorial Museum, 2000).

Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe between the Wars, 1918–1941*, ediția a treia (New York, London: Harper Row, 1962).

Seton-Watson, R.W., *A History of Roumanians* (Cambridge: Cambridge University Press, 1934).

Shafir, Michael, *Romania: Politics, Economics and Society* (London: Frances Pinter, 1985).

Siani-Davies, Peter, *The Romanian Revolution* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2005).

Simpson, John, *The Darkness Crumbles: Despatches from the Barricades. Revised and Updated* (London: Hutchinson, 1992).

Sorescu, Marin, *Let's Talk about the Weather*, tr. Andrea Deletant şi Brenda Walker (London: Forest Books, 1985).

Sorescu, Marin, *The Thirst of the Salt Mountain*, tr. Andrea Deletant şi Brenda Walker (London: Forest Books, 1985) [*Setea muntelui de sare*, Bucureşti: Cartea Românească, 1974].

Sorescu, Marin, *Vlad Dracula the Impaler*, tr. Dennis Deletant (London: Forest Books, 1987).

Spiridon, Cassian Maria, *14 decembrie 1989: Începutul Revoluției Române* (Iaşi: Timpul, 1994).

Stan, Lavinia şi Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Stan, Lavinia, *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory* (New York: Cambridge University Press, 2013).

Stan, Lavinia şi Diane Vancea (ed.), *Post-Communist Romania at Twenty-Five: Linking Past, Present and Future* (Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 2016).

Stoenescu, Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4, părțile 1+2: *Revoluția din decembrie 1989* (Bucureşti: RAO, 2004–2005).

Steinhardt, N., *Jurnalul fericirii* (Iaşi: Polirom, 2008).

Strat, Cătălin (ed.), *Dosarul de Securitate al ambasadorului Coen Storck, cu o prefață de Dennis Deletant* (Bucureşti: Humanitas, 2013).

Sweeney, John, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceauşescu* (London: Hutchinson, 1991).

Tănase Stelian, *Anatomia mistificării* (Bucureşti: Humanitas, 2003).
Tănase Stelian, *At Home There's Onlu Speaking in Whisper: File and Diary Recording in the Last Year of the Romanian Dictatorship*, tr. din română de Sorana Corneanu (Boulder, CO: East European Monographs, 2007) [*Acasă se vorbeşte în şoaptă. Dosar de jurnal din anii târzii ai dictaturii*, Bucureşti: Compania, 2002].
Tănase, Stelian, *Auntie Varvara's Clients*, tr. Alistair Ian Blyth (Plymouth: University of Plymouth Press, 2010) [*Clienții lu' tanti Varvara*, Bucureşti: Humanitas, 2009].
Thomas, Evan, *The Very Best Men: Four Who Dared: The Early Years of the CIA* (New York: Simon and Shuster, 1995).
Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii* (Bucureşti: Editura Eminescu, 1992).
Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (Bucureşti: Editura Univers, 1995).
Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism* (University of California Press: Berkeley and Los Angeles, 2003).
Tismăneanu, Vladimir, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile *et al* (ed.) *Raportul Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* (Bucureşti: Humanitas, 2007).
Tofan, Liviu, *Şacalul Securității: Teroristul Carlos în solda spionajului românesc* (Bucureşti: Polirom, 2013).
Tökes, László, *With God, For the People, as told to David Porter* (London: Hodder and Stounghton, 1990).
Tomaziu, George, *Jurnalul unui figurant* (Bucureşti: Editura Univers, 1995).
Tomaziu George, *The Witness*, ed. şi tr. Janet Reid (London: Theed Street Publishing, 2015).
Troncotă, Cristian (2003), *Duplicitarii: O istorie a Serviciilor de Informații şi Securitate ale regimului comunist din România* (Bucureşti: Elion, 2003).
Țăranu, Liviu (ed.) (2009), *Ion Mihai Pacepa în dosarele Securității: 1978–1980* (Bucureşti: Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității).
Țîrău, Liviu (2005), *Între Washington şi Moscova: România 1945–1965* (Cluj-Napoca: Tribuna).
Ursu, Gheorghe, *Europa mea* (Cluj-Napoca: Dacia, 1991).
Van der Grift, Liesbeth (2012), *Securing the Communist State: The reconstructions of coercive institution in the Soviet Zone of Germany and Romania (1944–1948)* (Lanham, Md: Lexington Books).
Van Meurs, Wim P., *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing* (Boulder CO: East European Monographs, 1994).
Vasile, Cristian, *Între Vatican şi Kremlin: Biserica Greco-catolică în timpul regimului comunist* (Bucureşti: Curtea Veche Publishing, 2003).
Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania* (Berkeley: Los Angeles, 1991).
Verdery, Katherine, *What was Socialism and What Comes Next?* (Princeton: Princeton University Press, 1996).
Verdery, Katherine, *My Life as a Spy: Investigations in a Secret Police File* (Durham and

London: Duke University Press, 2018).
Verona, Sergiu, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944–1958* (Durham and London: Duke University Press, 1992).
Vianu, Lidia, *Censorship in Romania* (Budapest: Central European University Press, 1998).
Watts, Larry L., *With Friends Like These: The Soviet Bloc's Clandestine War Against Romania* (Bucureşti: Editura Militară, 2010).
Watts, Larry L., *Extorting Peace: Romania and the End of the Cold War, 1978–1989* (Bucureşti, RAO, 2013).
Wurmbrand, Richard, *In God's Underground* (London: W.H. Allen, 1968).
Zarojanu, Tudor Călin, *Viața lui Corneliu Coposu: cu documente din arhiva fostei Securități* (Bucureşti: Editura Maşina de Scris, 2005).

ARTICOLE SELECTATE

Analele Sighet, Rusan, Romulus (ed.), 10 vol. (Bucureşti: Fundația Academia Civică, 1994–2003).
Ban, Cornel, „Soverign Debt, Austerity and Regime Change", *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 26, nr. 4 (noiembrie 2012), 743–776.
Brett, Dan, „Romania: New Problems and Old Challenges", in Sharon L Wolchik şi Jane L. Curry (ed.), *Central and East European Politics: From Communism to Democracy*, ediția a 3-a (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2015), 373–405.
Cipăianu, George, „Cum se făceau colocviile internaționale în România comunistă", *Tribuna*, nr. 225 (16–31 ianuarie) 2012, 28–29.
Deletant, Dennis, „Crimes Against the Spirit", în *Index of Censorship*, nr. 8, 1989, 26–27.
Deletant, Dennis, „An Island of Stalinism", *The Independent*, 28 noiembrie 1989, 25.
Deletant, Dennis, „Romania", în Persak, Krzysztof şi Kaminski Lukasz (ed.), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East-Central Europe* 1944–1989, Warsaw: Institute of National Remembrance, 2005, 285–328.
Deletant, Dennis, „Cheating the Censor: Romanian Writers under Communism", *Central Europe*, vol. 6, nr. 2 (noiembrie 2008), 122–171.
Eyal, Jonathan, „Why Romania Could Not Avoid Bloodshed", în G. Prins (ed.), *Spring in Winter: The 1989 Revolutions* (Manchester, New York: Manchester University Press, 1990), 139–162.
Gheorghe, Eliza, „Atomic Maverick: Romania's negotiations for nuclear technology, 1964–1970", *Cold War History*, 13.3 (august 2013), 373–392.
Mosely, P.E., „Is Bessarabia next?", *Foreign Affairs*, 18, nr. 3 (aprilie 1940), 560–561.
Pearton, Maurice şi Dennis Deletant, „The Soviet Takeover in Romania, 1944–1948", în Gill Bennett (ed.), *The End of War in Europe, 1945* (London: HMSO, 1996), 204–220.
Shafir Michael, „Former Senior RCP Officials Protest Ceauşescu's Policies", *Radio Free Europe Research Romania/3* (29 martie 1989), 8–11.
Shafir Michael, „Highlights of the 14th Party Congress", *RFE Research. Romanian Situation Report/9* (14 decembrie 1989).

Siani-Davies, Peter şi Dennis Deletant, „The Romanian Elections of November 1996“, *Representation*, vol. 35 (primăvara/toamna 1998), nr. 2 & 3, 155–167.

Smith, Alan H., „The Romanian Enterprise“, în I. Jeffries (ed.), *Industrial Reform in Socialist Countries* (London: Edward Elgar, 1992).

Socor, Vladimir, „The Workers Protest in Braşov: Assessment and Aftermath“, *Romania Background Report/231, Radio Free Europe Research*, 4 decembrie 1987.

Stanciu, Cezar, „A Rebirth of Diplomacy: The Foreign Policy of Communist Romania between Subordination and Autonomy, 1948–1962“, *Diplomacy and Statecraft*, vol. 24 (2103), nr. 2, 253–272.

Stephenson, P., M. Wagner, M. Badea, F. Serbănescu, „The Public Health Consequences of Restricted Induced Abortion – Lessons from Romania“, *American Journal of Public Health*, octombrie 1992, 1328–1331.

Turcu, Liviu, „Cum pot fi găsite conturile lui Ceauşescu“, *Evenimentul zilei*, 8 septembrie 1992.